payel

İNSANIN ÖZÜ

GEORGE THOMSON

Çeviren : Celal Üster

4. Basım

GEORGE THOMSON

❑

İNSANIN ÖZÜ

❑

4. Basım

PAYEL YAYINLARI : 44
Sanat Kuramı Kitapları : 4

Dizgi : Hil

•

Baskı : Teknografik

•

Kapak düzeni : A. Necmi

•

Kapak filmleri : Ebru Grafik

•

Kapak baskısı : Çetin Ofset

•

Cilt : Esra Mücellithanesi

George Thomson 1903 yılında Londra'da doğdu. 1926'da Cambridge Üniversitesi'ni bitiren yazar, İrlanda'ya giderek orada bir süre dil üzerine incelemeler yaptı. Daha sonraları Galway, Cambridge ve Birmingham üniversitelerinde Yunan dili ve edebiyatı dersleri verdi. Bu arada, bazı eski Yunan klasiklerini çok başarılı çevirilerle İngiliz ve İrlanda dillerine kazandıran Thomson, 1937 yılında öğretim üyesi olarak Birmingham Üniversitesi'ne girdi ve öğretim üyeliğinden ayrıldığı 1970 yılına kadar bu üniversitede Eski Yunan dili ve edebiyatı alanında ilgiyle izlenen dersler verdi, Yunan dili üzerine birçok kitap hazırladı. George Thomson 1987 yılında Londra'da öldü. (Yazar hakkında daha fazla bilgiyi bu kitabın içinde çevirmenin önsözünde bulabilirsiniz.)

Yapıtın özgün adı : The Human Essence

Yayın hakkı (Copyright) : George Thomson, 1974

İngilizce ilk basım : China Policy Study Group, Londra

Türkçe yayın hakkı : Payel Yayınevi, 1976

Birinci Basım : Nisan 1976

İkinci Basım : Mart 1979

Üçüncü Basım : Ekim 1987

Dördüncü Basım : Ekim 1991

GEORGE THOMSON

İNSANIN ÖZÜ

Bilimin ve Sanatın Kaynakları

İngilizce aslından çeviren
CELAL ÜSTER

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

GEORGE THOMSON'ın
yayınlarımız arasında çıkan
öteki kitapları:

- TARİHÖNCESİ EGE I (2. basım)
- TARİHÖNCESİ EGE II (2. basım)
- İLK FİLOZOFLAR
- AİSKHYLOS VE ATİNA

İnsanın özü, tek tek her bireyde var olan bir soyutlama değildir. Gerçekte, insanın özü, toplumsal ilişkilerin toplamıdır.

Marx

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü 13

I. *İnsan ve Doğa* 17
1. Yaşam ve Bilinç 2. Üretim ve Tüketim
3. Bölüşüm

II. *Maymundan İnsana Geçiş* 27
1. İnsan ve Yüksek Memeliler 2. İkinci İşaret Sistemi 3. İşbirliği 4. Maymunlarda Konuşma ve Düşünme

III. *Söz ve Türkü* 39
1. Tümce Yapısı 2. Çalışma Sürecinin Yapısı 3. Türkü Yapısı

IV. *İlkel Bilgi* 49
1. Algısal Bilgi ve Ussal Bilgi 2. Çağrışım Kümeleri 3. Dilbilgisi Sınıfları 4. Totemcilik 5. İlkel Tapınma Töreni ve Mitos
6. Yaradılış Söylenceleri

V. *Doğa Felsefesi* 63
1. Kuram ve Kılgı 2. Kafa Emeği ile Kol Emeği 3. Yabancılaşma 4. Maddecilik ve Diyalektik 5. İdealizm ve Metafizik

VI. *Büyüden Sanata* 77
1. Mitologya ve Sanat 2. Şiirsel Esinlenme
3. Şiir Dili 4. Bilinçli Sanat

VII. *Modern Bilim ve Felsefe* 93
1. Modern Bilimin Başlangıcı 2. Yeni Metafizik 3. Yeni Diyalektik

VIII. *Öz ve Biçim* 105
1. Bilimsel ve Sanatsal Yaratış 2. İlkel Tapınma Töreni Yapısı 3. Aiskhylos 4. Senfoni ve Roman 5. Senfoni Biçimi
6. Beethoven

IX. *Aydınlar ve Emekçiler* 117
1. Aydınlar 2. Anamalın Hizmetindeki Bilim 3. Bir Meta Olarak Sanat 4. İdeolojik Yeniden Biçimlenme 5. Kentsoylu Ahlâk ve Kültürü 6. Yanılsama ve Gerçeklik

CLARION ŞARKICILARI'NA

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

GEORGE Thomson'ın yapıtlarının dilimize çevrilişinin yaklaşık yirmi beş yıllık bir serüveni var. İlk kez 1966 kasımında *Marksizm ve Şiir* yayımlanmıştı. Thomson'ın ikinci kitabının ülkemizde yayımlanması için tam on yıl geçmesi gerekti, 1976 nisanında *İnsanın Özü* yayımlandı. *İnsanın Özü*'nü 1976 kasımında *Devrimci Diyalektik Üzerine*, 1978 temmuzunda da *Kapitalizm ve Sonrası* izledi. Thomson'ın başyapıtı sayılabilecek *Tarihöncesi Ege* ise 1983 nisanında ulaştı Türk okuruna. Yazarın *İlk Filozoflar* adlı kitabı 1988'de, *Aiskhylos ve Atina* 1990'da yayımlandı. Böylece George Thomson'ın yapıtlarının tümü Türkçeye kazandırılmış oldu.

İnsanın Özü'nün dördüncü basımının yayımlanması dolayısıyla Thomson'ı bir kez daha tanıtmaya gerek var mı? Bence, var. Çünkü kitabın son basımı 1987 ekiminde yapılmış, aradan tam dört yıl geçmiş. Genciyle yaşlısıyla yeni yeni insanlar *İnsanın Özü*'nü ilk kez alıp okuyacaklar, belki de George Thomson'ı ilk kez bu kitabıyla tanıyacaklar, öteki kitaplarını merak edecekler.

Kısa bir süre önce seksen dört yıllık hayatını noktalayan George Thomson, 1903 yılında Londra'da doğdu. 1926'da Cambridge Üniversitesi'ni bitiren Thomson, İrlanda'ya giderek orada bir süre dil üzerine incelemeler yaptı. Daha sonraları Galway, Cambridge ve Birmingham üniversitelerinde Yunan dili ve edebiyatı dersleri verdi. Bu arada, bazı Eski Yunan klasiklerini çok başarılı çevirilerle İngiliz ve İrlanda dillerine kazandıran Thomson, 1937 yılında öğretim üyesi olarak Birmingham Üniversitesi'ne girdi ve öğretim üyeliğinden ayrıldığı 1970 yılına kadar bu üniversitede Eski Yunan dili ve edebiyatı alanında ilgiyle izlenen dersler verdi, Yunan dili üzerine birçok kitap hazırladı.

Thomson'ın en önemli yapıtlarından birinin, 1941'de yayımladığı *Aiskhylos ve Atina* olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmasında, Eski Yunan'daki sanatsal gelişmeyi toplumsal gelişmeyle iç içe ele alan Thomson, öncelikle tiyatro sanatının toplumsal kökenlerini tarihsel maddeci bir yaklaşımla inceledi.

1949-1955 yılları arasında, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler* başlığı altında *Tarihöncesi Ege* ve *İlk Filozoflar* adlı iki inceleme yayımladı Thomson. *Tarihöncesi Ege*'de, özellikle Tunç Çağı'na denk düşen dönemde Ege'nin eski toplumlarının, uygarlıklarının ve kültürlerinin oluşumunu, yapısını ve evrimini ekonomik gelişme temelinde gözler önüne serdi. Sonra da epik şiiri, evrimi içinde ele alarak İ.Ö. altıncı yüzyıldaki doruğuna kadar getirdi.

Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler*'in ikinci kitabı olan *İlk Filozoflar*'daysa, Eski Yunan'daki doğa felsefesini, toplumda gerçekleşen köklü değişiklerin düşünsel bir ürünü olarak ele aldı ve Yakındoğu ve Çin felsefeleriyle karşılaştırmalı olarak inceledi. Doğa felsefesinin gelişiminde meta üretimi ve para dolaşımının işlevini vurgularken, ilkel düşünceyle bilimsel bilgi arasındaki geçiş sürecini, köleciliğin gelişmesi ve bilimin kökenleri temelinde açıkladı.

George Thomson, 1970'den sonra aslında bir bütün oluşturan üç kitap daha yazdı. 1971'de yayımlanan *Devrimci Diyalektik Üzerine*'yi, 1973'de *Kapitalizm ve Sonrası*, ertesi yıl da *İnsanın Özü* izledi.

1974'de kaleme aldığı önsözde belirttiği gibi, Thomson, *İnsanın Özü*'nde, sanatın ve bilimin kaynaklarını inceledi. Sanatla bilimin, toplumsal gücün örgütlenmesinin birbirine bağımlı iki biçimi olduğunu ve ikisinin de çalışma sürecinden doğduğunu ortaya koymaya çalıştı. Sanatla bilimin çalışma sürecinden kaynaklandığı görüşü, felsefede ve tarihte olduğu kadar dilbilim, ruhbilim, insanbilim, müzikbilim ve edebiyat eleştirisinde de birbiriyle bağlantılı birçok sorunu içeriyordu. Bu bakımdan, bu küçük kitap gerçekte epey geniş bir alanı kapsıyordu. Ama gene de, yalnızca Batı bilim ve sanatıyla, yalnızca şiir ve müzik sanatlarıyla sınırlı olduğu düşünülürse, yeterince kapsamlı olmadığı da söylenebilirdi. Bu yüzden, George Thomson, bir «giriş» niteliğindeki bu kitabını okurlara sunarken, «yakında bir bilim adamının ya da daha iyisi bir bilim adamları topluluğunun 'insanın bilincini toplumsal varlığı belirler' gerçeğinden yola çıkarak bize Do-

ğu ve Batı düşüncesinin kapsamlı bir tarihini sunmalarını» dilemeden edemiyordu.

Bana kalırsa, *İnsanın Özü*'nde, bilimle sanatın ilkel toplumlardaki büyüden nasıl kaynaklandığını, toplumdaki gelişmeyle birlikte birbirinden nasıl ayrıldığını, insanın doğayla olan nesnel ilişkilerinin dış dünyasıyla uğraşan bilim ile insanın öteki insanlarla olan öznel ilişkilerinin iç dünyasıyla uğraşan sanatın toplumdaki tarihsel işlevlerini, bilim adamıyla sanatçının dünyayı değiştirme ortak çabasında nasıl birleştiklerini okuyacaksınız. Elden geldiğince yalın bir dille yazılmış bu kitaptan yola çıkarak daha kapsamlı kitaplara yöneleceksiniz. Thomson'ın amacı da buydu sanırım.

Thomson, *İnsanın Özü*'nü, Birmingham'lı işçilerden oluşan ve çalışmalarını uzun yıllar sürdüren bir koroya, Clarion Şarkıcıları'na adamış. Geleceğin sanatı, bütün ülkelerde bu tür toplulukların çalışmaları arasından doğacaktır, diyor Thomson. Sonra da, *Amerikalılar İçin Balad*'ı Clarion Şarkıcıları'yla birlikte söylüyor:

Yurdumuz güçlü, yurdumuz genç,
En büyük türküleri daha söylenmedi...
Yalanlar üstüne, aldatmalar üstüne,
Kan dökmeler, linç etmeler üstüne,
Vatan millet diyen söz cambazları,
Kuşku ve karanlık üstüne...
Yeniden duyulacak,
Yeniden duyulacak yürüyüş türkümüz,
Bir halk havası kadar yalın,
Koyaklarımız kadar derin.
Dağlarımız kadar yalçın,
Onu yaratan halkımız kadar yiğit.

Celâl ÜSTER
Eylül 1991

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE DOĞA

1. Yaşam ve Bilinç

MADDECİ, zihni maddenin belirlediğini savunan kişidir. Zihin, ruh, düşünce ve bilinç gibi adlarla tanımladığımız şey, gerçekte maddenin bir etkinliğinden başka bir şey değildir. Düşünce, maddi bir organizma olan beynin yerine getirdiği bir işlevdir. Düşünce olmadan madde var olabilir, ama madde olmadan düşünce varolamaz. Bu nedenle, biricik nesnel gerçeklik, maddedir:

Madde, insana duyumları aracılığıyla iletilen ve duyumlarımız tarafından sureti çıkarılan, fotoğrafı çekilen ve yansıtılan, ama aynı zamanda duyumlarımızdan bağımsız olarak varolan nesnel gerçekliği belirten felsefi bir sınıflamadır.[1]

Madde, sürekli bir devinim ve değişim içindedir. Bütün değişimler devinimi gerektirir, bütün devinimler de değişimi:

Devinim, maddenin varoluş biçimidir. Hiçbir zaman ve hiçbir yerde devinim olmaksızın madde olmamıştır, olamaz da. Uzaydaki devinim; çeşitli gök cisimlerinin üstündeki daha küçük kütlelerin mekanik devinimi; özdeciklerin ısı, elektrik akımı ya da mıknatıssal akım biçimindeki devinimi; kimyasal ayrışma ve birleşme; organik yaşam: İşte yeryüzündeki her bir madde atomu her an bu devinim biçimlerinden birinin ya da öbürünün ya da aynı anda birkaçının içindedir. Her tür-

---

[1] V.İ. Lenin, *Maddecilik ve Görgül Eleştiricilik*. 1908.

lü devinimsizlik ve her türlü denge durumu ancak göreli olabilir ve ancak belirli bir devinim biçimine bağlı olarak bir anlam taşıyabilir.[2]

Bu, yalnızca doğa olayları için değil, aynı zamanda insan toplumu ve düşüncesi için de geçerlidir. Bütün toplumsal ve zihinsel süreçler temelde aynı devinim ve değişim yasalarına bağımlıdır. Diyalektik adını verdiğimiz şey de, işte bu yasaların incelenmesidir:

Diyalektik, devinimin genel yasalarının, doğanın, insan toplumu ve düşüncesinin genel gelişme y asalarının biliminden başka bir şey değildir.[3]

Doğada gerçekleşen sonsuz değişiklikler karmaşası içinde yürürlükte olan diyalektik devinim yasaları ile tarihteki olayların görünüşteki rastlantısallığını yöneten ve gene insan düşüncesinin gelişme tarihi boyunca süregelen çizgiyi oluşturan ve giderek insan zihnindeki bilinçliliğe varan diyalektik devinim yasaları gerçekte aynıdır.[4]

Diyalektiğin yasaları, çelişme ilkesine dayanır. Her türlü devinim ve her türlü değişme, şeylerin özünde varolan iç çelişmelerin gelişmesinden başka bir şey değildir:

Şeyleri devinimleri, değişmeleri, yaşamları ve birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri içinde düşündüğümüz zaman, hemen çelişmelerle karşılaşırız. Devinimin kendisi bile bir çelişmedir. Dahası, basit mekanik yer değiştirme bile, ancak bir cisim aynı anda hem bir yerde, hem de bir başka yerde bulunduğu; hem aynı yerde olduğu, hem de orada olmadığı için gerçekleşebilir. İşte bu çelişmenin sürekli olarak belirmesi ve aynı anda çözülmesi, devinimin ta kendisidir...

Eğer basit mekanik yer değiştirme bir çelişme içeriyorsa, maddenin daha yüksek devinim biçimleri, özellikle de organik yaşam ve organik yaşamın gelişmesi haydi haydi içeriyordur çelişmeyi... Dolayısıyla yaşam da, şeylerin ve süreçlerin kendilerinde varolan ve durma-

---

[2] F. Engels, *Anti-Dühring*. 1889.
[3] Aynı yerde.
[4] Aynı yerde.

dan beliren ve çözülen bir çelişmedir. Çelişme ortadan kalktı mıydı, yaşam da sona erer ve ölüm gelir.[5]

Her organik varlık her an aynı şeydir, hem de aynı şey değildir; her an dışardan aldığı maddeleri özümlerken, daha başka maddeleri de dışarı atmaktadır; her an bedenindeki gözeler ölmekte ve yeni gözeler oluşmaktadır; gerçekte, belirli bir süre içinde her organik varlığın bedeninin maddesi tepeden tırnağa yenilenir ve yerini başka madde atomları alır, dolayısıyla her organik varlık her zaman hem kendisidir, hem de kendisinden başka bir şeydir.[6]

Bu nedenle, diyalektik, maddenin özünde varolan karşıtların çatışmasının incelenmesi olarak tanımlanabilir:

Karşıtların birliği (zihin ve toplum da içinde olmak üzere), bütün *doğa olaylarındaki ve süreçlerindeki çelişmeli,* birbirini engelleyen, *karşıt eğilimlerin tanınmasıdır (bulgulanmasıdır). Yeryüzündeki bütün süreçleri kendi gerçek yaşamları içinde öğrenmek, onları karşıtların birliği olarak öğrenmekle olasıdır. Gelişme, karşıtların «savaşımı»dır.*[7]

İç çelişmelerin gelişmesi, maddenin bütün biçimlerinde varolan evrensel bir özelliktir. Ama her devinim ve değişim biçiminin kendi özel çelişmesi vardır. İşte çeşitli bilim dalları arasmdaki ayrımı doğuran da bu özel çelişmelerdir:

Belli bir olgular alanına özgü çelişme, belli bir bilim dalının inceleme konusunu oluşturur. Sözgelimi, matematikte pozitif ve negatif sayılar; kimyada ayrışım ve bileşim; toplum biliminde üretici güçler ve üretim ilişkileri, sınıflar ve sınıf savaşımı; askerlik biliminde saldırı ve savunma; felsefede idealizm ve maddecilik, metafizik bakış açısı ve diyalektik bakış açısı. vb. Bütün bunlar ayrı bilim dallarının inceleme konularıdır, çünkü her birinin kendi çelişmesi ve kendi özü vardır.[8]

---

[5] Aynı yerde.
[6] Aynı yerde.
[7] V.İ. Lenin, *Diyalektik Sorunu Üzerine*. 1915.
[8] Mao Zedung, *Çelişme Üzerine*.1937.

Cansız maddeden canlı maddeye geçiş, belirli birtakım albüminli (proteinli) maddelerin, kendi kendini yenileme diye tanımlanabilecek bir devinim biçimine ulaşmasıyla gerçekleşmiştir:

Yaşam, albüminli maddelerin varoluş biçimidir. Bu varoluş biçimi, özünde, bu maddelerin kimyasal bileşenlerinin kendi kendilerini durmadan yenilemelerinden oluşur.[9]

Albüminli cisim, bir yandan çevresindeki bazı maddeleri özümleyerek, öte yandan da daha önce özümlemiş olduğu bazı maddeleri dışarı atarak, yani beslenme ve boşaltım yoluyla yeniler kendi kendini. İşte organizma ile çevresindeki bu sürekli madde değiştokuşu, yaşamın ta kendisidir. Bu değiştokuş durdu muydu, organizma da ölür. Canlı maddenin bütün belirleyici özellikleri bu kaynaktan doğar:

Yaşamın öteki bütün temel özellikleri de, albüminin ana işlevi olarak beslenme ve boşaltım yoluyla gerçekleşen bu madde değiştokuşundan ve albüminin kendine özgü yoğrulabilirliğinden doğar: uyarımlara karşı tepki (bu, albümin ile onun besini arasındaki karşılıklı ilişkinin doğrudan doğruya içindedir); büzülebilirlik (bu, besinin özümlenmesinin çok aşağı biçimlerinde görülür); ve büyüme olanağı (bu, bölünme yoluyla çoğalmanın en aşağı biçimlerini kapsar ve besinin soğurulmasının ve özümlenmesinin onsuz gerçekleşemeyeceği iç devinimdir).[10]

İnsanın hayvanlar dünyasından doğuşu da en azından cansız maddeden canlı maddeye geçiş kadar önem taşıyordu. İnsanda, kendisiyle çevresi arasındaki madde değiştokuşu, insanın bilinçli denetimi altında gerçekleşir. İnsan işte burada ayrılır hayvandan. Hayvanlar çevrelerinin bilincindedirler, ama yalnızca edilgin bir biçimde ve çevrelerinin bir parçası olarak bilincindedirler. İnsan ise, kendinden ayrı bir şey olarak, üretim çalışmasındaki etkinliğinin *nesnesi* olarak bilincindedir çevresinin. Dolayısıyla, nesne olarak doğanın bilincinde olduğundan, *özne* olarak kendinin de bilincindedir:

---

[9] F.Engels, *Anti-Dühring*. 1889.
[10] Aynı yerde.

Hayvan, kendi yaşam etkinliğiyle dolaysızca özdeştir. Kendini yaşam etkinliğinden ayırt etmez. Hayvan, kendi yaşam etkinliğidir. İnsan ise, yaşam etkiliğinin kendisini isteminin ve bilincinin nesnesi yapar. İnsanın bilinçli bir yaşam etkinliği vardır.[11]

«Özne olan insan ile nesne olan doğa»[12] arasındaki bu çelişme, çalışma sürecinin özünde varolan bütün insan etkinliklerinin temelini oluşturur:

Çalışma, her şeyden önce, hem insanın, hem de doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkileri kendi rızasıyla başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. İnsan, doğa ürünlerini kendi gereksinmelerine uygun kılınmış bir biçimde elde edebilmek amacıyla, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini, gövdesinin doğal güçlerini çalıştırarak, doğanın bir gücü olan kendisini doğanın karşısına çıkarır.[13]

Bu nedenle, insanı hayvanlardan ayıran özellik, doğa üzerindeki eyleminin doğayı kendi bilinçli denetimine almayı amaçlamasıdır:

Hayvan, kendi dışındaki doğayı yalnızca kullanmakla *yetinir ve yalnızca kendi varlığı aracılığıyla onda değişikler yaratır. Oysa insan, doğayı değiştirmekle, onu kendi amaçlarına hizmet eder duruma getirir, onun* efendisi olur.[14]

Üretim çalışması, insanın doğa üzerindeki eyleminin bilinçli bir biçimde düzenlenmesini gerektirir. Dolayısıyla da, elbirliğiyle çalışmayı zorunlu kıldığından, insanlar arasındaki ilişkilerin bilinçli bir biçimde düzenlenmesini öngörür. Bir başka deyişle, üretim çalışması *toplumsaldır:*

İnsanlar üretim sırasında yalnızca doğayı değil, birbirlerini de etkilerler. Ancak belirli bir biçimde işbirliği yaparak ve etkinliklerini

---

11 K. Marx, *İktisadi ve Felsefi El Yazmaları*. 1844.
12 K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. 1859.
13 K. Marx, *Kapital*. 1867-94.
14 F. Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü*. 1876.

birbirleriyle değiştokuş ederek üretimde bulunabilirler. Üretim yapabilmek için birbirleriyle belirli bağlar kurmak, birbirleriyle belirli ilişkiler kurmak zorundadırlar; işte insanların doğa üzerindeki etkileri, yani üretim, ancak bu toplumsal bağlar ve ilişkiler içinde gerçekleşebilir.[15]

Bu yüzden de, insan bilinci, yalnızca birey ile onun doğal çevresi arasındaki bir ilişki değil, aynı zamanda en yalın biçimlerinde bile toplum ile çevresi arasındaki ilişkinin bireyde yansıyan *toplumsal* bir imgesidir. İnsan duyumlarının düzenlediği kavramsal çerçeve, insanın toplumsal ilişkilerinden biçimlenmiştir. Marx'ın dediği gibi:

İnsanın varlığını belirleyen bilinci değildir; tam tersine, bilincini belirleyen toplumsal varlığıdır.[16]

2. *Üretim ve Tüketim*

İnsan, üretim çalışması sırasında, kendini çevresinin karşısına koyar, çevresini bilinçli bir biçimde denetimi altına alır ve böylece varlığını sürdürmesini sağlayacak şeyleri üretir. İlk başta, insandan doğaya, özneden nesneye doğru bir devinim vardır; bunu, doğadan insana, nesneden özneye doğru bir tepke devinim izler. İnsan, ürettiği şeyi tüketerek, üretim sırasında tükettiği beden gücünü yeniden kazanır ve aynı zamanda bu süreci başarıyla tamamlayarak, onu denetleyecek zihin gücünü arttırmış olur:

Böylece insan dış dünyayı etkileyip değiştirirken, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirmiş olur. Kendindeki uyuklayan güçleri geliştirir ve kendi buyruğuna boyun eğmeye zorlar.[17]

Bu iki devinimden birincisi daha başından bilinçli bir devinimdir; çünkü araçların kullanılmasını gerektirir. İnsanın bir aracı yapabilme-

[15] K. Marx, *Ücretli Emek ve Anamal*. 1849.
[16] K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz*. 1859.
[17] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.

si için, ilk önce o aracın hangi amaçla kullanılacağının bilincine varması zorunludur. İnsanın aracı doğru dürüst kullanabilmesi içinse, üretilecek nesnenin bir düşüncesini ya da imgesini önceden kafasında tasarlaması gerekir. İşte insanların doğayı etkilemeleri ile hayvanların doğayı etkilemeleri arasındaki temel ayrım budur:

Örümcek, dokumacınınkini andıran bir iş yapar. Arıysa peteğini yaparken birçok mimara parmak ısırtır. Ama en beceriksiz mimarı en usta arıdan ayıran özellik, mimarın kuracağı yapıyı gerçekleştirmeden önce onu kafasında tasarlamış olmasıdır. Her çalışma süreci, emekçinin kafasında daha başından varolan bir şeyin yaratılmasıyla sona erer. Emekçi, yalnızca üzerinde çalıştığı maddeye bir biçim değişikliği vermekle kalmaz, aynı zamanda kendi çalışma biçiminin yasalarını belirleyen ve kendi istemini bağımlı kılmak zorunda olduğu bir amacını da gerçekleştirmiş olur.[18]

Bu önceden tasarlanan imgenin iki yönü vardır. Bir yandan, daha önceki üretim uygulamasından edinilmiş olan ve üreticinin çalışma sürecini kendi amacını gerçekleştirecek biçimde yürütebilmesini sağlayan bilgiyi kapsar. Bu onun nesnel ya da bilgisel yönüdür. Öte yandan da, daha önceki tüketim uygulamasından edinilmiş olan ve üretimde bulunma istemini sağlayan isteği kapsar. Bu da onun öznel ya da duyumsal yönüdür. Çalışma sürecinin bu iki yönünde (amaç ve istem), bilim ile sanat arasındaki ayırımın temelini görebiliriz.

3. Bölüşüm

Üretim ile tüketim arasındaki bölünmenin zorunlu kıldığı toplumsal bir eylemdir bölüşüm. Hayvanlar arasında, üretim diye bir şey olmadığı gibi, bölüşüm diye bir şey de yoktur; tüketimi de kapsayan basit bir paylaşma vardır, o kadar. İlkel toplumda, üretim ile tüketimi birleştiren halkadır bölüşüm. Topluluğun üyeleri, ortaklaşa ürettiklerini, eşit paylara bölerek tüketirler. Paylar ister istemez eşittir, çünkü

[18] Aynı yerde.

bütün topluluğun ortak çabası sonucunda ancak topluluğun varlığını sürdürmesini sağlayacak ölçüde üretim yapılabilmektedir. Üretim fazlası diye bir şey yoktur daha.

Daha yetkin araçların kullanılması sonucunda üretim fazlasının gelişmesi, işbölümünün temelini oluşturur. Topluluk içinde farklı çalışma türlerinde uzmanlaşan değişik gruplar ürettikleri ürünleri ortak ambara verirler. Bu ürünler oradan tek tek üreticiler arasında bölüştürülür. Emeğin üretkenliği arttıkça, ortaklaşalığı azalır. Artık kendisi için bir ürün fazlası üretebilir emekçi. Böylelikle, hâlâ topluluk için yaptığı zorulu çalışma ile kendisi için yaptığı fazla çalışmayı birbirinden ayırt eder ve kendi ürün fazlasını dilediği gibi kullanma hakkına sahip olmak ister. Böylece emekçinin ürünü bir meta durumuna gelir. Kullanım için üretimin yerini değişim için üretim alır.

Bu gelişmeler doruğuna vardığında, niteliksel bakımdan yeni bir işbölümü doğar: Kafa emeği ile kol emeğinin ayrılması. Üretimin daha da geliştirilmesiyle ilgili uygulayımsal ve örgütsel görevlerle uğraşabilmesi için topluluğun bir kesimi kol emeğinin bütünüyle dışında tutulur. Üretim araçları üzerindeki denetimlerinden yararlanan bu örgütleyiciler en sonunda bir egemen sınıf olup çıkarlar.

İlkel toplum, kullanım-değerlerinin üretimine dayanır. Aynı biçimde, ilkel düşünce de somut, niteliksel ve özneldir. Uygar insanı ilkel insandan ayırt eden soyut düşünme yetisi, meta üretiminin gelişmesinin bir sonucu olarak doğmuştur. Bir tüketim nesnesi olarak meta, bir kullanım-değeridir; bir değişim nesnesi olarak meta ise, bir değişim-değeridir. Değiştokuş edilebilmesi için, üreticilerin zihinlerinde somut ve niteliksel özelliklerinden koparılması ve salt niceliksel bir soyutlama olarak ele alınması gereklidir. Kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki bu çelişmenin çözümü, süreç konusunda hiçbir kuramsal kavrayışa sahip olmamalarına karşın mallarını ilk kez pazara götürdükleri günden bu yana insanlar tarafından başarıyla gerçekleştirilmiş olan zihinsel bir işlemi gerektirir. Böylelikle insanlar, meta değişiminin toplumsal uygulaması içinde, somut ile soyutu, özel ile geneli, bir şeyin dış görünüşü ile özünü, öznel ile nesneli birbirinden ayırt etme yeteneğini elde ederler. Bilimsel düşüncenin gelişebilmesi için onsuz edilemeyen bir önkoşuldur bu yetenek.

Ama üretici, meta değişiminin gelişmesiyle birlikte, ürünü üzerin-

deki denetimini yitirir. Artık onun ne olacağını bilemez. Üretim ile tüketim arasındaki bağ, pazarda yitip gider. Üreticinin üretimde bulunmasındaki amaç, sonuçla sürekli olarak çelişmeye başlar. Böylece, meta üreten toplumun, neden ile sonuç arasındaki ilişkiyi altüst eden ve felsefî idealizmi, metafiziği ve bilimsel olmayan öteki düşünce biçimlerini yaratan «düzmece bilinçliliği» çıkar ortaya. İdealist, maddenin düşünceyi belirlediğini kabul edeceği yerde, düşüncenin maddeyi belirlediğini savunur. Metafizikçi, devinimi değişmez bir şey olarak, geri kalan her şeyi de göreli şeyler olarak kabul edeceği yerde; devinimin göreli, geri kalan her şeyin saltık olduğunu ileri sürer. Bunun sonucunda hakikat tersyüz edilmiş olur.

Bilim, insanın bilgisel deneyimlerini örgütleme biçimidir. Sanat ise, insanın duyumsal deneyimlerini örgütleme biçimidir. «Bilgisel» ve «duyumsal» deyimleri, düşünce ile duygu arasındaki ayırımı belirler. İlkel toplumda ne bilim vardır, ne de sanat; yalnızca büyü vardır. Bildiğimiz kadarıyla, bilim ve sanatın doğabilmesi için, meta üretiminin gelişmesi, kafa emeğiyle kol emeğinin ayrılması ve toplumun sınıflara bölünmesi gerekmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞ

1. İnsan ve Yüksek Memeliler

GENEL OLARAK, hayvan yaşamı, çok uzun bir zaman boyunca doğal ayıklanma yoluyla çeşitli biçimlerden geçerek gelişti. Hayvanlar, gerek değişik çevrelere, gerekse içinde yaşadıkları çevredeki ardışık değişikliklere doğal ayıklanma yoluyla belirli ölçülerde uyarladılar kendilerini. Yeryüzünün değişik yörelerinde değişik iklim koşulları vardır. Ayrıca yeryüzünün bütün yöreleri uzun bir süreç içinde şu ya da bu ölçüde köklü değişikliklere uğramıştır. Çevre durmadan değiştiğinden, hiçbir hayvan türü kendini çevresine tam olarak uyarlayamaz. İşte bu yüzden, kendini belli bir dönemin koşullarına büyük bir başarıyla uyarlamayı beceren bir hayvan türü, zamanla salt bu nedenden ötürü yeni koşullar karşısında umarsız kalabilir. Öte yandan, o zamana kadar az gelişmiş olan öteki türler yeni ortaya çıkan koşullarda kolayca gelişip çoğalabilir.

İnsan, hayvanların en gelişmiş sınıfı olan ve maymunları da kapsayan yüksek memelilerdendir. Öteki memeliler arasındaysa, kedi ve köpek gibi etoburlar ve at ve sığır gibi toynaklılar vardır. Etoburlarla toynaklılar bu soykütüğünde başka bir dala ayrılarak, kendilerini çeşitli yollardan yerde yaşamaya uydurmuşlardır. Bacaklarındaki ince eklemler kaybolmuş; dört ayak üstünde yere sağlam basmasını ve hızlı yürümesini öğrenmişlerdir. Boynuz, tırnak, diken, uzun ve sivri diş gibi çeşitli saldırı ve savunma organları geliştirmişlerdir. Ot çiğneyebilmek ya da et parçalayabilmek için dişleri çıkmış, uzaktan koku alabilmek için uzun burunlar oluşmuştur. Bu arada, yüksek meme-

lilerin ataları sayılabilecek bir başka grup, ağaçlarda yaşamayı sürdürdüğünden, ilkel memeli hayvan yapısını bütünüyle koruyabilmiştir. Bunların yaşama koşulları, iyi koku almaktan çok iyi görmeyi, çabukluk ve güçlülükten çok çevikliği ve akıllılığı gerektirmekteydi. Yalnızca meyva ve yaprakla beslendikleri için dişlere büyük bir gereksinme duymuyorlardı. Bu yüzden de, burunları giderek ufalırken gözleri son derece keskinleşti. Pençeler küçülerek yumuşak tabana gömülü yassı tırnaklara dönüştü. Parmaklar esneklik kazandı. Küçük şeyleri kavrayabilmek ya da tutabilmek için başparmaklar öteki parmaklardan ters yönde gelişti. Ve bütün bu gelişmelere uygun olarak, beyin büyüyüp karmaşıklaştı. Aşırı uzmanlaşma tehlikesinden uzak olarak gelişen tek organ beyindir; çünkü beynin işlevi, gövdenin öbür organlarının dış dünyayla olan karşılıklı ilişkilerini denetlemektir. İşte bu nedenle, yüksek memeliler çevrelerine gittikçe daha fazla uyabilecek bir biçimde geliştiler.

İnsanın en yakın akrabaları, insana benzeyen maymunlardır. İnsan, bunlardan, dik durması ve beyninin daha büyük olmasıyla ayrılır. Denilebilir ki, yüksek memelilerden bazılarının ağaçlarda yaşama alışkanlığını bırakıp yerde yaşamaya koyulmalarıyla birlikte farklılaşmaya başlamıştır insan. Etoburların ve toynaklıların ilk ataları milyonlarca yıl önce ağaçlarda yaşama alışkanlığını bırakarak yerde yaşamaya koyulmuşlardır. Ne var ki, daha sonraları aynı işi insan çok daha yüksek bir evrim düzeyinde yapmış ve dolayısıyla da değişikliğin sonuçları bambaşka olmuştur. Gördüğümüz gibi, insan daha o zamandan bütün öteki hayvanlardan daha gelişmiş bir beyne sahipti ve yerde yürümesini öğrenirken öyle bir yaşama biçimi benimsedi ki, varlığını koruyabilmesi ancak beynini daha da geliştirmesine bağlıydı.

Hayvanlar doğanın bir parçasıdır. Hayvanlar ile çevreleri arasındaki karşılıklı ilişki bütünüyle edilgindir. Gerçi hayvanlar da doğa üzerinde bir etki yaratırlar. Sözgelimi, otlayan sığır sürülerinin verdiği zarar sonucunda belli bir yörenin bitki örtüsü değişime uğrar. Ama kendine yatak açarak ilerleyen bir ırmak ne denli bilinçliyse, bir hayvan da yaptığı işin o ölçüde bilincindedir. Arı kovanları, kuş yuvaları ve kunduzların kurdukları büğetler de bilinçli olarak yapılmakta değildir. Bu tür etkinlikler, kalıtım yoluyla aktarılan içgüdüsel uyarlanma biçimleridir.

Ama gene de, hayvanların en geri sınıflarıyla en gelişmiş sınıfları arasında ölçü farklılıkları vardır. Kendilerini çevrelerine uydurabilme ölçüleri değişiktir. İnsan dışındaki yüksek memeliler öteki hayvanlara olan üstünlüklerini beyinlerinin daha büyük olmasına borçludurlar. Öteki organlardaki uzmanlaşma beyinde olmadığından, beyin daha fazla gelişebilmiş ve böylece yüksek memeliler çevrelerine en fazla uyabilen hayvanlar durumuna gelmişlerdir. Böyle gelişebilmelerinin nedeni, ağaçlarda yaşamaları ve dolayısıyla kendilerine hazır yiyecek ve sığınak bulmaları olmuştur.

İnsanın ilk ataları bu doğal üstünlükleri bıraktıkları zaman, organik yaşamın evriminde hayvan ile doğa arasındaki ilişkinin niteliksel bir değişikliğe uğradığı yepyeni bir çığır açıldı. Ama dişler, kollar ve bacaklar tümden savunmasızdı; insanın ilk ataları yalnızca bunlara bağımlı kalsalardı, kesinlikle yok olup giderlerdi. Ama beyinleri, bizimkinden küçük de olsa, insana benzeyen maymununkinden büyüktü. Ayrıca, art ayaklarının üstünde dik durduklarından, ön ayakları ele dönüşmüştü. Beynin yol gösterdiği ellerini kullanarak, yalnızca kendilerini doğa koşullarına uydurmakla kalmıyor, aynı zamanda doğayı bilinçli bir biçimde kendi gereksinmelerine uyduruyorlardı.

İnsan, gövdesinin olanca ağırlığını ayaklarına verince, ayak parmaklarının tutup kavrama yetisi kayboldu. Ama buna karşılık, eller serbest kaldı ve el parmakları en güç devinimleri yapabilir duruma geldi. Hiç kuşkusuz, adım adım gelişen bir süreçti bu. İnsanın dik durmaya başlamasının yol açtığı ilk sonuç, yiyecek ve öteki nesneleri koparıp parçalama gibi görevlerin ellere aktarılması ve dolayısıyla çenenin görevlerinin azalması oldu. Böylece çene giderek küçülmeye başladı ve beynin gelişmesi için daha fazla yer açıldı. Beyin genişledikçe, elleri daha sıkı bir biçimde denetleme gücünü kazandı.

İşte insan iki ana özelliğinin (araç kullanma ve konuşma) işlevbilimsel kökenini, el ile beynin bu uyumlu gelişmesinde aramalıyız.

İnsan dışındaki yüksek memeliler, doğadaki sopa ve taş gibi nesneleri tutup kavrayabilir, dahası onları bazı dolaysız amaçlarla az çok kullanabilirler. Gelgelelim, elle kullanılan bu nesneler ile yontma araçları, tokmaklar, baltalar ve kunduracı bizleri gibi insan eliyle yapılmış en kaba araçlar arasında bile bir nitelik ayrımı vardır. Araç,

tüketim için değil, üretim için tasarlanmış bir emek ürünüdür.[1] Bu nedenle, aracın yapılması, bir üretim aracı olarak kullanılmasından daha önemli bir etkinliği zorunlu kılar. Çünkü aracın kullanılması belli bir ürüne yönelik olmakla birlikte, aracın yapılması belli bir üretime yöneliktir.

Dolayısıyla, denilebilir ki, araçların kullanılması yüksek bir us düzeyini ya da konuşmadan ayrı tutulamayan yeni türden bir usu gerektirir. Artık devingen el organları ve konuşma organları, beyindeki bitişik iki alandan yönetilmeye başlar. Bu yüzden, beyinde eli devindiren alandan eli denetleyen alana bir «taşma» olur. Çocuklar yazı yazmayı öğrenirken, elin devinimini denetlemek için gösterilen yoğun bir çabayla, dillerini de kımıldatırlar, dahası kimi zaman yazdıkları sözcüğü yüksek sesle söylerler. Ayrıca, konuşurken yetişkinlerden çok daha fazla el kol devinimi yapar çocuklar. Bunlar ilkel özelliklerdir. Maymunlarda olduğu gibi ilkellerde de el kol kullanma hem çok fazladır, hem de çok ayrıntılı. Kimi ilkel dillerde el kol kullanma ile konuşma arasında öylesine yakın bir ilişki vardır ki, belli bir el devinimi olmaksızın sözcüklerin anlamını tam olarak dile getirmek olanaksızdır. Gerçekten de, konuşurken kendimizi izleyecek olursak, «taşma»nın hiçbir zaman ortadan kalkmamış olduğunu görürüz. Bundan da şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: İlk insanlar dilerin i kullanarak çalışırlarken, yapılan işin karmaşıklığı ölçüsünde, ses organlarında tepkili devinimler ortaya çıkmakta ve çalışmaya eşlik etmekteydi. Daha sonra bu sesli devinimler, bilinçli bir biçimde, elle yapılan çalışmayı yönetmenin bir aracı olarak geliştirildi. Ve en sonunda bunlar, ellerin tepkili devinimleriyle tamamlanan bağımsız bir bildirişme düzenine dönüştüler.

2. *İkinci İşaret Sistemi*

Evrim süreci içinde hayvanların çeşitli yaşama biçimleri gerek yapısal, gerek işlevsel bakımdan, kendilerini değişen doğal çevrelerine uydurdular. Bu hayvan türlerini ötekilerden ayırt eden özellik, beyinlerinin büyüklüğü ve karmaşıklığıydı. Beyinlerinin bu üstünlüğünden

[1] K. Marx, *Grundrisse*. 1857-58.

yararlanarak, çevrelerini daha çokyönlü ve etkili bir biçimde değiştirmeyi başarıyorlardı.

Omurgasızlar ilk kez beş yüz milyon yılı aşkın bir süre önce, balıklar yaklaşık olarak dört yüz milyon yıl önce, sürüngünler aşağı yukarı iki yüz elli milyon yıl önce, memeliler iki yüz milyon yıla yakın bir süre önce, insan ise yaklaşık üç milyon yıl önce geldi yeryüzüne. Yukarıdaki sayılardan da görüleceği gibi, en üst noktasında insanın bulunduğu evrim süreci ilerledikçe yeni türlerin gelişme hızı artmaktadır. İnsanın doğuşunda evrim süreci öylesine hızlı bir noktaya erişir ki, bu ancak niteliksel bir değişikliğin sonucu olarak açıklanabilir. Koşullu tepkelere ilişkin çalışmasında Pavlov, beynin somut işleyişi açısından bu değişmenin nasıl çözümlenebildiğini göstermişti.

Pavlov'un deyişiyle tepke, bir uyarım karşısında gösterilen tepkidir. Ağzımıza aldığımız bir lokma hemen bir salgıyla kaplanır. Lokmanın kayganlaşmasını ve böylece daha kolay yutulmasını sağlar salgı. Köpekler üzerindeki sistemli gözlemleri sonucunda Pavlov, ağzımıza dokunan bir yiyeceğin, sinir telciklerinden geçerek beyne kadar giden ve yeniden ağzımıza dönüp orada salgı bezlerini çalıştıran bir devinimler dizisini başlattığını göstermiştir.

Tepkeler ya koşulludur ya da koşulsuz. Az önce verdiğimiz örnek, bir koşulsuz tepkedir. Koşulsuz tepke, doğuştan varolan bir şeydir. Bunun gelişmesi için gerekli koşullar, her normal yaratıkta doğuştan vardır. Örneğin, civciv gagalamayı öğrenmez, bebek meme emmeyi öğrenmez; bunlar koşulsuz tepkelerdir.

Yiyecek ağıza gerçekten değmeden de salgı çıkarılabilir. Bildiğimiz gibi, yiyeceği yalnızca görmek ya da kokusunu duymak bile kimi zaman «ağzın sulanması» için yeterli olabilir. Buna koşullu tepke adı verilir. Yiyecekle özdeşleştirmeyi öğrendiğimiz bazı şeyler ve kokular vardır. Peki, «öğrendiğimiz» derken ne demek istiyoruz? Pavlov'un köpeklerinden birine düzenli aralıklarla yemek verildi. Köpek bu belirli aralıklarla yemek yeme düzenine iyice alıştığında, artık yemek verilmeden önce bir zil çalınmaya başlandı. Bu kez salgının zil çalındığı zaman çıktığı görüldü. Başka bir deyişle, uyarım görevi, deney sırasında yaratılan koşullara uygun olarak sese aktarılmıştı. Deneyin daha sonraki aşamasında, zil çalındı, ama ardından yemek verilmedi. Bu kez, salgılamanın kesildiği görüldü. Gerçekte, salgıla-

ma engellenmişti; daha doğrusu, yeni koşullara uygun olarak bir karşı uyarım yaratılmış ve daha önce sağlanmış olan tepke bastırılmıştı. Böylece Pavlov, düzgün bir biçimde işleyen bir dış etken olmaksızın bu tür koşullu tepkelerin gerçekleşmediğini göstermiş oldu.

Belli bir hayvandaki koşullu ve koşulsuz tepkelerin toplamı, Pavlov'un birinci işaret sistemi adını verdiği türden bir organik birlik oluşturur. İçinde bulundukları evrim düzeyine göre az çok gelişmiş hayvanlara özgü bir sistemdir bu. Bu sistem insanda öylesine karmaşık bir duruma gelmiştir ki, öteki tepkelerle birlikte ikinci işaret sistemini oluşturan bütünüyle yeni türden tepkelerin temelini yaratmıştır.

Pavlov'un öğrencilerinden biri şöyle bir deney gerçekleştirdi: Bir çocuğun parmağına elektrik akımı verildi. Akım verilir verilmez çocuk parmağını geri çekti. Aynı işlem birkaç kez yinelendi. Bir süre sonra, akım verilmeden önce bir zil çalındı. Aynı şey yinelendiği zaman, çocuk zil sesini işitir işitmez geri çekti parmağını. Daha sonra, deneyi yapan öğrenci, zil çalmak yerine yüksek sesle «zil» diye seslendi ve çocuk zil sözcüğünü işitir işitmez parmağını çekti. Ardından, zil sözcüğü bir kâğıda yazılıp çocuğa gösterildi; bu kez de kâğıda yazılı zil sözcüğünü görür görmez parmağını geri çekti çocuk. En sonunda çocuk o duruma geldi ki, bir zil düşündüğü zaman bile parmağını geri çekmeye başladı.

Deney, bir koşulsuz tepkeyle (elektrik akımının uyarımı karşısında parmağın geri çekilmesi) başlamış, bir koşullu tepkeyle (zil sesi karşısına parmağın geri çekilmesi) sürdürülmüştü. Bunların ikisi de birinci işaret sisteminin sınırları içinde kalıyordu ve dış uyarımlara karşı gösterilmiş edilgin tepkilerdi. Oysa daha sonra çocuk zil *sözcüğünün* yüksek sesle söylenmesine, kâğıda yazılıp gösterilmesine dahası salt düşüncesine değişik düzende bir tepki göstermişti. Bu durumlarda, sözcüğün kullanılması karşısında çocuk etkin bir yoldan genelleştirmişti onu. Sözcük yalnızca değişik bir işaret değildir, «işaretlerin işaretidir» aynı zamanda. Bu tür tepkiler ikinci işaret sistemine girer; ikinci işaret sisteminde belirleyici uyarım, yalnızca duyu organlarını etkileyen nesnel bir doğa olgusu değil, toplumsal olarak öznel bir değer yüklenmiş yapay bir sestir. «Zil» sözcüğü söylenirken çıkarılan seste yalnızca ve yalnızca zilin anlaşılmasını gerektiren hiçbir özellik yoktur. Tam tersine, her dilde «zil» için ayrı

bir sözcük kullanılır. Zil sözcüğünün biçimi gibi özü de toplumsal olarak belirlenmiştir. «Zil» sözcüğü zil sesinin yanı sıra zilin biçimini ve işlevini de yansıtır; üstelik belirli bir zilin değil, bütün zillerin. Başka bir deyişle, tek tek belirli zillerin somut niteliklerinden soyutlanan ortak özelliklerin toplamını dile getirir. Kısacası, bir *kavramı* belirtir.

Pavlov'un ve izleyicilerinin çalışmaları, Lenin'in yansıma kuramına deneysel bir kanıt getirmiştir:

Her maddeci için olduğu kadar, akademik felsefenin yolundan saptıramadığı her bilim adamı için de, duyum, gerçekten de bilinç ile dış dünya arasındaki dolaysız ilişkidir; dış uyarım gücünün bilinç olgusuna dönüşmesidir.[2]

3. İşbirliği

İkinci işaret sisteminin evriminin, beynin giderek büyümesiyle ilintili olduğu açıktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ilinti yüksek memelilerde açık seçik görülebilir. Bu görüşü pekiştiren daha başka kanıtlar da vardır.

Toynaklıların büyük çoğunluğu son derece çabuk büyür. Buna karşılık etoburlar dünyaya geldiklerinde doğa karşısında umarsızdırlar, aylarca anababalarına bağımlı kalırlar. Yüksek memelilerden orangutan yaşamının ilk ayını sırtüstü yatarak geçirir, sonra yavaş yavaş yürümeyi öğrenir, üç yaşında kendi işini kendi görecek duruma gelir, on-on bir yaşlarında da tam anlamıyla olgunlaşır. İnsanoğlunun ise bir yaşını doldurmadan yürüdüğü pek ender görülür.

Yüksek memeliler öteki hayvanlardan daha geç olgunlaşırlar. Üstelik bütün organları arasında gelişmesini en geç tamamlayanı, beyinleridir. Bu oransızlık insanoğlunda daha da büyüktür. Doğumdan epey uzun bir süre sonra tam anlamıyla olgunlaşır insan beyni, ama gene de beynin gelişmesi bedenin bütün öteki parçalarından daha hızlıdır. Beynin gelişmesi, temelde, beyin zarı gözelerini ve özellikle de

---

[2] V.İ. Lenin, *Maddecilik ve Görgül Eleştiricilik*. 1908.

ellerle parmakları ve dille dudakları denetleyen iki alanı birbirine bağlayan bir telcikler ağının gelişmesine bağlıdır. İnsan beynindeki bu alanlar, hem beynin öteki devindirici alanlarından, hem de insan dışındaki yüksek memelilerin beyinlerindeki aynı alanladan daha büyüktür. İnsanoğlundaki en kalıcı koşullu tepkeler, beynin daha tam olarak gelişmediği dönemde, yani bu iki alanı birbirine bağlayan telcikler ağının oluşum döneminde ortaya çıkar. İlk insan, beyni dışında, bedeninin öteki organlarını korumaktan nerdeyse bütüyle yoksundu. Bunu daha önce de belirtmiştik. Ayrıca yetişkinler, epey uzun bir dönem boyunca, doğa karşısında umarsız olan bebekleri büyütmekle uğraşıyorlardı. Nitekim araç kullanmayı ve konuşmayı da kapsayan ortaklaşa emeğin gelişmesini zorunlu kılan ve çabuklaştıran da, bu durum olsa gerek.

Koşullu tepkelerin oluşumu, bizim öğrenme dediğimiz şeyin işlevbilimsel açıdan bir tanımlamasıdır. Hayvan yavrusu öykünme yoluyla öğrenir. Anasının dizinin dibinden ayrılmaz, anası ne yaparsa o da aynını yapar. Yavru hayvanın bu yetisi bilinçsizce bir yetidir ve genellikle büyüme çağında görülür. Hayvan, tam olarak büyüdüğü zaman, en basit şeyleri bile eskisinden çok daha yavaş öğrenmeye başlar; daha önce kolayca öğrenebileceği birçok şey onun öğrenme gücünü aşar artık. Ama burada önemli bir kural dışı durum vardır. Maymunlar bilinçli bir biçimde öykünürler. Hiç kuşkusuz, yüksek memeliler arasındaki bu gelişmeye, genellikle dişiler ve onların yavrularından oluşan sürülerle yaşama ahşkanlığı yardımcı olmuştur.

Bilinçli öykünme, insanlar arasında işbirliğine giden ilk adımdır. Çocuklarda açık seçik görebiliriz bunu. Çocuk, bir yetişkinin davranışına salt öykünmek için öykünür ilk önceleri; daha sonra zamanla o davranışın hangi amaçla yapıldığını kavrar, öykünmeyi o amaca uygun olarak geliştirir ve böylece işbirliğinde bulunmayı öğrenir. Buna bakarak, bilinçli öykünme yetisinin gelişmesini kendiliğinden işbirliğinin izleyeceği ileri sürülebilir. Oysa gerçekte böyle değildir. Maymunlar başkalarına öykünmede pek ustadırlar, ama aralarındaki işbirliği tümde rastlantısal ve yetersizdir.

Bu nedenle, işbirliğinin gelişmesinin, araç kullanma ve konuşmayla yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. İşbirliği olmasaydı, işbirliğinin aracı olan konuşma da olmazdı. Peki, işbirliğinin nasıl

bir işlevi vardı öyleyse? Açıktır ki, birkaç beyin bir tek beyinden daha çok işe yarar. Beyinlerini dik durmayı benimseyebilecek ölçüde geliştirdikten sonra maymunsu atalarımız yeni bir aşamaya girdiler. Bu aşamada varlıklarını koruyabilmelerinin bir tek yolu vardı: Beyin organlarını daha da fazla geliştirmek zorundaydılar. Ya bu organlarını geliştirmeyi sürdürecekler ya da yok olup gideceklerdi. Nitekim kazıbilimcilerin araştırmaları, maymunsu atalarımızın birçok soyunun gerçekten de yok olup gittiğini kanıtlamaktadır. Atalarımız beyinlerinin gücünün doğal sınırlarını zorlamak ve aşmak zorunda kaldılar. Onu ortaklaşa bir biçimde örgütlediler. Böylece yeni bir silah kazandılar. Çevrelerine uyabilmek için yalnızca kendilerini değiştirmekle yetinmediler, aynı zamanda varlıklarını sürdürmelerini sağlayacak yeni araçlar *üretmeye* ve böylece çevrelerini kendi gereksinmelerine uygun olarak bilinçli bir biçimde değiştirmeye başladılar. Dolayısıyla, saptadığımız bu üç temel özellik (araç kullanma, konuşma ve işbirliğinde bulunma) gerçekte tek bir sürecin, yani üretim çalışmasının birer parçasıdır. Bu süreç yalnızca insana özgüdür ve örgütlenme birimi de toplumdur.

4. Maymunlarda Konuşma ve Düşünme

Konuşma ile düşünme artık öylesine iç içe geçmişlerdir ki, insan bunların daha en baştan böyle birleşik olduklarını sanabilir. Oysa öyle değildir.

Maymunlar, sözlü konuşma yeteneğinden yoksun olmalarına karşın, sonuna kadar yararlandıkları geniş bir ses alanına sahiptirler. Gerçekte maymunlar çok gevezedirler ve çıkardıkları seslerin hiç kuşkusuz bir anlamı vardır. Ama bunlar öfke, korku, istek, doygunluk gibi edilgin ve duyumsal durumları dile getirmekten öteye gitmezler. Bu gibi yollarla canlı ve sürekli bir biçimde bildirişirler aralarında. Bu, konuşmanın ilkel bir biçimidir, ama bütünüyle duyumsaldır ve düşünmeyle hiçbir bağıntısı yoktur.

Ayrıca, en sıradan kavramları bile oluşturmaktan yoksun olmalarına karşın, doğadaki nesneleri kullanırken, sözgelimi erişemedikleri

bir muzu aşağıya indirmek için bir sopayı kullanırken karşılaştıkları basit uygulama sorunlarını çözme yeteneğine sahiptirler. Bu da, düşünmenin ilkel bir biçimidir ve konuşmayla hiçbir bağıntısı yoktur.

Aynı ayrılığı çocuklarda da görmek olasıdır. Çocuklarda da konuşma ile düşünme ilk başta birbirinden bağımsızdır. Konuşmanın ussallaştırılması ve düşünmenin sözle dile getirilmesi ancak daha sonraki bir evrede gerçekleşir.

Şimdi yeniden, el kol kullanma olayına dönelim. Çocuklarda iki tür el kol kullanma görülür. Birincisi, yansılama devinimidir. Çocuk, yapılmasını istediği eyleme öykünen bir devinimde bulunur. Örneğin, birinin kendisini yerden kaldırıp kucağına almasını istiyorsa, gerçekten yerden kaldırılıyormuşçasına kollarını ve ayaklarını yukarı doğru uzatır. Bu tür devinimler daha ilk başlarda gelişir. İkincisi, işaret etme, gösterme devinimidir. İşaret etme devinimi bir hayli geç ortaya çıkar ve konuşmanın gelişmesinde belirleyici bir aşamadır. Çocuk, bir nesneyi göstererek dikkatleri onun üzerinde toplar. Daha sonra, bu devinimi bir sözcükle birleştirerek o nesneyi *adlandıracaktır*. Böylece el devinimi sözle dile getirilir artık. Bir sonraki aşamada çocuk yansılama devinimlerini aynı biçimde sözle dile getirmeye başlar. Ses ile elin birleşik eylemi, kavramların oluşmasına yol açar.

Yansılama devinimi maymunların arasında çok yaygındır. Sözgelimi, bir şempanze başka bir şempanzeden muz isteyeceği zaman, kolunu havaya kaldırıp avucunu kapatır. Bunlar duyumsal devinimlerdir, ama aynı zamanda nesnel bir değer de taşırlar. Sözsüz buyruklardır bunlar. Öte yandan, maymunlarda işaret etme devinimine pek az rastlanır.

Bu kanıtlara dayanarak, maymundan insana geçişte belirleyici etkenin, araç kullanmadaki işbirliğinin gelişmesi olduğunu söyleyebiliriz. İnsanöncesi dönemde rastlanan çığlıklar ve el kol devinimleri ortaklaşa çalışma içinde birleştirilmiş ve düzenli bir duruma getirilmiş, böylece yeni bir bildirişme biçimi yaratılmıştır. Duyularla algılanan dış dünyanın genelleştirilmiş bir yansımasını dile getiren sözcük, bu yeni bildirişme biçiminin temel birimidir.

Konuşmanın kökeninin emekte yattığını savunan kuram budur işte:

İlk önce, emek; ondan sonra ve sonra onunla birlikte, konuşma: Maymun beyninin, giderek, bütün benzerliğine karşın kendisinden daha büyük ve daha yetkin olan insan beynine dönüşmesini etkileyen en temel uyarımlar bunlardı.[3]

---

[3] F. Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü.* 1876.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ VE TÜRKÜ

1. Tümce Yapısı

SÖZ VE MÜZİĞİN yapısal ilkelerinin, çalışma sürecine değin uzanan ortak bir kökeni vardır. Bu bölümde bu savı tartışacağız.

Sözlü konuşmada, topluluğun tek tek bireyleri arasında bildirişmeyi sağlamak için, sözcükler tümceler içinde bir düzene konur. Topluluk, ortak bir konuşma biçimi aracılığıyla birbirine merammı anlatabilen bireylerden oluşur. İlkel toplumlarda bile, ne denli küçük olursa olsun her topluluğun kendi dili ya da lehçesi vardır. Bu dil ya da lehçe, o topluluğun kendi gelişmesinin yanı sıra yavaş yavaş doğup gelişmiştir.

Sözlü konuşmanın organik birimi, tümcedir. Tümce kurma kuralları, dilbilgisi bilimini oluşturur. Çocuk, konuşmayı öğrenirken, tümce kurma kurallarını deneysel bir biçimde öğrenir. Çocuğun yürümeyi öğrenirken denge yasalarını bilmesine nasıl gerek yoksa, konuşmayı öğrenirken de dilbilgisi kurallarını kavramasına gerek yoktur.

Her dilin kendine özgü bir dilbilgisi sistemi olmakla birlikte, kimi yapısal ilkeler bütün dillerde ortaktır.[1] Mantık kurallarına bağlıdır bu ilkeler. Düzgün bir tümce, mantıksal önermeye uygundur. Elbette, doğru düzgün konuşmasını öğrenen bir çocuğun mantık kurallarını da özümlemiş olacağını söylemek istemiyoruz. Ama gene de konuşmayı öğrenen bir çocuğun, mantıksal düşünce için kesinlikle gerekli olan zihinsel bir yeti kazandığını söyleyebiliriz.

---

[1] K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. 1859.

Tümcenin yapısını incelerken, Çinlilerin «ad» (isim) ve «eylem» (fiil) karşılığı kullandıkları ve bizimkilerden daha kapsamlı bir anlatım gücü taşıyan terimleri bilmek yararlı olabilir: Çincede, ad karşılığı «ad-sözcük», eylem karşılığı ise «eylem-sözcük» terimleri kullanılıyor. Burada kullandığımız «ad» teriminin hem ad, hem de sıfat terimlerini kapsadığını da belirtmemiz gerekir.

Yalın tümce kuruluşunun üç temel türü vardır. İki ayrı biçimde görülen iki deyimli tümce ve bir de üç deyimli tümce: (1) «ot yeşildir», (2) «koyun yer», (3) «koyun ot yer». Birincide, iki ad karşıtların birliğini oluşturur. Bu iki ad arasındaki ilişki mantıksal açıdan şöyle dile getirilebilir: «ot» kavramı «yeşil» sınıflamasına sokulmuş, «yeşil» kavramı da «ot»un bir özelliği olarak nitelenmiştir. [Ç.N. George Thomson burada bir ayraç açarak, İngilizcede ayrı bir sözcük olarak yazılan is, yani —dir ekinin göz önüne alınmayabileceğini, çünkü birçok dilde bu ekin kullanılmadığını ve bunun bir ilkellik belirtisi sayılamayacağını söylüyor. Ayrıca yalın tümcenin bu üç türünde sözcüklerin düzeninin de önemli olmadığını, yalın tümcedeki sözcüklerin yerlerinin her dilde kendine göre bir düzeni olabileceğini belirtiyor.] İkincide, bir ad ile bir eylem, bir devinim ile o devinimde bulunan arasındaki ilişki içinde birleştirilmiştir. Gerçekte her ikisi de bir kavram belirtmektedir, ama eylemdeki (fiildeki) kavram bir devinim ya da süreç niteliğini almakta ve devingen bir özellik kazanmaktadır. Üçüncüde, eylemin bu özelliği kendini daha da açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Daha doğrusu, aynı birleşim, eylemin devinimini nesnesini içine almış ve böylece daha da genişlemiştir.

Bu tümce örneklerinde, devinimde bulunan dilbilgisinde özne, devinimin nesnesi de dilbilgisinde tümleç olur. Ama hiç kuşkusuz her tümcede ille de böyle olması gerekmez. İlişki tersine de çevrilebilir: «ot koyun tarafından yendi.» (Burada, devinimin nesnesi dilbilgisi bakımından özne olur.) Gene, bazı eylem tümceleri kullanırız ki, bunlarda en küçük bir devinim düşüncesi yoktur: «Huzur içinde yatıyor.» Dilbilgisi sınıflamaları, özleri gereği, biçimseldirler. Soyut düşünceyi yansıtabilmelerinin biricik nedeni, somut anlamdan yoksun olmalarıdır. Ne var ki, bütün dilbilgisi sınıflamalarının gerçekte somut bir kökene dayandıkları kesindir. Ruhbilim ve dilbilimden elde edilen bütün kanıtlar bu görüşü doğrulamaktadır. Çocuktaki zihinsel gelişme süre-

ci, özünde, somut düşünce biçiminden soyut düşünce biçimine geçişten başka bir şey değildir. İngilizce gibi en gelişmiş dillerde bile soyut düşünceleri yansıtan sözcükler geçmişteki somut kökenlerinin izlerini taşımaktadırlar. İlkel dillere bakalım; en güçsüz yanları, soyut düşünceleri dile getirme yeteneğinden yoksun oluşlarıdır. Avustralya'daki bazı dillerde, «yuvarlak» ve «sert» kavramlarını karşılayan hiçbir sözcük bulamazsınız. Bu kavramlar el kol devinimleri eşliğinde maddî nesnelere benzetilerek dile getirilirler: «Ay gibi», «taş gibi.»

Dolayısıyla, insanın somut düşünceden soyut düşünceye geçişi konuşma aracılığıyla gerçekleştiğine göre, bütünüyle biçimsel ve soyut olan konuşma sınıflamaları, ilk ortaya çıkışlarında mutlaka işlevsel ve somuttular. Bu nedenle konuşma sınıflamalarının kökenini çalışma sürecinde aramak gerekir.

2. *Çalışma Sürecinin Yapısı*

Her şeyden önce, İngilizcedeki «özne» sözcüğünün belirsizliğini açıklığa kavuşturmak zorundayız. Az önce, yalın tümce yapısını incelerken, devinimde bulunanla, yani eylemdeki (fiildeki) devinimin öznesiyle devinimin yöneltildiği nesne, yani tümleç arasındaki ayırımı belirlemek amacıyla, «özne» ve «nesne» sözcüklerini kullanmıştık. Marx da aynı anlamda, "özne olan insan ve nesne olan doğa»dan söz eder.[2] Ama başka bir yerde de, aşağıda aktaracağımız bölümde görüleceği gibi, emekçinin etkinliğinin nesnesini, yani üstünde çalıştığı gereci, emekçinin etkinliğinin «özne»si olarak tanımlar; burada, «özne» derken, emekçinin çalışmasına ya da emeğine *bağımlı kılınmış* olan şeyi söylemek istemektedir. Nitekim bu karışıklık yapıtın Almanca aslında yoktur. Bu yüzden, aşağıdaki alıntıda, «emeğin öznesi» emekçinin etkinliğinin nesnesi olmaktadır.

Marx, çalışma sürecini incelerken, aşağıda gösterilen şu üç etkeni saptar:

Çalışma sürecinin temel etkenleri şunlardır: (1) insanın *kişisel et-*

[2] Aynı yerde.

kinliği, yani yapılan işin kendisi; (2) o işin öznesi; ve (3) o işte kullanılan araçlar.[3]

İkinci etkeni şöyle tanımlıyor:

İnsana, gereksinme duyduğu şeyleri ya da varlığını sürdürme olanaklarını hazır olarak sunan el değmemiş toprak (iktisadi bakımdan, su da bunun içindedir) insandan bağımsız olarak vardır ve insan emeğinin evrensel öznesidir.[4]

Üçüncü etken içinse şunu söylüyor:

İş aracı, emekçinin kendisi ile çalışmasının öznesi arasına koyduğu ve emekçinin etkinliğinin iletilmesini sağlayan bir şey ya da şeyler topluluğudur. Emekçi, bazı maddeleri kendi amacına hizmet eder duruma getirmek için başka birtakım maddelerin mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerinden yararlanır.[5]

Demek ki, araç, emekçinin etkinliğini üstünde çalıştığı gerece aktarmasını ve böylece o gereci önceden tasarlanmış bir biçime uygun olarak yeniden kalıba dökmesini sağlar:

Çalışma süreci içersinde, insan etkinliği, üretim araçlarının da yardımıyla, üstünde çalışılan gereçte daha başından tasarlanmış bir değişiklik yaratır. Süreç, ürünle tamamlanır. Ürün, bir kullanımdeğeridir, bir biçim değişikliğiyle insanın isterlerine uygun kılınmış doğa gerecidir. Emek kendini öznesiyle bütünleştirmiştir; emek maddeleştirilmiş, özne ise değiştirilmiştir. Başlangıçta emekçinin devinim olarak ortaya koyduğu şey, şimdi devinimden yoksun, durağan bir nitelik olarak ürün biçimini almıştır. Demirci demiri döver; ortaya ürün olarak demirden bir kılıç çıkar.[6]

Bu durumda, konuşmanın çalışma sürecindeki işlevi de şöyle açıkla-

[3] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.
[4] Aynı yerde.
[5] Aynı yerde.
[6] Aynı yerde.

nabilir: Üretim araçları nasıl emekçinin üstünde çalıştığı gereç ile kendisi arasına girer ve emekçinin etkinliğinin o gerece aktarılmasını sağlarsa, konuşma da emekçilerin kendi aralarında çalışmalarını uyum içinde sürdürmelerini sağlayan bir araç işlevi görür.

İşte bu nedenle, toplumsal üretim süreci içinde doğup gelişen sözlü konuşmanın organik birimi olan tümcenin de, çalışma sürecinin üç bileştirici etkenini içerdiği söylenebilir: Öznenin (insanın) etkinliği, insanın eyleminin nesnesi (doğa) ve kullanılan araç. Burada, üç deyimden oluşan yalın tümcede, üçüncü deyim birincinin eylemini ikinciye iletir ya da iki deyimden oluşan yalın tümcede, biri öbürü aracılığıyla eylemde bulunur ya da öbürüyle kaynaşır.

3. Türkü Yapısı

Dilbilgisi ile müziksel biçimin ilkeleri ortak bir temele dayanır.

Bütün dillerde, ille de bir ad vermek gerekirse «yansılama ikilemeleri» denilebilecek bir sözcük türü vardır: Şakır şukur, tıngır mıngır, tak tuk, mırıl mırıl, takur tukur. Bunlar, ilk bakışta, konuşmanın alışılagelmiş biçimlerine tam olarak uymazlar, ama gene de açık seçik tanımlanabilen çeşitli özellikleri vardır. Birincisi, bunlar birer yansımadır (onomatope), yani doğadaki sesleri veren sözcüklerdir, doğadaki nesnelerin seslerine benzetilerek türetilmişlerdir. Bu da onların insana özgü bir şey olduklarını kanıtlar, çünkü maymunlar doğadaki seslere öykünmezler. Yansımanın ilk başlarda dil gerecinin temel kaynaklarından biri olduğu anlaşılmaktadır. İkincisi, genellikle tek heceli bir sözcükten oluşan ve küçük bir ses değişikliğiyle yinelenen tek bir öğeden meydana gelirler. Dilbilgisinde çekim dediğimiz şeyin ilkel bir biçimidir bu. Özellikle bebeklerin konuşmalarında ve ilkel dillerde yansılama ikilemelerine çok sık rastlanır. Bugünkü dillerin dilbilgisi yapıları da bunların çeşitli izlerini taşır.

Gelelim müziğe. Yansılama ikilemesi, şimdi inceleyeceğimiz iş türkülerinin vazgeçilmez bir özelliğidir.

İş türküleri kürek çekmek, yük kaldırmak, ağ toplamak, ekin biçmek, yün eğirmek gibi ortaklaşa ya da bireysel kol emeği çalışmalarına yön verir ve eşlik ederler. İki bölümden oluşur iş türküsü: Türkü

içinde yinelenen dizeler, yani nakarat ve düşünüp hazırlanmadan, doğaçtan söyleniveren dizeler.

Nakarat ya da heyamola, insanın çalışma sırasındaki zorlanma anlarında çıkardığı ve hiç değiştirmeden yinelediği anlaşılmaz bir çığlıktır. Gerçekte heyamola, gövdenin öteki organlarının devinimlerine eşlik eden ses organlarının bir tepkesinden başka bir şey değildir. Ama yapılan devinimi düzenleyen ve kolaylaştıran bilinçli bir amacı da vardır. Heyamoların en yalın biçimleri iki ya da üç hecelidir. Sözgelimi, kürekçibaşının belli aralıklarla «Ho-hop!» diye heyamola çekmesini, iki heceli heyamolaya örnek gösterebiliriz. Burada ilk hece hazırlayıcı bir işarettir, ikinci hece ise zorlanma anını, küreklere asılmayı belirtir. Üç heceli heyamolalarda üçüncü hece, zorlanma anından sonraki rahatlamayı, duraklama anını belirtir; Volga kürekçilerinin türküsünde olduğu gibi: «E-yuh-nyem!»

Heyamolalar arasında doğaçtan söylenen dizeler hem açık seçiktir, hem de duruma göre değişebilir. Bunlar, emekçinin yaptığı iş karşısındaki öznel tutumunu dile getirirler; sözgelimi, Güney Afrikalı taş kırıcıların şu türküsünde olduğu gibi:

Bize kötü davranıyorlar, ehe!
Bize hiç acımıyorlar, ehe!
Kahvelerini içiyorlar, ehe!
Bize hiç vermiyorlar, ehe!

Demek ki, heyamoların ilk hecesiyle ikinci hecesi arasındaki ilişki neyse, doğaçtan söylenen dize ile heyamoların bütünü arasındaki ilişki de odur. Heyamola nasıl yapılan işin kendisinden doğmuşsa, türkü de heyamoladan doğmuştur.

Günümüzdeki tam olarak gelişmiş türkünün iş türküsünden farkı, çalışma sürecinden kopmuş olmasıdır. Ses ve el öğeleri varlığını hâlâ sürdürmektedir, ama aracın yerini çalgı almıştır artık. Üstelik artık türküde ağır basan öğe sestir; ses tek başına da kullanılabilmektedir. Günümüzde söylenen türkülerin gerçekte iş türkülerinden kaynaklandıklarını anlamak için yalnızca yapılarına bakmak yeterlidir. Başlıca iki gelişme çizgisi görülür.

İlkinde, doğaçtan söyleniveren sözler uyaklı iki dize içinde topla-

nırken, nakaratlar da değişir ve anlaşılır duruma gelir. Tıpkı şu denizci türküsünde olduğu gibi:

Madem ki Black Baller açıldı denize,
Hey anam hey, durma devir herifi yere!
Lostromo almış işte kumandayı ele:
Hey anam, bırak devireyim herifi yere!

Nakarat, çalışma sürecinden koptuğu zaman, salt biçimsel bir duruma gelir ve bir kadans niteliğine bürünür:

Niye böyle kana boyalı kılıcın,
Edward, Edward'ım?
Niye böyle kana boyalı kılıcın,
Niye böyle üzgünsün, oy?
Sorma! Zorlu şahanıma kıydım.
Anam, anam;
Sorma! zorlu şahanıma kıydım,
Şahansız kaldım, oy. (*)

Böylece, en çok rastlanan şiir biçimine, başka bir deyişle dörtlemeye ulaşılır. Dörtleme, uyaklı iki koşadan oluşur. Burada, nakarat ortadan kalkmıştır artık, uyaklar kaybolan nakaratların kalıntısıdırlar, daha doğrusu nakaratlar bütünüyle değişerek uyak biçimini almışlardır:

Bir güzel otururmuş şu derenin düzünde.
Aşağı dere boyunda, oy.
Bir güzel, Kathrine Jaffray adında,
Nice yiğitlerin oynaşı, oy.

Bu örnek de Çin'den (İ.S. dokuzuncu yüzyıl):

Evinden binlerce mil uzakta.
Sarayda şu son yirmi yıldır,

(*) Türkçesi: Can Yücel.

Bir dize duymayagör o eski türküden,
Gözlerin buğulanır, yaşarır.

Bu tür şiir biçimlerine dünyanın her yanında rastlamak olasıdır.

Balad biçimindeki dörtleme, müzik açısından bakıldığında, her birinde iki *figürün* bulunduğu iki *tümcecikten* oluşan bir müzik *tümcesidir*. Bu iki tümcecikten birincisine *sesleniş*, ikincisine de *karşılık* denilebilir. Birincisi ikincisine varır, ikincisi birincisinden doğar. Bu ikisi, iş türkülerindeki iki bölümün, yani heyamola ile doğaçtan söylenen dizelerin işlevsel birliğinden kaynaklanan biçimsel bir birlik oluşturur. Müzikbilimciler buna *ikili* biçim adını verir: A—B.

İkinci gelişme çizgisindeyse, nakaratlar üçlü dizeler biçiminde sıralanır. Doğaçtan söylenen sözler de birinci ve ikinci nakarat dizelerinin ardından gelir:

A *Güney İskoçya, Güney İskaçya, güney.*
B *Amansız biriydi kaptanımız.*
A *Güney İskoçya, Güney İskoçya, güney.*
B *Kaskatıydı bize verdiği ekmek.*
A *Güney İskoçya, Güney İskoçya, güney.*

Bu denizci türküsünde, ikili biçimden doğarak gelişmekte olan üçlü biçim görülmektedir. Ve en sonunda, türkü artık çalışma sürecinden bütün bütüne koptuğu zaman, doğaçtan söylenen dizelerle nakarat arasındaki ayırım işlevsel niteliğini yitirir ve bütünüyle biçimsel bir özellik kazanır. Bunun sonucunda, kesin çizgileriyle belirir üçlü biçim (A—B—A):

A *Ah Charlie sevgilimdir benim, sevgilim, sevgilim,*
Charlie sevgilimdir benim, o genç şövalye.

B *Bir Pazar sabahıydı, yılın ilk aylarında,*
Charlie geldiğinde bizim kasabaya, o genç şövalye.

A *Ah Charlie sevgilimdir benim, sevgilim, sevgilim,*
Charlie sevgilimdir benim, o genç şövalye.

Özetleyecek olursak, dildeki iki tümce türü, yani iki deyimli tümce ile üç deyimli tümce, müzikteki iki tümce türüne, yani ikili biçim ile üçlü biçime denk düşer. Ayrıca, dil tümcesinin çalışma sürecinin mantıksal bir biçimde düzenlenen nesnel ya da bilgisel yönüne, müzik tümcesinin de çalışma sürecinin ritimli bir biçimde düzenlenen öznel ya da duyumsal yönüne denk düştüğü söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLKEL BİLGİ

1. Algısal Bilgi ve Ussal Bilgi

DİYALEKTİK maddeciliğe göre, bilginin temeli toplumsal kılgıdır:

Marxçılar, insanın dış dünyaya ilişkin bilgisinin doğruluğunun biricik ölçütünün, insanın toplumsal kılgısı olduğunu savunurlar. Gerçekten de, insanın bilgisi, ancak önceden tasarladığı sonuçları toplumsal kılgı (maddî üretim, sınıf savaşımı ya da bilimsel deney) süreci içinde elde ettiği zaman doğrulanmış olur. Bir kimse çalışmasında başarılı olmak, yani önceden tasarladığı sonuçları elde etmek istiyorsa, düşüncelerini nesnel dış dünyanın yasalarına uygun kılmak zorundadır; eğer düşünceleri nesnel dış dünyanın yasalarına uygun düşmezse, kılgıda başarısızlığa uğrar.[1]

İnsan, dış dünyayı değiştirmek gibi bilinçli bir amaçla katıldığı toplumsal kılgı süreci içinde, deneme-yanılma yoluyla giderek dış dünyanın yasalarını kavrar. İnsanın bilgisi ilk başlarda şeylerin dış görünüşleriyle sınırlıdır. Bu, algısal bilgi aşamasıdır. Ama insan, daha fazla uygulamada bulunduğu zaman, şeylerin özüne inmeyi başarır. Buna da, ussal ya da mantıksal bilgi aşaması denir. Duyularımız aracılığıyla edinilen izlenimlere dayanan algısal bilgiden, tam anlamıyla gelişmiş kavramlara dayanan algısal bilgiye geçiş, bilginin gelişmesinde belirleyici bir basamaktır:

---

[1] Mao Zedung, *Kılgı Üzerine*. 1937.

Toplumsal kılgı süredururken, insanın kendi kılgısının akışı içinde insanın duyu algılamalarına ve izlenimlerine yol açan şeyler birçok kez yinelenir; sonra bilgi süreci içinde beyinde ani bir değişiklik (sıçrama) meydana gelir ve kavramlar oluşur. Kavramlar artık şeylerin dış görünüşleri, ayrı ayrı yönleri ve dış ilişkileri olmaktan çıkar ve şeylerin özünü, bütünselliğini ve iç ilişkilerini kavrarlar. Kavramlar ile duyusal algılamalar arasında yalnızca niceliksel bir ayrım değil, aynı zamanda niteliksel bir ayrım da vardır.[2]

Algısal bilgiden ussal bilgiye geçiş, bir çözümleme ve bireşim süreci içersinde gerçekleşir. Bu süreç sırasında, öze ilişkin olanı dış görünüşe ilişkin olandan, geneli de özelden soyutlayarak ve onları mantıksal sınıflamalara dayanan kuramsal bir sistem içinde düzenleyerek, duyusal algılamalarımızı kavramsallaştırırız:

Bir şeyi bütünselliği içinde tam anlamıyla yansıtabilmek, bir şeyin özünü yansıtabilmek, bir şeyi çekip çeviren yasaları yansıtabilmek için, bir kavramlar ve kuramlar sistemi oluşturmak üzere posayı atıp özü koruyarak, düzmece olanı atıp gerçek olanı koruyarak, bir şeyden başka bir şeye ve dıştan içe doğru ilerleyerek, duyusal algılamayla elde edilen zengin verileri düşünce aracılığıyla yeniden düzenlemek gerekir; algısal bilgiden ussal bilgiye doğru bir sıçrama gerekir.[3]

Algısal bilgiden ussal bilgiye geçişi kendimizde de görebiliriz; daha önce hiç bilmediğimiz ya da yüzeysel olarak bildiğimiz bir etkinlik alanında bilgi edinmeye başladığımızda bu geçişi gözlemlemek olasıdır. Aynı şey çocuklar için de sözkonusudur. Çocuklar, konuşmaya başlar başlamaz, basit kavramlar oluşturma sürecine girerler; ama mantıksal ilişkileri kavrama, tam anlamıyla gelişmiş kavramsal düşünce aşamasına ancak erginlik çağında ulaşırlar. Çocuk, büyüklerinin biriktirmiş olduğu bilgiyi, bu konuşmayı ve düşünmeyi öğrenme süreci içinde özümler. Dolayısıyla, çocuğun en sonunda erişeceği düzey, içinde yaşadığı topluluğun kültürel düzeyine bağlıdır. İlkel düşüncenin çocuksu olarak tanımlanması boşuna değildir; çünkü bütü-

[2] Aynı yerde.
[3] Aynı yerde.

nüyle algısal bilgi düzeyindedir ilkel düşünce. Uygar düşüncenin tersine, somut ve özneldir, soyutlama gücünden yoksundur. Toplumsal kılgı düzeyi pek yüksek olmayan bir döneme rastladığından, ilkel düşünce, gerçeklik karşısında bilgisel bir tutumdan çok duyumsal bir tutumu yansıtır.

Bu bölümde ilkel düşüncenin bu özelliklerini inceleyecek ve bunların uygarlığın özüne ne ölçüde ışık tuttuklarını göreceğiz.

2. *Çağrışım Kümeleri*

Çocuğun ruh yapısı ile ilkel insanın ruh yapısı arasında belirgin benzerlikler bulunduğunu hepimiz biliriz. Toplumsal insanbilimin ortaya koyduğu gibi, çocuk konuşmayı ve düşünmeyi öğrenirken, birçok temel özelliği bakımından ilkel insanların düşünme biçimini andıran bir zihinsel gelişme sürecinden geçer. Dillerin tarihsel gelişiminde de buna benzer kanıtlar bulunabilir. Dil çok ağır bir süreç içinde değişir; hem de insanların toplumsal ilişkilerinden çok daha ağır bir süreç içinde. Bu yüzden de, dil, kendi yapısı içinde birer taşıl gibi gömülü duran ve ilkel düşünce biçimlerinin bir uzantısı olan köhnemiş biçimleri koruma eğilimindedir.

Şimdi «çağrışım kümesi»ni inceleyelim. İlk kez Pavlov'un izleyicilerinden Vigotski'nin saptadığı bu olgu, çocuğun zihinsel gelişmesinin önemli bir aşamasını belirler. Burada, ilk önce, bu düşünce biçiminin dilbilgisindeki cins sınıflamasının ve İngilizcedeki ve öbür dillerdeki benzer sınıflamaların temelini meydana getirdiğini; sonra da, ilkeller arasında hâlâ varlığını koruduğu için bu düşünce biçiminin kökenini saptamamızın olası olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Zihinsel gelişmesinin ilk aşamalarında çocuk «kümeler yoluyla düşünür». Çocuk, toplumsal kılgı süreci içersinde, bazı nesneler arasında belli belirsiz birtakım bağıntılar kurar; bu nesneler grubuna küme adı verilir. Çocuğun belirli nesneler arasında bağıntı kurması ilk başlarda yüzeysel duyumlara dayandığından, gruplandırma bütünüyle öznel, dolayısıyla da geçici ve değişkendir. Ama kılgısının zenginleşmesiyle birlikte, çocuk, bazı nesnel ilişkileri kavramaya başlar. Bu kavrayış, ussal ya da biçimsel olmaktan çok, algısal ve işlevsel-

dir. Örneğin, sofra kurarken çatal, bıçak ve kaşıkları belli bir grup içinde düzenler. Böyle bir küme, birbiriyle bağıntılı bir nesneler «aile»si olarak kabul edilebilir:

Herhangi bir aile adı —örneğin, Petrov— çocuktaki çağrışım kümelerine çok benzeyen bir biçimde, tek tek bireyleri bir araya getirir. Çocuk, çağrışım kümeleri yoluyla düşündüğü gelişme aşamasında, sanki aile adlarıyla düşünüyordur. Tek tek nesnelerin evrenini, birbirinden ayrı, ama birbiriyle bağıntılı «aileler» içinde gruplandırarak düzenler.

Bir kimseyi Petrov ailesinin bir bireyi olarak sınıflandırmamızın nedeni, o kimse ile aynı adı taşıyanlar arasında herhangi bir mantıksal ilişkinin bulunması değildir; gene, bir çağrışım kümesinde de nesneler arasındaki bağıntılar soyut ve mantıksal değil, somut ve olgusaldır. Sorun olgular tarafından çözülür.[4]

Burada aile örneğini vermemizin nedeni, çağrışım kümesinin ne olduğunu göstermektir. Gerçekte, aile grubunun ilk biçimi olan toteme tapan klanın, bütün bu tür çağrışım kümelerinin temeli olduğunu söylemek de olasıdır.

3. Dilbilgisi Sınıfları

Hemen ruhbilimden dilbilime geçelim, «kümeler yoluyla düşünme» sürecinin bazı dilbilgisi sınıflamalarının temelini oluşturduğunu göstermeye çalışalım.

Dünyanın çeşitli yörelerindeki dillerde rastlanan ortak bir özellik de, dilbilgisi «sınıf»larıdır. Her ad (isim), yapısal açıdan birbirinden ayrı iki ya da daha fazla sınıftan birine bağlıdır. Sınıflandırmanın temeli değişir. Sözgelimi, bazı Afrika dillerinde adlar canlı ve cansız, bazılarında da büyük ve küçük olarak sınıflandırılır. Çincede ise, az sonra açıklamaya çalışacağımız değişik bir sistem görülür. Bizim dilimizin (İngilizce) bağlı bulunduğu ailede «cinsler» adı verilen üç sınıf vardır: eril, dişil ve yansız (ne dişi, ne de erkek cinsten sayılan sözcük).

---

[4] L. Vigotski, *Thought and Language* (Düşünce ve Dil). 1962.

Bu sistemlerde ortaya çıkan sorun, çokluk ya da zaman gibi öteki dilbilgisi sınıflamalarının tersine, belirli bir mantıksal zorunluluğa dayanmamalarıdır. Örneğin, cins sınıflamasının, cinsellik ayırımlarıyla şu ya da bu biçimde ilintili olduğu açıktır. Peki, cinsellik düşüncesi cansız nesnelerin sınıflandırılmasında ne arıyor öyleyse? Sözgelimi, Fransızcada niçin *le crayon* «kurşun kalem» ve *la plume* «dolmakalem» diyelim? Bu ayırımın mantıksal ya da nesnel bir temeli yoktur; bütünüyle biçimsel bir ayırımdır.

Dillerin tarihine baktığımız zaman, ilk başlarda cins sınıflamasının gerçek dünyayı ilkel düşüncenin kavradığı biçimde, olduğu gibi yansıttığını görürüz. Eril sözcük, erkek yaratıklar için ya da yağmur yağdıran gökyüzü ve toprağı sulayıp bereketini artıran ırmak gibi erkeksi işlevleri olan şeyler için kullanılmaktaydı. Dişil sözcük ise, dişi yaratıklar için ya da toprak ve ağaç gibi ürün veren doğurgan şeyler için kullanılıyordu. Ne dişi, ne de erkek cinsten sayılmayan yansız sözcüklere gelince, onlar, daha olgunlaşmadıkları için cinssiz sayılan ürünlere ve çocuklara yakıştırılıyordu. Yansız sözcüğün, küçültme eklerinin oluşturulmasında kullanılmasının nedeni budur. Gene, meyvanın ağaçtan ayırt edilmesinde yansız sözcük dişil sözcüğe dönüşür: Yunancada, *melon* (yansız) «elma», *meléa* (dişil) «elma ağacı».

Dolayısıyla, cins sınıflamasının ilk başta bir çağrışım kümesi olduğu ve bu çağrışım kümesinde de doğadaki olayların cins ayrımına dayanan gruplar içinde bir araya getirilerek ilkel bilince göre bir düzene konulduğu sonucuna varılabilir.

Şimdi de, en azından görünüşte bütünüyle değişik olan Çin dilindeki sınıflandırma sistemine bakalım.

İngilizcede «bir baş sığır», «bir arşın bez», «bir parça tebeşir»den söz ederiz, aynı şekilde Çincede «bir dal sokak», «bir ağız adam» denir. «Dal» ve «ağız» sözcükleri birer «sınıflayıcı» olarak kullanılmaktadır burada. Böyle elliyi aşkın sınıflayıcı vardır. Bunlar, adları, belirttikleri nesneler arasındaki bazı yüzeysel benzerlikler temelinde çeşitli sınıflar içinde toplamak amacıyla kullanılır. Örneğin, «dal» sözcüğü sokak, ip, sıra, yılan, vb. gibi uzunluklarıyla göze çarpan nesneleri belirten adların sınıflayıcısı olarak kullanılır. «Ağız» sözcüğü ise insan, domuz, kuyu, kavanoz, vb. gibi ağzı ya da ağza benzer bir deliği olan nesneleri belirten adları sınıflandırır. Bu sistem,

gelişigüzel bir temele dayanmakla birlikte, somut bir amaca hizmet eder. Çincede bir yığm eşsesli sözcük vardır. [Ç.N. Burada George Thomson İngilizcedeki «rain», «rein» ve «reign» gibi söylenişi aynı, anlamı ayrı sözcükleri örnek veriyor. Türkçeden örnek düşününce akla şu sözcükler geliyor: yüz (sayı), yüz (çehre); kara (renk), kara (toprak parçası); çay (akarsu), çay (bitki); yaş (ıslak), yaş (yaşanan yıl).] İşte sınıflayıcılar bu eşsesli sözcükleri birbirinden ayırt etmek amacıyla kullanılır. Örneğin: *i zo şan* «bir (yöre) dağ», *i jian şan* «bir (giysi) gömlek». Bu durum sistemin sürdürülmesinin ve geliştirilmesinin nedenini açıklıyor, ama hiç kuşkusuz kökenini açıklamıyor. Sistemin kökenini açıklığa kavuşturmak için, sınıflandırmanın dayandığı düşünce biçimine bakmak gerekir. Nesneler duyumlara dayanan dışsal ve öznel ilişkilere bakılarak gruplandırılmışlardır ve iç bağıntıdan yoksundurlar. Kümeler yoluyla düşünmenin en ilkel biçimidir bu. (Elbette bu, Çincenin ilkel bir dil olduğunu değil, yalnızca ilk baştaki ilkel durumundan bugünkü gelişmiş durumuna olağanüstü hızlı bir süreç içinde ulaştığını gösterir.)

Dilbilgisindeki bu sınıf sistemlerinin ruhbilimsel kökenini saptadığımıza göre, sınıflandırmanın temelinin (cins, boy, biçim, vb.) neden bu kadar farklılık gösterdiğini anlayabiliriz. İlkel düşüncedeki çağrışım kümeleri, tıpkı çocuk düşüncesindeki çağrışım kümeleri gibi, derinlikten yoksun ve dolayısıyla da tutarsızdır. Hepsinde görülen biricik ortak özellik, sınıflandırma gereksinmesidir:

İnsanoğlu, bir doğa olayları ağıyla *karşı karşıyadır. İçgüdüsel insan, vahşi, kendini doğadan ayırt etmez. Bilinçli insan ise kendini doğadan ayırt eder. Sınıflamalar, kendini doğadan ayırt etmenin, başka bir deyişle dünyayı ve olaylar ağındaki odak noktalarını tanımanın aşamalarıdır ve bu noktalar insanın onu tanımasına ve egemenliği altına almasına yardımcı olurlar.*[5]

4. Totemcilik

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz ruhbilimsel ve dilbilimsel kanıtlar,

[5] V.İ. Lenin, *Hegel'in Mantık Bilimi Adlı Yapıtının Özeti*. 1914-16

çağrışım kümesi dediğimiz şeyin, düşüncenin gelişmesinin ilk aşamalarına kadar uzandığını göstermektedir. İnsan toplumunun başlangıç döneminde rastlanan ve ilkel tribüye özgü bir ideoloji olan totemcilik de varılan bu sonucu doğrulamaktadır.

İnsan toplumunun çekirdeğini küçük bir göçebe topluluk oluşturmuştu. Bunları insansı maymunlardan ayıran özellik, elleriyle bazı ilkel araçlar yapmaları ve ateşten yararlanmalarıydı. İnsan toplumu bu ilk çekirdeğin bölünmesi sonucunda gelişti. Bu göçebe topluluk, ilkin, her ikisi de dıştan evlenme kuralına bağlı iki yarıma bölündü. Bir yarının erkekleri öteki yarının kadınlarıyla çiftleşti. Doğan çocuklar analarının bağlı olduğu yarının üyesi sayıldılar. Daha sonra bu yarınlar da kendi içlerinde bölündü. Böylece, iki yarım ve dört klandan oluşan basit tribü yapısı ortaya çıktı.

İlk bölünme, mızrağın bulunması sonucunda başlayan örgütlü avcılığın gelişmesiyle ilintili olsa gerek. İşte bu aşamada ilk işbölümünü, cinsel işbölümünü görüyoruz: Erkekler avcılıkla uğraşıyor, kadınlar ise erkekler gibi yer değiştirmeye yatkın olmadıklarından, daha önceleri herkesin ortak görevi olan yiyecek toplama işini yerine getiriyorlardı. Değişik hayvanların avlanması bir işbirliği temelinde örgütlenmişti. Her klan belli bir hayvan ya da bitki türüyle özdeşleniyor ve bu onun totemi sayılıyordu. Bu totemler, başlangıçtaki yiyecek bulma işiyle ilgili görevlerini yitirdikten sonra bile varlıklarını çeşitli biçimlerde çok uzun bir zaman korudular. Tribü, her biri kendi totemine sahip olan birçok klana ayrıldı; her tribü üyesi de, başkalarıyla olan ilişkilerini, gerek kendini, gerek onları belirli hayvan ya da bitki türleriyle özdeşleyerek düzenledi. (Avustralya'daki tribülerden birinin totemi kanguruydu. Bu tribünün üyelerinden birine kendi fotoğrafı gösterildiği zaman, adam «Aa bu tıpkı ben, yani kanguru!» diye bağırmıştı.) Böylece, toteme bağlı gruplaşmalar çağrışım kümelerinin temelini oluşturdu. Toplumsal sınıflama, zihinsel bir sınıflamaya dönüştü.

Bu nedenle, totemcilik, insan toplumunun hayvan dünyasından ayrıldığı ilk aşamaya kadar uzanır. O aşamada insan daha kendini gerek nesnel olarak, gerekse öznel olarak doğadan ayırmış değildi. Nesnel bakımdan, insan öteki insanlarla toplumsal değil, doğal bir ilişki içindeydi; öznel bakımdansa, insanlar arasındaki ilişkiler insanın doğayla olan ilişkileri açısından dile getiriliyordu:

Doğayla insanın özdeşleşmesi öyle bir görünüme bürünür ki, insanların doğayla olan sınırlı ilişkisi insanların birbirleriyle olan sınırlı ilişkilerini, birbirleriyle olan sınırlı ilişkileri de doğayla olan sınırlı ilişkilerini belirler, çünkü tarihsel bakımdan doğa daha pek değişmemiştir. Öte yandan, insanın çevresindeki bireylerle ilişki kurma zorunluluğunun bilincine varması, toplumda yaşadığının bilincine varışının başlangıcıdır. Bu başlangıç, o aşamadaki toplumsal yaşamın kendisi kadar hayvansıdır.[6]

Demek ki, hem çocuktaki zihinsel gelişmede, hem de dilin doğuşunun ilk dönemlerinde görülen çağrışım kümesi, başlangıçta, üretimin gelişmesi sonucunda ortaya çıkacak olan insana özgü ilk ilişkilerin maymundan insana geçişteki bilinçli bir yansımasıydı.

5. İlkel Tapınma Töreni ve Mitos

İnsanı hayvanlardan ayıran özellik, kendi yaşam etkinliğinin bilincinde olmasıdır. İnsan, kendini gerçekliğin dolaysız bilincinden öznel olarak kurtarmasını bilir. İşte kuram ile kılgının ayrılmasının temeli de bu zihinsel soyutlama işleminde yatar. Ne var ki, bu aşamada daha kuramdan söz edilemez; yalnızca ilkel tapınma törenleri sözkonusudur. İlkel tapınma töreni şimdilik kılgıdır, ama emekten bilinçli olarak ayrılmış bir kılgı.

Bu törenlerin özünü açıklamak için, en çok rastlanan belirtilerinden birine, yansılama danslarına bakabiliriz.

Yansılama ya da bilinçli öykünme, insana maymunsu atalarından kalıt kalan bir özelliktir. İlk başlarda insan yapacağı işi önceden ya da sonradan gösteri olarak gerçekleştiriyordu. Bunun nesnel bir işlevi vardı; insanın o işi daha iyi yapabilmesini sağlıyor, yeteneğini geliştiriyordu. Yansılama böyle doğdu. Ortaklaşa çalışmadaki ses ve gövde devinimleri gerçek çalışma sürecinden ayrı olarak, türküyle dansı birleştiren bağımsız bir etkinlik durumuna getirildi. Bu tür etkinlikler, tribü yaşamının ortak bir özelliğidir. Totem, bir bitkiyse büyümesi ve

[6] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*. 1853-46.

insanlar tarafından toplanması, bir hayvansa belirleyici özellikleri ya da yakalanması ve öldürülmesi gösteri olarak gerçekleştirilir. Sonraları, bu törenler, totemde kişileştirilmiş olan ve yaşayan klan üyelerine yardıma çağrılan klan atalarına bir yakınış görünümüne bürünür. Erginlik çağına gelen çocuklar için bir erginleme töreni düzenlenir; çocuklar bu yansılama töreni sırasında düşsel bir biçimde ölüp yeniden doğarlar ve böylece çocukluktan çıktıklarını kanıtlamış olurlar. Tören klanın bulunduğu yerin uzağında düzenlenir; törene katılanlar gözyaşlarıyla gider, sevinçle dönerler. Tribü yaşamının daha ileri aşamalarında yansılama danslarının bütün doğa olaylarına uygulandığını görürüz: Ekinlerin büyümesini sağlamak amacıyla yapılan danslar, yaz mevsiminin gelişini hızlandırmak için yapılan danslar, doğal yıkımları önlemek için yapılan danslar, solup küçülen ayı yeniden canlandırmak için yapılan danslar.

Yansılama törenlerinin dayandığı ruhbilimsel ilkeyi göstermek için bir örnek verelim.

Yeni Zelanda'daki Maori'lerin bir patates dansı vardı. Körpe ürünlerin doğu rüzgârlarından zarar görmesi sözkonusuydu. Bunun için, tarlalarda çalışan kadınlar dans ederler, gövdeleriyle rüzgârın esişini, yağmurun yağışını, ekinlerin büyüyüp yeşermesini yansılarlar ve bu arada türkü söyleyerek ekinlerin de kendilerine uymasını dilerlerdi.

Dansçılar ekinlerin büyümesini yansılayarak onları büyümeye zorlayacaklarına inanırlardı. Bu, gerçekte basit bir yansılama devinimden başka bir şey olmayan ilkel büyünün temelidir. Dansçılar, daha algısal bilgi aşamasında oldukları için, dış dünyanın kendi istemlerinden bağımsız nesnel yasalarla yönetildiğini bilmezler. Ama gene de yapılan dansın bütün bütüne saçma ve boş bir iş olduğu söylenemez. İnsan, çalışma süreci içinde nasıl gerçekleşmesini istediği sonucu önceden kafasında tasarlarsa, yansılama dansında da gerçekleşmesini dilediği sonucu önceden düşsel bir biçimde yerine getirir. Bu açıdan bakıldığında, dansın hem öznel, hem de nesnel olarak olumlu bir değer taşıdığı görülür.

Yansılama dansı, öznel olarak, dansçıların yapılacak olan gerçek iş karşısındaki tutumlarını etkiler. Dansın ekinleri kurtaracağı inancıyla esinlenerek, ekinlere daha büyük bir güven ve daha büyük bir

güçle bakmaya başlarlar. Böylece dans onların gerçeklik karşısındaki öznel tutumlarını değiştirdiği gibi, dolaylı olarak gerçekliği de değiştirir. Öte yandan da dans, nesnel olarak, hem çalışma süreciyle bağıntılı, hem de ondan ayrı bir şey olduğu için, emekçilerin dolaysız çalışma sürecinden uzaklaşmalarını ve böylece onu nesneleştirmelerini sağlar. Bu bilinçli uzaklaşma eylemi, kuramın kılgıdan ayrılmasının zorunlu bir koşuludur.

Ve en sonunda, üretim tekniğinin gelişmesiyle birlikte, yansılama dansı çalışma süreciyle olan bağlarını yitirir ve tribü geleneklerinin yansıtıldığı bir eğlence etkinliğine dönüşür. Yansılama danslarının bu aşamasında, epik şiir ve baladın başlangıcı sayabileceğimiz koroyla söylenen şiiri görürüz. Bildiğimiz gibi balad tek kişi tarafından söylenir, ama ilk ortaya çıktığı sıralarda dans eşliğinde söyleniyordu. Sözgelimi, Faroe Adalarından aldığımız şu örnekte, yansılama öğesinin varlığını koruduğunu görebiliriz:

Korobaşı baladı söyler ve ayak vurarak tempo tutulur. Oyuncular sözleri devinimleriyle belirtecekleri için korobaşını dikkatle dinlerler. Eller bir savaş patırtısı içinde sımsıkı kenetlenir; sevinçli bir sıçrama, utkuyu belirtir. Her dörtlüğün sonunda bütün oyuncular koroya katılır, ama dörtlüğün öbür dizelerini ancak ün yapmış belli bir-iki kişi söyler.[7]

Korolu şiirle birlikte resim ve yontu sanatları da yansılama büyüsünden doğmuştur. Bildiğimiz en eski örnekler (taş çağında yapılmış olan küçük yontular ve mağara duvarlarındaki resimler) büyü amacıyla gerçekleştirilmişti. Avustralya yerlilerinden ve Afrika'daki Buşmanlardan elde edilen kanıtlar da bu görüşü doğrulamaktadır. İlkel bilinçte, insanın adı gibi görüntüsü de insanın kendisiyle özdeşlenir. Öyle ki, elimde bir insanın resmi ya da heykelciliği varsa, o insanı avucumun içine alabilir, ona istediğimi yapabilirim. Bu sanatların ilk kez ilkel tapınma törenlerinden doğup geliştikleri yer olan Eski Yunan'da bile bunlar büyüyle olan bağlarının izlerini taşımaktaydılar.

---

[7] W.J. Entwistle, *European Balladry* (Avrupa Baladları). 1939.

6. Yaradılış Söylenceleri

Tribü gelenekleri daha sonra mitoslar biçimine dönüştü. Gerçekte bunlar, tapınma törenine eşlik eden sözlerden başka bir şey değildi. Zamanla tapınmadan kopup uzaklaştılar, daha bütünsel ve nesnel bir duruma geldiler ve zaman ve uzam gibi soyut kavramların oluşmasına yol açtılar.

İlkel düşüncede, doğa dünyası toplumsal dünyanın bir izdüşümüdür. Tribü nasıl ilk çekirdeğin dıştan evlenmek kuralına bağlı iki yarıma bölünmesi sonucunda gelişirse, evren de gökyüzü (erkek) ile yeryüzünün (dişi) ayrılıp yeniden birleşmesiyle oluşur ve varlığını karşıtların (gündüz ve gece, yaz ve kış, yaşam ve ölüm) sürekli çatışmasıyla sürdürür. İlkel düşüncenin toteme tapma özelliğine uygun olarak, dünya bir hayvan biçiminde tasarlanır.

Güney Victoria'daki yerlilere göre, dünyayı kartalla karga yaratmıştır. Kartalla karga çok uzun süren bir savaştan sonra barışmışlar ve insanlar onların adını taşıyan iki yarıma bölünmüşlerdir. Aşağı Darling Irmağı'ndaki tribü üyeleri ise bu söylenceyi değişik bir biçimde yorumluyorlardı. Bunların ilk ataları ırmak boyuna vardıklarında, yanlarında iki karıları vardı. Birinin adı Kartal, ötekinin adı da Karga idi. Kartaldan dünyaya gelen erkek çocuklar kargadan doğan kız çocuklarla evlendi ve bunların çocukları karga oldu. Kartalın kızları ise karganın oğullarıyla evlendi ve bunlardan dünyaya gelen çocuklar da kartal oldu. Daha sonra kartallar kanguru ve keseli sıçanlara, kargalar da devekuşu ve ördeklere bölündüler. Bu örneklerde, dünyanın yaradılışılı tribünün oluşumuyla bir tutulmaktadır. Doğa ile toplum birdir.

Göçebe topluluklarda, tribü kampı tribünün yapısına uygun bir düzendedir. Tipik trübi kampı, bir sınır çizgisiyle iki yarım daireye bölünmüş bir daireden oluşur. Tribünün ayrıldığı iki yarımı temsil eden her yarım daire de kendi içinde bölünmüştür. Bunlar da, yarımları oluşturan klanları temsil etmektedir. Dıştan evlenme kuralını, bir erkeğin dairenin öte yanından eş alması biçiminde de açıklayabiliriz. Her klanın kendine özgü bir totem türü vardır ve her totem türü kendi klanının bulunduğu yerle sınırlıdır. Dolayısıyla, kampın biçimi, doğa dünyasının örgütlenmesini yansıtan bir kesittir.

Avusturalya tribünlerinde, totem türleri, insanlar tarafından bulundukları somut koşullara göre öznel bir biçimde gruplandırılır. Sözgelişi, ağaçlar dallarına yuva yapan kuşlarla, su bitkileri su kuşlarıyla bağdaştırılır. Avusturalya tribülerinden çok daha ileri olan Amerika yerlilerinin tribüleri arasında iki belirgin gelişme görülür.

Bir kere, artık totem türleri genellikle bazı nesnel doğa ilişkilerine göre sınıflandırılmaya başlanmıştır. Örneğin, Mohikan'larda üç fratri vardır: Kurt, Kaplumbağa ve Hindi. (Fratri, tek bir klanın bölünmesi sonucunda doğan klanlar topluluğudur.) Bu fratriler de on bir klana ayrılır: (1) kurt, ayı, köpek, keseli sıçan; (2) küçük kaplumbağa, bataklık kaplumbağası, büyük kaplumbağa, sarı yılan balığı; (3) hindi, turna kuşu, tavuk.

Daha sonraları, toteme göre sınflandırma sistemi dağılmaya başlar. Missouri'deki Ponka'lar iki yarım, dört fratri ve sekiz klandan kurulu bir tribüydüler. Daire biçimindeki kamplarının girişi genellikle batıya bakardı. Dairenin birinci çeyreğinde girişin hemen solunda ateş fratrisi, onun arkasında ikinci çeyrekte de rüzgâr fratrisi vardı. Dairenin üçüncü çeyreğinde girişin hemen sağında su fratrisi, onun ardında dördüncü çeyrekte ise toprak fratrisi bulunmaktaydı. Her klan çeşitli hayvanlarla özdeşleniyor, ama bunlar belli bir ilkeye göre sınıflandırılmıyordu. Bu örnekte, hayvanların totemle özdeşleştirilmesi yalnızca klan düzeyindedir. Daha yüksek düzeylerde bunun yerini soyut dört öğe kavramı almıştır.

New Mexico'daki Zunyi'ler yedi köy topluluğu ya da fratri içinde örgütlenmişlerdi. Tek bir klandan oluşan yedinci fratri dışında bütün öteki fratriler üçer klandan meydana gelmekteydi: (1) kuzeyde Turna Kuşu, Keklik, Ağaçkakan; (2) güneyde Tütün, Mısır, Porsuk; (3) doğuda Antilop, Geyik, Hindi; (4) batıda Ayı, Çakal, Bahar Otu; (5) yukarıda Güneş, Gökyüzü, Kartal; (6) aşağıda Su, Çıngıraklı Yılan, Kurbağa; (7) ortada Papağan. Kuzey rüzgâr, kış ve savaşla; güney ateş, yaş ve rençberlikle; doğu kırağı, güz ve büyüyle; batı da su, ilkyaz ve barışla bir tutuluyordu. Kuzey sarı, güney kırmızı, doğu beyaz, batı ise maviydi. Daha eski zamanlarda yalnızca altı fratri, ondan önce de yalnızca dört fratri vardı. Dünyanın yaradılışı sırasında bir büyücü insanlara iki çift yumurta sunmuştu. Birinci çift gökyüzü gibi mavi, ikinci çift toprak gibi kırmızıydı. İnsanlardan bazıları mavi yu-

murtaları, bazıları da kırmızı yumurtaları seçtiler. Mavi yumurtalardan karga çıktı. Soğuk kuzeye doğru uçup gitti karga. Kırmızı yumurtalardan ise papağan çıktı. Papağan da sıcak güneye doğru gitti. Böylece tribü iki yarıma ayrıldı. Bir yarım kuzeyi ve kışı, öteki yarım da güneyi ve yazı temsil ediyor ve dolayısıyla bütün zaman ve uzamı aralarında paylaşmış oluyorlardı.

Bu düşünceler Meksika'daki Maya'lar ve Aztek'ler arasında daha da gelişmişti. Gerçekte Zunyi'ler sistemlerinin bazı özelliklerini, kültürel ilişkiler aracılığıyla bunlardan almış olabilirler. Meksikalılar bir güneş takvimi yapmışladı. Bu takvim tribüyle ilgili kavramlar üzerine kurulmuştu. Yıl, her biri yirmi günden oluşan on sekiz aya bölünmüştü. Ayrıca beş günlük bir ek, vardı. Her ay, beşer günlük dört haftaya ayrılmıştı. Her haftanın ilk gününe dört işaretten (tavşan, çakmak taşı, ev, kamış) birinin adı verilmişti. Bu işaretler hem takvimin düzenlenmesinde, hem de başka işlerde kullanılmaktaydı. Tavşan kuzeyi, siyahı, kışı ve havayı; çakmak taşı güneyi, maviyi, yazı ve ateşi; ev doğuyu, beyazı, güzü ve toprağı; kamış batıyı, kırmızıyı, ilkyazı ve suyu temsil ediyordu. Dört ana noktanın yanı sıra üç nokta daha vardı: Merkezdeki nokta, en tepedeki nokta ve en dipteki nokta. Tıpkı dört işaretten oluşan takvim çevrimi gibi, dört evreden oluşan bir de evren çevrimi bulunuyordu. Evren çevriminin bitiminde dünya yok oluyor ve yeniden yaratılıyordu. Kuzeyle güney, doğuyla batı, sıcakla soğuk ve gündüzle gece sürekli bir savaş içindeydiler. Her yıl düzenlenen yansılama törenlerinde iki savaşçı, topluluğu ve savaş sahnesini canlandırıyordu. Takvim çevrimi de, evren çevrimi de varlığını bu sürekli savaş aracılığıyla sürdürüyordu.

Böylece uygarlığın eşiğine gelmiş oluyoruz. Dört yatay nokta tribüyle ilgili öğeleri dile getirdiğine göre, üç ek noktayla temsil edilen dikey uzantı da aşama sıralamasıyla ilgili öğeleri yansıtmaktadır. Meksikalıların dünyası üç yüzeye ayrılmıştı: Yukarıda tanrıların dünyası, ortada canlıların dünyası, aşağıda ölülerin dünyası. Dikey ve yatay çizgilerin kesiştiği beşinci nokta ya da merkez ise başkanlığı ya da krallığı temsil etmekteydi. Başkanlık ya da krallığın işlevi, tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemekti.

Meksikalılardaki sistemi eski toplumdaki yaradılış kuramlarıyla karşılaştırdığımız zaman, bu yorum fazlasıyla doğrulanmaktadır.

Mısır'da kral tarafından düzenlenen bir dörtlü sistem görüyoruz. Yunanistan'da da buna benzer bir dörtlü sistem dört öğe, dört mevsim vb. gibi kavramların temelini oluşturuyor. Çin ve Hindistan'da da merkezde oturmakta olan kral tarafından düzenlenen bir beşli sistem vardı. Babil'de ise ilk başlardaki dörtlü sistem sonraları yedili sisteme dönüşmüştü; merkez gene yeryüzüyle gökyüzü arasındaki ilişkileri düzenleyen krala ayrılmıştı. Bir de bize daha yakın bir yöreden örnek verelim. Eski İrlanda'da kuzey, güney, doğu ve batıda yer alan dört bölgenin yanı sıra, bir de beşinci bölge vardı. Yüce Kralın oturduğu krallık başkenti Tara, Meath (İrlanda dilinde *midhe*, «orta») adı verilen bu bölgede bulunuyordu.

Bu incelemenin de gösterdiği gibi, ilkel insanın evrene ilişkin kavramları kendi toplumsal ilişkilerinin sınırları içinde oluşmuştur. Toplumun kendi gelişmesi gibi bu kavramlar da bütün bir tarihöncesi dönem boyunca ağır ve sürekli bir biçimde gelişmişlerdir. Ama daha sonraları, Tribü toplumunun dağılması sonucunda, algısal bilgiden ussal bilgiye geçişi belirleyen ve modern bilimin temel taşlarını döşeyen bir niteliksel değişme dönemi gelmiştir. İnsan düşüncesinde gerçekleşen bu köklü değişiklik, toplum yapısında gerçekleşen aynı ölçüde köklü değişikliklerin (kafa emeğinin kol emeğinden kopması, topluluğun sınıflara bölünmesi ve devletin ortaya çıkması) bir yansımasıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DOĞA FELSEFESİ

1. Kuram ve Kılgı

BİLİMSEL toplumculuğa göre, bilginin gelişmesi, birbiri ardı sıra üç aşamadan geçerek döngüsel bir devinimle ilerleyen diyalektik bir süreçtir.

Birinci aşama, algısal bilgi aşamasıdır:

Bilgi sürecinde ilk adım, dış dünyadaki nesnelerle bağ kurmaktır. Bu, algılama aşamasına girer... Bilgi deneyimle başlar. Maddeci bilgi kuramı budur.[1]

İkinci aşama, ussal bilgi aşamasıdır:

İkinci adım, algılamayla elde edilen verileri bir araya getirip yeniden düzenleyerek bireşime vardırmaktır. Bu, kavrama, yargıya varma ve sonuç çıkarma aşamasıdır. ...Ussal bilgi algısal bilgiye dayanır, algısal bilgi ise ussal bilgiye vardırılmak zorundadır. Diyalektik maddeci bilgi kuramı budur.[2]

Üçüncü aşama, kuramdan yeniden kılgıya dönme aşamasıdır:

Bilgi kılgıyla başlar; kuramsal bilgi kılgı içinde edinilir, ama son-

---

[1] Mao Zedung, *Kılgı Üzerine*. 1937.
[2] Aynı yerde.

ra yeniden kılgıya dönmek zorundadır ... Bu, kuramı sınama ve geliştirme sürecidir, bütün bir bilgi sürecinin sürdürülmesidir.[3]

İnsan, dış dünyadaki sürekli olarak değişen ve bilincinde yansıyan olayları ancak kendini gittikçe yükselen bir düzeyde durmadan yenileyen bu diyalektik devinim içinde kavrayabilir ve denetim altına alabilir:

Nesnel dünyadaki bütün diyalektik devinimler önünde sonunda insan bilgisinde yansıtılabilir. Toplumsal kılgıda oluşma, gelişme ve yok olma süreci sonsuzdur. Bu nedenle oluşma, gelişme ve yok olma süreci insan bilgisinde de sonsuzdur. İnsanoğlunun belli düşüncelere, kuramlara, tasarılara ve izlencelere uygun olarak nesnel gerçekliği değiştiren kılgısı geliştikçe, nesnel gerçekliğe ilişkin bilgisi de derinleşir. Nesnel gerçeklik dünyasındaki değişme deviniminin sonu yoktur; dolayısıyla insanın kılgı içinde hakikati öğrenmesinin de sonu yoktur.[4]

Tarihsel olarak bakıldığında, bundan önceki bölümde de gördüğümüz gibi, algısal bilgiden ussal bilgiye geçiş toplumun sınıflara bölünmesiyle birlikte ortaya çıkar. Kuramsal bilginin gelişmesi, ancak kol emeğiyle uğraşmayan bir egemen sınıfın doğmasıyla gerçekleşebilmiştir. Ne var ki, bu sınıf daha doğduğu andan başlayarak kılgıdan kopup uzaklaşır ve bilginin daha fazla gelişmesini köstekleme eğilimi gösterir. İnsan düşüncesinin diyalektiği, sınıf savaşımının diyalektiğini yansıtır.

2. *Kafa Emeği ile Kol Emeği*

Yakın Doğu'daki eski toplumun tarihi iki ana döneme ayrılır: Tunç çağından demir çağına, köylülerin toprak sahiplerine olan borçlarını ödemek üzere onlar için çalıştıkları kölelik döneminden insanların bedenlerinin alınıp satıldığı kölelik dönemine geçiş ve Mısır ve Mezopotamya'nın dinsel krallıklarından Yunan-Roma kent devletlerine geçiş.

---

[3] Aynı yerde.
[4] Aynı yerde.

Birinci dönemdeki baş çelişme toprak sahipleriyle köylüler, ikinci dönemdeki baş çelişmeyse köle sahipleriyle köleler arasındaydı.

Birinci dönemin başlangıcı büyük çapta tarımın gelişmesinin damgasını taşıyordu ve uygulayımsal buluşlar ve yenilikler bakımından, on yedinci yüzyıla kadar olan bütün dönemlerden daha zengindi. Kol emeğiyle kafa emeği arasında ortaya çıkan yeni bölünmeydi bütün bu buluşları olası kılan. Kafa emekçileri, üretimi düzenleyen ve örgütleyen şefler ve rahiplerdi. Kol emekçileri ise zanaatkârlardan ve rençperlerden oluşuyordu. Emekteki bu bölünme giderek toplumun sınıflara ayrılmasıyla sonuçlandı: Başlarında bir kral bulunan egemen toprak sahipleri sınıfı ile geniş köylü ve zanaatkâr yığınları. Ayrıca, savaş tutsaklarından ve borçlanarak köleleşen insanlardan oluşan büyük bir köle yığını vardı. Daha sonra, alım-satımın yaygınlaşmasıyla birlikte, yeni bir tecimen sınıfı doğdu. Meta üretiminin daha da gelişmesini gerektiriyordu bu yeni sınıfın çıkarları. Gelgelelim, üretim bakımından canalıcı bir önem taşıyan sulama olanaklarını elinde tutan ve bu yüzden de o sırada yıkılamayacak kadar güçlü olan egemen sınıf meta üretiminin gelişmesine karşı direniyordu. Üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesine ayakbağı olmaya başlamıştı artık. Bunun sonucunda uygulayımsal ilerlemenin hızında belirgin bir düşüş görüldü. Kuram ile kılgı arasındaki bölünme gittikçe derinleşti ve kurulu düzenin manevi bakımdan bir kutsanması olarak tanrı düşüncesi ve dinsel inanç gelişti.

Mısır ve Mezopotamya toplumunun kültürel gelişmelerini işte bu bilgilerin ışığında değerlendirmemiz gerekir.

Bu dönemin açılmasıyla birlikte görülmeye başlanan uygulayımsal buluşlar arasında tekerleği, yelkenli gemiyi, yazıyı ve matematiği sayabiliriz. Tekerleğin ve yelkenli geminin bulunması ulaşımda devrim yaptı ve böylece meta üretiminin gelişmesine yol açtı. Yazı ve matematik ise yalnızca geniş çapta meta değişimi açısından değil, aynı zamanda mühendislik, mimarlık ve gökbilim açısmdan da büyük bir değer taşıyordu.

Denilebilir ki, tekerleği ve yelkenli gemiyi bulanlar tarihte sanayinin ve bilimin öncüleriydiler. Onların bilgileri, kuram ile kılgının birliğine dayanan gerçek bilgiydi. Ama gene de bu bilgi, yalnızca belirli bir emek ya da zanaat türüyle sınırlı olduğundan, soyut düşünce dü-

zeyinde genel bir ilerlemeyi kapsamıyordu. Ama yazı ve matematik için sözkonusu değildi böyle bir sınırlılık.

Yazının bulunması, konuşmanın evriminde yeni bir çığır açtı. Yazılı konuşma, özü gereği, sözlü konuşmadan daha az kendiliğinden, daha ölçülü ve daha anlaşılabilirdir. Yazılı konuşma, duyusal yönünden koparılmış ve böylece daha yüksek bir soyutlama düzeyine vardırılmış sözlü konuşmadır. İnsan, ancak yazının bulunmasından sonra, kendine özgü yasalarla çekip çevrilen nesnel bir gerçeklik olarak konuşmanın bilincine varmış ve bu yasaları dilbilgisi kuralları içinde formüllendirmeye koyulmuştur. Okur-yazarlık, sözlü sanatlara yeni bir nitelik kazandırmış ve bilimsel çözümlemeye onsuz edilemeyen bir olanak sağlamıştır.

Matematik ise daha da yüksek bir gelişme düzeyini belirler. Konuşmadan bütünüyle kopmuş bir düşünce aracıdır matematik. Konuşma, insanın duyularıyla algıladığı verileri kavramlar oluşturarak genelleştirmesini sağlar; oysa matematikçi, konuşma temelinde oluşturulmuş genellemeleri daha da yüksek bir soyutlama düzeyine vardırarak genelleştirir. Matematiksel düşüncede, olguların niteliksel yönleri bütünüyle niceliksel terimlerle dile getirilir.

Bu gelişmelerin olumlu yönünden söz ettik buraya kadar. Şimdi bir de öteki yönüne bakalım. Gelişmelerin ilk başlardaki hızı durulduktan sonra, yeni buluşların sayısında bir azalma görülmekle kalmadı, aynı zamanda o güne kadarki buluşlar ya doğal gelişmelerini sürdüremez oldular ya da verimsiz amaçlara saptırıldılar.

O dönemin zanaatkârları araba tekerleğini, çömlekçi çarkını, su dolabını bulmuşlardı, ama daha tekerlekli saban yoktu. Salt küreklerle yönlendirildiğinden yelkenli gemi boy ve hız bakımından kısıtlıydı. Tekerlekli saban ve kıçtan dümen ancak Ortaçağda bulundu.

Yazı sanatı kapalı bir beceri olup çıktığından, elyazmaları gereksiz karmaşıklığından kurtulamadı. Alfabeyi bulmak, Fenikelilere ve Yunanlılara düştü.

Uzun dönemler boyunca sistemli gözlemlerde bulunan Babilli rahipler güneş tutulmasını saptamayı başardılar, ama bu bilgilerini düzmece astroloji bilimini yaymak amacıyla kullandılar. Gökbilimi astrolojiden Yunan düşünürleri kurtardı.

O dönemdeki rahiplerin ilkel davranış biçimlerini ne ölçülere var-

dırdıklarını ve bunu ne amaçla yaptıklarını anlamak için Mısır krallığındaki bir dinsel törene bakmak yeterlidir.

Bir zamanlar tribü şeflerinin ellerinde tuttukları saygınlık, artık yeni devlet aygıtının başı olan krala geçmişti. Egemen sınıf, halkın düşünceleri üzerindeki baskısını kral aracılığıyla sürdürüyordu. Kral, halka, her yıl yinelenen bir dinsel tören sırasında yeryüzünü yeniden yaratan, doğanın ve toplumun düzenini ayakta tutan bir tanrı olarak sunuluyordu. Sözgelimi, bu törenlerden birinde, toprağın üzerine bir alan çizilir. Kral bu alanın üstünden dört kez geçer. Her geçişinde pusulanın bir yönüne çevirir yüzünü. Önce Aşağı Mısır'ın kırmızı tacını, sonra da Yukarı Mısır'ın beyaz tacını giyerek iki kez gerçekleştirir bu eylemi.

Başka bir törendeyse kral simgesel olarak ülkenin içinden geçer, ülkenin dört yöresine dokunur ve okyanusu aşarak cennetin dört yöresine ulaşır. Gene, kırmızı tacı giyerek iki görevlinin arasına oturur. Görevliler, kralın gücünün her şeye yettiğini anlatan bir ilahi söylerler. Daha sonra, yer değiştirip bir kez daha söylerler ilahiyi. Sonra kralın önünde ve arkasında durarak ve gene yer değiştirerek ilahiyi iki kez daha yinelerler. Böylelikle iki görevli de pusulanın dört yönüne dönerek kralın gücünün her şeye yettiğini açıklar. Daha sonra beyaz tacı giyen kral törenle Horus ve Set tapınaklarına götürülür. Orada bir rahip kendisine ok ve yay verir. Kral dört yöreye dört ok fırlatır ve yüzünü tek tek dört yöreye çevirerek dört kez taç giyer. Böylece yeryüzünün dört bir bucağını yönetecek güçte olduğunu ortaya koyar.

İşte bu yüzden, o dönemin egemen sınıfında, bir yandan uygulayımsal bilgi alanında geniş kapsamlı ilerlemeleri, öte yandan da bir sınıf egemenliği aracı olarak ilkel mitos ve dinsel törenin yetkinleştirilmesini gördüğümüzü söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi bilimsel, ikincisiyse dinseldir.

3. Yabancılaşma

Tribü şeflerinin ve rahiplerinin kol emeği çalışmasından uzaklaşmalarıyla birlikte, üreticiler kol emeğine iyiden iyiye bağlandılar ve ürün fazlasını haraç olarak vermek zorunda kaldılar. Bu değişiklik, fetihler

dışında, çok yavaş gerçekleşti. Ürün fazlası, uzun bir zaman, kabile reisleri ve rahiplerce korunan ortak ambara üreticilerin bir katkısı olarak kabul edildi. Bu düşünce, hiçbir değişiklik olmamış gibi davranan, ama gerçekte bu değişikliği sağlamlaştıran tribü şefleri ve rahipler tarafından desteklendi. Bunun sonucunda, ortaya emeğin yabancılaşması çıktı. Emekçi hem yarattığı ürünü, hem de üretim etkinliğini, yani insanlığının özünü oluşturan etkinliği başkalarına teslim ediyordu. Artık emekçinin öz doğasının asıl insanca yönü kendisinin olmaktan çıkmıştı; yalnızca hayvanlarla ortak olan yönü kendinindi artık: «Hayvansı özellikleri insanca, insanca özellikleri de hayvansı olur.»[5] Artık onun gözünde, «yaşamın temel gereksinmesi» değil, yalnızca bir araçtı emek: «Yaşamın kendisi bir *yaşama aracı* olarak belirir.»[6]

Yabancılaşma, köleci düzende en aşırı ölçüsüne ulaşır. Kölenin özgür işçiden farkı, yalnızca emeğine değil, aynı zamanda bedenine de yabancılaşmasıdır. Gerek emeği, gerek bedeni başkalarının malıdır. Dolayısıyla, kölenin hem emeği, hem de bedeni, onun bir özne olarak yüz yüze geldiği nesnel gerçekliğin bir parçasını oluşturur. Özne nesneyi yadsıyarak dile getirir kendini; hem de bunu, beden ile ruhun birbirine karşıt şeyler olduğu yolundaki aldatıcı görüşe sarılarak yapar. İnsan doğasının bölündüğüne inanılır; bir parçası ölümlü, öbür parçasıysa ölümsüzdür. Gerçekte ruh bedenden önce gelir ve onun efendisidir, ama bu yaşamımızda geçici olarak bedenin kölesi olmuştur. Bundan sonraki yaşamda kavuşacaktır özgürlüğüne. Dolayısıyla yaşam ölümdür, ölüm de yaşam. Eski Yunan'daki Orpheus ve Pythagoras tarikatlarında ruhun gizemci öğretisi böyle açıklanıyordu.

Bütün dinlerin kökeninde, gerçekliğin gizemci açıdan tersyüz edilmesine rastlanır:

İnsan, insanın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, tersyüz edilmiş bir dünya olduklarından, teryüz edilmiş bir dünya bilinci olan dini yaratırlar. Din, bu dünyanın genel bir kuramı, son derece kapsamlı bir özeti, halkın anlayacağı biçime sokulmuş mantığı, manevî yüceliği, coşkusu, ahlâkî bakımdan onaylanması, kutsal bütün-

---

[5] K. Marx, *İktisadi ve Felsefi El Yazmaları*. 1844.
[6] Aynı yerde.

leyicisi, avunmasının ve haklı gösterilmesinin evrensel temelidir. Din, insanın özünün, düşsel bir biçimde gerçekleşmesidir, çünkü insanın özünün katıksız bir gerçekliği yoktur... Dinsel acı, hem gerçek acının dile getirilmesi, hem de gerçek acıya karşı bir başkaldırmadır. Din, ezilen yaratığın inleyişidir; ruhsuz bir dünyanın ruhu, umutsuz bir insanlığın umududur. Din, halkın afyonudur.[7]

Dinlerin tarihinde biri devlette, öteki de halk arasında görülen iki adım vardır. Devletin denetimindeki resmi tapımlar, sınıf sömürüsünü haklı çıkarmaya yarar. Yığınların bağrında kendiliğinden filizlenen halk tapımlarıysa, sınıf sömürüsüne karşı bir avunma ve başkaldırma aracıdır. Sınıf savaşımı geliştikçe bu iki akımın çakıştığı görülür. İktidar yeni bir sınıfın eline geçince, o sınıfa bağlı olan tapım resmi tapım durumuna gelir ve halkçı niteliğini yitirir. Her iki akım da özünde idealisttir. Ama resmi dinin metafizik olmasına karşılık, halk tapımlarında gizemsel bir biçimde de olsa belli belirsiz bir diyalektik anlayış vardır.

4. Maddecilik ve Diyalektik

Yunanistan'da tribüden devlete geçiş, Yakın Doğu'dakinden çok daha sonra gerçekleşti. Daha başından demirin kullanılmasına dayanmaktaydı. Bundan dolayı, meta üretimi çok büyük bir hızla gelişti, madeni para basıldı, Akdeniz'in dört bir yanına uzanan ve köle alımsatımına yol açan sömürgeci bir yayılma başladı. İnsanın kendisi pazarda alınıp satılan bir değişim-değeri olmuştu artık. Bu gelişmelerin itici gücü, zanaatkârların ve köylülerin de desteğiyle toprak sahibi soyluları yıkan ve demokrasi yönetimini kuran tecimenlerden geliyordu. Kölelerin kesinlikle yararlanamadığı bu eski demokrasi fazla uzun ömürlü olmadı. Köleciliğin «üretimde sıkı sıkıya yer etmesiyle»[8] birlikte, tecimenlerle toprak sahipleri tüm kol emeğini hor gören tek bir köle sahipleri sınıfında birleştiler. Böylece, üretim ilişkileri bir kez daha üretici güçlere köstek olmaya başladı.

---

[7] K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*. 1844.
[8] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.

İşte eski Yunan felsefesinin doğuşuna yol açan koşullar bunlardı. İlk düşünürler Thales ve Anaksimandros, Anadolu'nun Ege kıyısındaki yeni kent devletlerinin en zengini olan Miletos'tandılar. Bir tecim soyluluğundan, yani artık tecimle uğraşmaya başlamış bulunan bir toprak sahibi aileler topluluğundan geliyorlardı. Eski soyluluğun üyeleri olarak birçok tribü geleneğini devralmışlardı; Yakın Doğu'daki eski uygarlıklarla kurdukları bağlardan edindikleri bazı gelenekler de vardı. Bunlar arasında, geçen bölümde sözünü ettiklerimize benzeyen ve Thales ile Anaksimandros'un akla uygun varsayımlar olarak yeniden yorumladıkları evrenin oluşumunu açıklayan bir mitoslar yığını da vardı. Babil gökbilimine ilişkin bilgileri, Thales'in İ.Ö. 28 Mayıs 585'teki güneş tutulmasını saptamasını sağlayacak yeterlikteydi. Gerçi dine açıktan açığa karşı çıkmadılar, ama kutsal olanı maddenin özünde varolduğuna inandıkları kendiliğinden devinim özelliğiyle özdeşleyerek, dini felsefeden ayırdılar.

Onların evrenin oluşumunu açıklayan kuramları üç önermeden yola çıkar. Birincisi, ortak kökendir. Evren, Anaksimandros'un «sonsuz olan» adını verdiği, yani ayrışmamış olan tek bir ana tözün bölünmesiyle gelişmiştir. İkincisi, sürekli devinimdir. Ana töz durmadan dönüyordur, bunun sonucunda ana tözün parçaları boşluğa dağılırlar ve orada dışta bir ateş çemberi, içte de bir hava çemberi oluştururlar; ana tözün geri kalan parçalarıysa merkezde toplanır ve hava çemberinin içinde toprak ile suyu oluştururlar. Üçüncü önerme, karşıtların çatışmasıdır. Az önce anlattığımız süreç, gerçekte sonu gelmeyen bir savaşımdır. Bu süreç içinde karşıtlar (sıcak ve soğuk, yaş ve kuru, hafif ve ağır, karanlık ve aydınlık) birbiriyle çatışır ve daha önce kendisinden kopmuş oldukları ayrışmamış ana tözün bağrında dönem dönem yeniden birleşirler. Bu savaşım mevsimlerin oluşumuna yol açan çevrimin temelini meydana getirir. Bir de, evrenin dönem dönem yok olduğu bir evren çevrimi vardır.

Evrenle ilgili bu sezgisel diyalektik anlayışı Engels şöyle dile getiriyor:

Doğaya ya da insanlık tarihine baktığımızda, ilk ağızda, sonsuz bir ilişkiler ve karşılıklı etkilemeler yığınıyla karşılaşırız. Bu yığının içinde hiçbir şey olduğu gibi ve olduğu yerde kalmaz; her şey devinir, de-

gişir, oluşur ve yok olup gider. Eski Yunan felsefesinin bu ilkel, belirsiz, ama özünde doğru dünya kavrayışı ilk kez açık seçik bir biçimde Herakleitos tarafından ortaya konulmuştu. Her şey hem kendisidir, hem de kendisi değildir, çünkü her şey akış halindedir, durmadan değişmekte, durmadan oluşmakta ve yok olmaktadır.[9]

Herakleitos'a gelmeden önce, Miletos okuluna karşı çıkan başka bir felsefe okulunu incelememiz gerekiyor.

Pythagoras, güney İtalya'daki Yunan kolonilerinden birine göç eden bir zanaatkârın oğluydu. Orada, toprak sahibi soyluluk ile köylülük arasındaki yeni tecimen sınıfının çıkarlarını temsil eden bir siyasal parti kurmuştu. Pythagoras ve izleyicileri madeni para basımının gelişmesine etkin olarak katkıda bulundular. Alımsatımın gereksinmeleri dışında, sayıları ilk kez onların incelediği söylenir. Pythagoras'ın partisi aynı zamanda dinsel bir mezhepti. Üyelerin denemeden ve sınamadan geçerek alındıkları bu mezhebin Orfizme benzeyen gizemci bir öğretisi vardı.

Pythagorasçılara göre, ana töz sayıdır. Bu sayı çeşitli karşıtlara bölünmüştür: Tek ve çift, sınırlı ve sınırsız, iyi ve kötü, aydınlık ve karanlık, vb. Bu karşıtlar arasındaki çatışma, bunların birbirleriyle birleşmeleri sonucunda çözülür. Karşıtların ortada birleşmesini savunan Pythagorasçı öğreti budur. Matematiğe, müziğe, gökbilime, tıbba ve siyasete uygulandı bu öğreti. Böylece soyluluk ile köylülük arasındaki savaşım, siyaset alanında, yeni orta sınıfın yönetimi olan demokraside çözüme kavuşturuldu.

Ana tözü sayıyla özdeşleyen Pythagoras, maddi evrenin kaynağını maddi bir cisim olarak değil, zihinsel bir sınıflama olan idea olarak kabul etti. Pythagoras, karşıtlar arasındaki çatışmanın ortada durulup devinimsizliğe vardığını ileri sürerek karşıtların çatışmasına bir sınır koydu. Bütün bunlar idealizme giden yolu gösteriyordu. Demokrasi en yüksek noktasına varıp da düşmeye başladıktan sona, Pythagorasçılık tutucu bir güç olup çıktı ve kaynaşma öğretisi sınıfsal uzlaşmada bir formül olarak kullanıldı.

Herakleitos, demokrasinin gerileme dönemine girdiği Miletos dolaylarındaki Ephesos kentinin eski soyluluğundan geliyordu. Onun ba-

---

[9] F. Engels, *Anti-Dühring*. 1889.

kış açısı, baş çelişmenin köle sahipleri ile köleler arasında olduğu yeni dönemin bakış açısıydı. Herakleitos kesinlikle karşıydı demokrasiye. Kaynaşma öğretisinin karşısına, kendi gerilim öğretisiyle, yani sürekli çatışma, devinim ve değişme öğretisiyle çıktı. Bu öğretiye göre, her şey oluş halindedir. Her şey hem kendisidir, hem de başka bir şey. Dünya öncesiz ve sonrasızdır. Kendi kendini düzenler dünya. Dört öğe ardı ardına birbirine dönüşür. Bu temel üzerinde, bir çevrimler dizisi (gündüz ve gece, yaz ve kış, yaşam ve ölüm), bir de dünyanın sırasıyla ateş ve su tarafından yok edildiği bir evren çevrimi yükselir. Burada ateşin özel bir yeri vardır. Para nasıl öteki bütün metalarla bir tutulursa, ateş de maddenin öteki bütün biçimleriyle bir tutulur. «Nasıl bütün mallar altınla, altın da bütün mallarla değiştirilebilirse, ateş de her şeyle ve her şey ateşle değiştirilebilir.»

Lenin, Herakleitos'un «ölümsüz ateş»inden söz ederken, «Diyalektik maddecilik ilkelerinin çok iyi bir anlatımı,» demişti.[10]

5. İdealizm ve Metafizik

İlk Yunan felsefesinin ilkel maddeciliği Herakleitos'ta en yüksek noktasına erişti ve en yetkin anlatımını buldu. Ama tam da bu nedenden ötürü, daha o zamandan kendi karşıtına gebeydi. Herakleitos'un durmadan değişen, ama her zaman canlı kalan ateşi bir soyutlamadır. Bu ateşteki değişmeler o kadar düzenli ve uyumluydu ki, en sonunda hiçbir değişme olmadığını ileri süren bir görüş çıktı ortaya. Bu görüşü ilk ortaya atan, Parmenides'ti. Pythagoras'ın bir izleyicisiydi Parmenides, ama sonunda ustasına karşı çıkmıştı.

Parmenides'e göre, devinme, değişme, çatışma, oluşma ve yok olma hep duyuların bir yanılsamasıdır. Varolan şey (kendi deyişiyle, Bir), duruk, bir ve değişmez, zamandışı, çelişmelerden arınmış ve duyusal algılamayla değil, ancak düşünceyle kavranabilen bir şeydir. Bu metafizik, «katıksız varlık» öğretisini ortaya atan Parmenides, devinimin ve değişmenin gerçekliğini tartışmasız kabullenmiş olan önceki düşünürlere açıktan açığa meydan okudu. Parmenides'in madde ile düşünce arasındaki gerçek ilişkiyi tersyüz eden felsefesi, para eko-

---

10 V.İ. Lenin, *Lassalle'ın Herakleitos'un Felsefesi Adlı Kitabının Özeti*. 1915.

nomisinin gelişmesi sonucunda toplumsal ilişkilerin insanın kavrayışını aşmış olduğu bir toplumun «düzmece bilincini» en aşırı biçimiyle dile getirmekteydi.

Parmenides ve onun Elealılar adı verilen izleyicilerinin savundukları görüşler karışıklığa yol açtı ve uzun tartışmalardan sonra maddecilik ile idealizm arasındaki açık çatışma doğdu bu karışıklıktan.

Maddeciliğin yanında yer alan Anaksagoras'a göre, dünya sonsuz sayıda «tohum»dan oluşmuştur. Bu tohumlar bütün karşıtları kendi içlerinde farklı oranlarda barındırırlar. Bir de, öteki bütün tohumlardan daha güzel ve daha katkısız olan ve Zihin adı verilen bir tohum vardır. Gerçekte, görünürdeki oluşma ve yok olma, Zihin denilen tohumun öteki tohumlarla birleşmesi, onları birbiriyle karıştırması ve birbirinden ayırmasından başka bir şey değildir. Bu, algısal dünyanın gerçekliğini Eleacı mantığın tuzaklarına düşmeden kanıtlama yolunda bir girişimdi. Ama Elealılar buna şöyle karşılık verdiler: Anaksagoras'ın tohumları ancak Parmenides'in Bir'inin özelliklerini taşıyorlarsa gerçek sayılabilirlerdi. Atom kuramının başlangıç noktasıydı bu. Demokritos'un ve Epikuros'un öncüsü olan Leukippos, Elealıların görüşlerinden yola çıkarak, sonsuz sayıda atomun varolduğu önermesinde bulundu. Bölünemeyen ve yok edilemeyen bu atomlar boşlukta deviniyor, çarpışıyor ve biraraya gelerek dünyayı ve bizleri oluşturuyorlardı. Bu kuram yüzyıllar sonra fiziğin kavramsal temelini meydana getirecekti.

Öte yandan, Pythagoras'ın ve Parmenides'in izinden yürüyen Platon, İdealar Kuramını ileri sürdü. Platon'a göre, maddi dünya diye bir şey yoktur. Maddi dünya adını verdiğimiz şey gerçekte idealin eksik ve yetersiz bir suretidir. Dünyada her şey sürekli bir değişme içindedir, dolayısıyla da tam olarak bilinemez. Gerçek bilgi ise yalnızca durağan, değişmez ve ölümsüz olan idealar dünyasına özgüdür. Felsefede idealizmin babası olarak bilinir Platon. Düşünce ile madde, ruh ile doğa arasındaki ilişki konusunda maddecilere karşı çıkan Platon, o günden başlayarak felsefenin temelini oluşturan soruyu ortaya attı:

Düşünürler bu soruya verdikleri karşılığa göre iki büyük kampa ayrıldılar. Ruhun doğayı belirlediğini savunan ve dolayısıyla da son çözümlemede dünyanın şu ya da bu biçimde yaratılmış olduğunu ka-

bul edenler (ve bu yaradılış çoğu zaman düşünürlerde, sözgelimi Hegel'de, Hıristiyanlıktakinden çok daha karmaşık ve çok daha olanak dışıdır) idealizm kampını oluşturdular. Doğanın ruhu belirlediğini kabul edenlerse, çeşitli maddecilik okullarına bağlıydılar.[11]

Bu ilk Yunan düşünürlerinin çalışmaları bilimsel sayılabilir mi? Elbette! Yeryüzünü boşinançlardan ve dogmalardan arınmış, akılcı bir biçimde açıklamaya çalışan bir anlayış yol göstermiştir onların düşüncelerine. Bu bakımdan, ilk Yunan düşünürlerinin düşünce ve görüşleri, Babil ve Mısır düşüncesine oranla çok büyük bir ilerleme sayılmalıdır. Ama buna karşılık, hemen bütünüyle tasarımlara dayanır; gözlem ve deneye hemen hiç önem vermez. Onun içindir ki, eski Yunan düşünürlerinin çalışmalarına bilim değil, doğa felsefesi adı verilmiştir.

Platon'un ölümünden birkaç yıl sonra Yunan kent devletleri Makedonyalı İskender tarafından istila edildi. Büyük İskender'in göz kamaştırıcı fetihleri bütün Yakın Doğu'yu Yunan tecimine açtı. Bunun ardından, ekonomik ve kültürel gelişmede yeni bir patlama oldu: Helenistik çağ. Bu çağı sona erdiren ise Romalılar oldu. Askeri gücünün en yüksek noktasına ulaşmış bulunan eski köleci devlet, Roma yönetimi altında son duraklama ve çöküş dönemine girdi.

Helenestik çağa damgasını vuran, Aristoteles'tir (İ.Ö. 384-322). Epikuros'u saymazsak, Aristoteles'in büyük düşünürlerin sonuncusu ve büyük bilim adamlarının ilki olduğunu söyleyebiliriz. Bir düşünür olarak idealistti Aristoteles. Maddeyi biçimlendiren ve devindiren, ama kendisi biçimden ve devinimden yoksun olan ölümsüz bir varlığa inanıyordu. İlk Devindirici adını veriyordu bu varlığa. Köle sahibi için köle neyse, ruh için beden ve zihin için de madde oydu. Sırtını köle emeğine dayayan ve kendi gözleri önünde dağılmakta olan Yunan kent devletinin, uygar insana yaraşır biricik toplum düzeni olduğunu ileri sürüyordu. Ne var ki, bu idealist düşünce çerçevesi içersinde birçok bakımdan bir maddecinin özelliklerini gösterir Aristoteles. Platon'un görüşlerinin tersine, Aristoteles, A'nın B olmadığını, ama B olabilmenin gizilgücünü bağrında taşıdığını, gerçek evlerden ayrı olarak «ev» diye bir şey olmadığını, yani bir şeyin *idea*'sının ancak

[11] F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. 1886.

belirttiği şeyin zihinsel bir imgesi olarak varolduğunu savunuyordu. Aristoteles, bir bilim adamı olarak, dirimbilim, hayvanbilim, bitkibilim, ekonomi, siyaset, tarih, edebiyat ve mantık alanlarında sistemli araştırmalar yaptı. Hayvanbilim alanındaki incelemelerinde, kendisinin ve öğrencilerinin topladığı örneklere dayanarak yüzlerce hayvan türünü sınıflandırdı. Para konusunda eski çağlarda bir eşine daha rastlanmayan bir çözümleme yaptı. Marx, Aristoteles'ten, «düşünceye, topluma ya da doğaya ilişkin bu kadar çok biçimi ve bunların arasında değer biçimini ilk kez çözümleyen düşünür» diye söz eder.[12]

Yunan-Roma döneminde doğa felsefesi açmaza girdi. Bu dönemin düşünürleri, toplumdaki ve doğadaki kurulu düzeni kabullenerek, tüm çabalarını ahlâk felsefesine yönelttiler. Ne var ki, ahlâk felsefesi derken, bol bol boş zamanı olan, maddi gereksinmeleri köleler tarafından sağlanan, kişisel dostları dışında hiç kimsenin acılarıyla ilgilenmeyen bir insanın düşünsel uğraşlara adanmış dingin bir yaşam sürdürebilmek amacıyla kendi kendini sıkıdüzene sokmasını kastediyorlardı. Geleceğe olan bütün güvenini yitirmiş bir sınıfın dünya görüşüydü bu.

Eski felsefenin bütün bir tarihine göz gezdirecek olursak, felsefi düşünceler arasındaki çatışmanın sınıf savaşımının gelişmesi tarafından belirlendiğini ve temel felsefi çelişmenin, yani idealizm ile maddecilik arasındaki çelişmenin temel toplumsal çelişmeyi, yani köle sahipleri ile köleler arasındaki çelişmeyi yansıttığını görürüz:

İnsanların düşüncelerindeki her farklılığın nesnel bir çelişmeyi yansıttığı kabul edilmelidir. Nesnel çelişmeler öznel düşüncede yansır ve bu süreç düşüncelerin çelişmeli devinimini oluşturur, düşüncenin gelişmesini sağlar ve insan düşüncesindeki sorunları durmadan çözer.[13]

---

[12] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.

[13] Mao Zedung, *Çelişme Üzerine*. 1937.

ALTINCI BÖLÜM

BÜYÜDEN SANATA

1. Mitologya ve Sanat

MİTOSLAR YOLUYLA düşünme, ilkel insana özgü bir düşünme yoludur. Algısal, öznel ve her kalıba sokulabilen bir düşünce biçimidir. Sözgelimi, ilkel bir tribünün üyeleri ilk kez bir uçak gördükleri zaman, hemen koskocaman beyaz bir kuş belirir mitoslarında. Bu tıpkı bir çocuk gibi, «kümeler yoluyla düşünmek»tir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu tür düşünce sınıflı toplumda yerini bir yandan ussal ve bilimsel düşünceye bir yandan da dinsel dogmaya bırakır. Bu iki gelişmeden başka bir üçüncü gelişme daha vardır: Mitosların sanatın hammaddesi durumuna geldiği estetik düşünce.

Marx, tamamlanmamış kimi notlarında, mitologya ile sanat arasındaki bağıntıdan şöyle söz eder:

Bildiğimiz gibi, Yunan mitologyası Yunan sanatının yalnızca bir gereç ambarı değil, aynı zamanda temelidir... Bütün mitologya, doğa güçlerini düşgücünün içinde ve düşgücü yoluyla bağımlı kılar, denetler ve biçimlendirir. İşte bu yüzden de, insanoğlu, doğa güçlerini gerçekten egemenliği altına aldığında, mitologya ortadan kalkar... Yunan mitologyası Yunan sanatının önkoşuludur; başka bir deyişle, doğa ve toplum olayları halkın düşgücü tarafından bilinçsizce sanatsal bir biçimde özümlenmiştir.[1]

Mao Zedung bu noktaya değinirken şunu söyler:

---

[1] K. Marx, *Grundrisse*. 1857-58.

Mitologyada (ve aynı zamanda çocuk masallarında) rastlanan binlerce biçim değiştirme halkın çok hoşuna gider. Çünkü bunlar, düşsel bir biçimde, insanın doğa güçlerini alt edişini dile getirir. Marx'ın da dediği gibi, en güzel mitoslarda «ölümsüz bir çekicilik» vardır. Ama mitoslar belirli koşullarda varolan somut çelişmeler üzerine kurulmadıkları için gerçekliğin bilimsel bir yansıması değildirler. Yani mitoslarda ya da çocuk masallarında çelişmeyi oluşturan yönler somut bir nitelik değil, yalnızca düşsel bir nitelik taşır.[2]

Mitologya «düşgücünün içinde ve düşgücü yoluyla» gerçekleşir. Mitologyanın çözmeyi amaçladığı çelişmeler gerçekdışıdır. İlkel toplumda mitos, tapınma töreninin sözlü bölümüdür. Mitoslarda tılsımlı bir gücün varlığına inanılır ve bu gücün tek bir buyruğuyla gerçeklik değiştiriliverir. Oysa bu bir yanılsamadır, düşle gerçekliğin birbirine karıştırıldığı çocuksu bir aldatmacadır. Daha sonraları, sınıflı toplumda mitoslar sanat içinde (örneğin tiyatroda) yeniden düzenlenirken, yanılsama öğesi varlığını korur, ama artık *nesneleştirilmiştir*, yani oyuncular ve izleyiciler onun bir yanılsama olduğunun farkındadırlar. Sanat dünyası, bilinçli bir aldatmaca dünyasıdır. Dolayısıyla, hammaddesini algısal bilgi alanından edinmesine karşın, sanatçının düşüncesi daha yüksek bir düzeydedir. Sanatçının görevi, insanları coşkusal bir kurtuluşa kavuştukları ve böylece gerçeklikle savaşmak için yeni bir güç kazandıkları bir düş dünyasına götürmektir.

Mitosta doğa ve toplum olayları insanlar tarafından «bilinçsizce sanatsal bir biçimde» özümlenmiştir. Usta ozanların ağzından kuşaklar boyu binlerce kez anlatılan, durmadan söylenilen mitoslar sürekli olarak yeniden kalıba dökülmüş ve böylece hiçbir zaman bilinçli sanat düzeyine erişmeksizin doğal bir yetkinliğe ulaşmışlardır. Ozan özgürce ve doğaçtan söyler şiirini. Dinleyenlerin ilgisinden aldığı güçle kendini aşar. Dinleyenler ise bir düş dünyasına dalıp kendilerinden geçerler. Bakın, bir Rus halk ozanı nasıl türkü söylüyor:

Utka öksürdü. Herkes kulak kesildi. Başını geriye attı, gülümseyerek çevresine şöyle bir baktı. Sabırsız, istekli bakışları görünce başladı türküsüne. Yavaş yavaş değişti yaşlı türkücünün yüzü. Bütün kurnaz-

[2] Mao Zedung, *Çelişme Üzerine*. 1937.

lığı uçup gitti. Yapmacıksız, çocuksu bir yüz oldu. Esin dolu bir ışımayla aydınlandı. Güvercin gibi gözleri büyüyüp parlamaya başladı. İki damla gözyaşı belirdi içlerinde. Esmer yüzü al al oldu, sinirli gırtlağı düğümlenmeye başladı. Otuz yıl döşeğinden kalkamayan Murom'lu İlya ile birlikte acı çekiyor, haydut Solevey'in hakkından gelişine onunla birlikte seviniyordu. Bütün dinleyenler de türkünün kahramanı ile birlikte yaşıyorlardı. Arada birinin şaşırıp bağırdığı, bir başkasının kahkahasının çınladığı oluyordu. Bir başkasınınsa, gözlerinden boşanan yaşları isteksizce sildiği görülüyordu. Türkü bitinceye kadar hepsi gözlerini kırpmadan oturdu. Bu tekdüze, ama çok tatlı ve yumuşak havanın her notasını seviyorlardı.[3]

Evet, ozan esinlenmiş, dinleyenlerse büyülenmişti. Biz bir şairin esinlenmiş olduğunu söylediğimiz zaman, boş bir söz söylüyoruzdur. Oysa ilkel insanlar arasında esinlenme sözcüğü son derece anlamlıdır. İlkel ozanlar ciğerlerini tanrının soluğuyla doldurmuşlardır, dinleyicileri şiirin büyüsüyle kendilerinden geçirten özel bir yeti kazanmışlardır.

Bu bölümde söylemek istediğimiz şeyler gerçekte genel olarak bütün sanatlar için geçerlidir. Ama konuyu fazla dağıtmamak için yalnızca şiir sanatı üzerinde duracağız. İlkin, şiirsel esinlenmenin toplumsal ve ruhbilimsel kökenini inceleyeceğiz. Sonra, şiirsel konuşma ile sıradan günlük konuşmayı karşılaştırıp, şiirsel konuşmanın özünü ortaya koymaya çalışacağız. En sonunda da, daha önce Üçüncü Bölümde değindiğimiz şiir biçimi sorununa döneceğiz.

2. *Şiirsel Esinlenme*

Sınıflar öncesi toplumda ve sınıflı toplumun ilk dönemlerinde ozan, yalvaç ve rahiple bir tutulurdu. En az onlar kadar saygı duyulurdu ozana. Ozanın yakarış ve yakınmalarında, ruhlar dünyasıyla olan ilişkisinden gelen özel bir güç vardı. İlkel ozan şiir düzerken (yukarıdaki alıntıda sözü edilen Utka gibi, bir kalabalığın karşısında doğaç-

[3] H.M. ve N.K. Chadwick'in *The Growth of Literature* (Edebiyatın Gelişmesi) adlı yapıtından bir alıntı.

tan şiir söylerken) sözcükleri bilinçli bir çaba harcamadan yakalar. Sanki onun değildir sözcükler. Ozanın ağzından bir tanrı ya da ruh konuşmaktadır sanki. «Cin tutmuştur» ozanı.

Tribüden devlete geciş evresinde ilkel bilinç tolumsal baskılara uğrar. Bu da kendini isteri, sara ve şizofreni gibi çeşitli sinir hastalıklarında gösterir. Bu hastalıklara tutulan insanlar bilinçlerini yitirdikleri için, hastanın bedenine bir tanrının ya da bir cinin girdiğine, hastayı cin tuttuğuna inanılır. İngilizcedeki «enthusiasm» (coşku) sözcüğü de buradan gelmektedir; bu sözcük ilk ortaya çıktığında cin tutması olayını dile getirmekteydi. Hasta yerine göre büyücü, şaman ya da otacı (hekim) adı verilen bir kimse tarafından iyileştirilir. Büyücü bir büyü töreni düzenler. Tören sırasında ruhun adını açıklar ve onu kurbanını salıvermeye zorlar; böylece hastanın benliğini saran kötü ruh kovulur.

Bu büyücüler ancak özel törenlerle girilebilen gizli derneklerde örgütlenirler. Üye adayları akıl hastalığına tutulmuş kişiler arasından seçilir. Bu dernekler kimi durumlarda demircilik gibi birtakım zanaatlarla da bağıntılıdır. Bağlı olduklan zanaatın gizlerini dernekten olmayanlara karşı korurlar. Genellikle gizemsel bir yanları vardır. Geçen bölümde gördüğümüz halk dini biçimlerini andırırlar. Törenlere katılanlar esrime nöbetine tutulur, kendilerinden geçerler. Önderlerinin yönetiminde (çoğu zaman bir uyuşturucu maddenin de etkisiyle) esrime nöbetine tutulur ve canlı hayvanları parçalamak ya da aralarından birini boğazlamak gibi, çılgınca işlere kalkışırlar. Bu tapınma törenini kutsal bir şölen izler. Kimi törenlerde de, yeraltı dünyasına inmeyi ya da gökyüzüne uçmayı yansılayan devinimlerde bulunulur. Tatarlar arasında düzenlenen bir Şaman töreninin nasıl yapıldığını dinleyelim:

Konu her zaman dinseldir. Şamanın kimi zaman yeraltı dünyası ve ölüler tanrısı Erlih Han'ın ülkesine, kimi zaman da yukarlara, Gökyüzü katlarına, dahası göğün en yüksek katlarından birinin tanrısı olan Olgan'ın diyarına yaptığı yolculukları dile getirir.[4]

Bu tür törenler gerçekte toplumun o aşamasında çok yaygın olan

[4] H.M. ve N.K. Chadwick, *The Growth of Literature*. 1932-40.

ilkel büyünün bir uzantısıdır. Törenler yansılama dansları eşliğinde yapıldıkları için oyunsaldırlar. Zamanla, hastaları iyileştirmenin daha akla uygun yollarının gelişmesiyle birlikte, bu büyücülük dernekleri ilkel işlevlerini yitirdiler ve gezginci oyuncu loncalarına dönüştüler. Ama gene gösteriyi izleyicilere yorumlayan bir önderleri vardı; böylece eski büyücü artık ozan-oyuncu olmuştu. İşte tiyatro sanatı buradan kaynaklandı.

Eski Yunan tiyatrosunun ilkel tapınma törenlerinden doğduğu hiç kuşkusuz daha da ayrıntılı olarak açıklanabilir. Batı Avrupa tiyatrosunun da Paskalya şenliğiyle ilgili dinsel Ortaçağ oyunlarından doğduğu bilinmektedir. Doğu tiyatrosunun kökenleri şimdiye dek ayrıntılı bir biçimde araştırılmış değildir, ama onun da ilkel törenlerden kaynaklandığı kesindir.

3. Şiir Dili

Şimdi gene iş türkülerine dönelim. İplikçi kız çıkrığını çevirirken türkü söyler. Bunu yapmasının nedeni, yalnızca bir alışkanlığı yerine getirmek değildir elbette. Söylediği türkü çıkrığı döndürmesini kolaylaştırır, bütün dikkatini yaptığı iş üzerinde toplamasını sağlar. Bu, türkünün nesnel işlevidir. Ama özneyle nesneyi birbirine karıştıran ilkel bilinçte, türkü, iplikçi kızın kendi istemini nesneye kabul ettirmek için yararlandığı bir araç olarak belirir. Bir başka deyişle, bir büyü ya da okuyup üfleme duasıdır iş türküsü.

Okuyup üfleme duası, dış dünyada büyü yoluyla bir değişiklik yaratmak amacıyla söylenen bir türküdür. Bunlar yalnızca çalışırken söylenen türküler değildir. Özellikle hastaları iyileştirirken çok sık söylenirler. Trobriand Adalarından bir örnek verelim:

Geçer, geçer,
Kaval kemiğinin acısı geçer,
Derinde açılan yara geçer,
Karnındaki derin sızı geçer,
Geçer, geçer.

Bu şiirin konusu şiirsel diyebileceğimiz bir şey değil. Ama biçimi şiirsel. Bu dualardaki dil ritimli, sesçil (fonetik) ve iğretilemelidir (istiare). Bu üç öğe (ritim, ezgi ve iğretileme) konuşmanın duyumsal yönünü oluşturur. Bu üç öğe de günlük konuşma dilinde konuşanın içinde bulunduğu duruma göre şu ya da bu ölçüde vardır. Ama duyumsal yön ağır bastığı zaman konuşma dili şiir diline dönüşür.

İlkel dilleri bugünkü dilimizle karşılaştırırsak, benzer bir ayrımla yüz yüze gelebiliriz. İlkellerin konuşmasında çok belirgin bir ritim görülür. Bu ritme el kol devinimleri ve oynak ezgili bir söyleyiş eşlik eder. Kimi dillerde söyleyiş o kadar müziksel ve anlam bakımından o kadar önemlidir ki, türkünün havası sözcüklerin doğal ezgisi tarafından belirlenir. Demek ki, ilkel dillerde duyumsal yön günümüz dillerine oranla ister istemez daha ağır basar, çünkü bilgisel yön daha o kadar gelişmemiştir.

Bu saydığımız üç öğeden birincisini, yani ritmi daha önce inceledik. Ritmin çalışma sürecinden doğduğunu Üçüncü Bölümde göstermeye çalıştık. Aynı şey ritimden ayrı düşünülemeyen ezgi için de geçerlidir. Şiirde ezgi öğesi uyak biçiminde ortaya çıkar; daha doğrusu, ritmin akışına uygun düşen bir hece ya da ünlünün düzenli olarak yinelenmesi biçiminde. Avrupa dillerinin çoğunda uyaklar yalnızca dizelerin ya da koşaların sonlarında görülür. Ama İrlanda dilinde olduğu gibi bazısında da dörtlüğün başından sonuna dek süren ezgili bir yumak oluştururlar. Uyağa benzeyen öteki ezgisel uygulamalar arasında yarım uyak (asonans) ve ses yinelemesi (aliterasyon) de sayılabilir.

Geriye üçüncü öğe, yani iğretileme kalıyor. Nedir iğretileme?

İğretileme, bir nesne ya da sürecin özelliğinin başka bir nesne ya da sürece aktarıldığı bir söz sanatıdır. Buna günlük konuşma dilinde çok sık rastlarız: Irmağın, mağaranın ya da kavanozun ağzı; masanın bacağı; ayakkabının burnu; pınarın başı. Bu deyimlerden bazısı çok eski, bazısı da çok yenidir. Gerçekte birbirlerinden çok ayrı olan şeyler, aralarındaki salt algısal bir ilişkiye dayanılarak bir araya getirilir. Bütün dillerde varlığını sürdüren bir çağrışım kümesi biçimidir bu.

İğretileme bugünkü konuşma dilinde hâlâ etkin bir öğedir (örneğin, «tencere kaynıyor»), ama daha çok şiir diline özgü bir şeydir. Şair *imgelerle düşünür*. İğretilemeyi belli bir düzen içinde öyle bir usta-

lıkla kullanır ki, kavramsal düşünce imgelerle örtülür. Bize, birbiriyle bağıntısız gibi görünen bir imgeler dizisi aracılığıyla mantıksal bir düşünce zinciri sunar. Bu imgeler çok daha büyük bir duygusal etki yaratır, çünkü onları birbirine bağlayan halkaları kavramaktan çok sezinleriz. Bütün büyük ustalar öğretilemeyi böyle kullanır. Bu noktayı Shakespeare'in sonelerinden bir örnek vererek açıklayabiliriz:

Zamanı bildiren saatleri saydığım zaman,
Ve yiğit gün gömülürken korkunç geceye;
Morun koyulaşıp karardığını gördüğüm zaman,
Kara kıvrımlar döndürürken beyazı gümüşe;

Baktım ki ulu ağaçlar yapraksız kalmış
Bir zamanlar sürüleri sıcaktan korurken
Ve yazın yeşilliği demet demet bağlanmış,
Taşınıyor teskerede sakalları apak, diken diken:

Derken güzelliğin gelir birden aklıma,
Senin de zamanla çürüyüp gideceğin;
Tatlılıklar, güzellikler nasıl ölüp giderse
Görünce geliştiğini başka güzelliklerin,

Kimse karşı koyamaz zamanın tırpanına,
Sen gidince, tek senin dölün meydan okur zamana.

Önce, sone biçimiyle ilgili birkaç söz edelim. Sone, belli bir ritim ve uyak düzenine göre yazılmış on dört dizeden oluşur. Bu, sonenin geleneksel yapısıdır. İkinci dörtlüğün sonunda hemen her zaman bir duraklama vardır; bu noktada sone ilk sekiz dize ve son altı dize olmak üzere ikiye bölünür. İlk sekiz dizede belli koşullar ya da belli bir durum ortaya konulur, son altı dizedeyse bu durumdan çıkan sonuçlar dile getirilir. Dolayısıyla, sonedeki bu iki bölüm, dilbilgisindeki koşul tümcesinin birinci ve ikinci bölümlerinde [Ç.N. Hava güzel olsa, gezmeye gidilir.] ya da müzikteki sesleniş ve karşılığa benzetilebilir. Bu, ikili biçimdir.

Shakespeare'in bu sonesinde tek bir izlek (tema) üzerine çeşitle-

meler vardır. Şair, arkadaşının kendisiyle evlenmesini istemektedir; izlek budur. Ama şiir boyunca izlekin kendisinden çok çeşitlemelerdir bizim ilgimizi çeken.

Şair, ilk sekiz dizenin sonunda doruğuna varan bir dizi imge sunmaktadır. Şiir, günlük konuşma havasında başlamakta, ama ses tonu, akıp giden ses yinelemeleriyle ve iğretilemelerle, («gömülürken korkunç geceye») güçlendirilerek yavaş yavaş yükselmektedir. Birinci dörtlüğün sonuna geldiğimizde, bir de bakıyoruz ki, gençlikten yaşlılığa kadar bütün bir insan ömrü geçmiş önümüzden; saatler, günler, yıllar geçmiş. İkinci dörtlükte kırsal bir görünüm sunulmaktadır; korulardaki otlaklarda, olgunlaşmış başaklarla kaplı tarlalarda yaz güze dönüşmekte, bu dünyadan göçen yaşlı bir adam gömütüne taşınmaktadır. (O zamanlar rençberler arasında bir gelenek vardı; hasat kaldırma sırasında bağladıkları son ekin demetini ölü taşıyormuş gibi sırtlarına alır, öyle götürürlerdi.) Böylece sonenin ilk sekiz dizesi sona ermektedir. Şair, sonenin son altı dizesinde bu yaşlılık ve ölüm simgesini mantıksal sonucuna vardırmakta ve son koşada bir imge daha («tırpan») kullanarak gerekli dersi çıkarmaktadır: Arkadaşı kendisini Zamanın tırpanından ancak bir oğul sahibi olarak koruyabilecektir.

Shakespeare'in bu sonesi bir başka noktaya daha açıklık getiriyor. Şair, tek bir «*bier*» («teskere») sözcüğüyle okurun kafasında gömme töreni çağrışımı uyandırmayı başarmaktadır. Bu anıştırmaya, «bier»-«beard» («teskere»-«sakal») ses yinelemesi ve sözcük oyunuyla bir akıcılık kazandırmaktadır. Gerçekte burada verilmek istenen anlam oldukça kapalıdır, şöyle bir parlayıp sönen bir gülümseyiş gibidir. Ama gene de istenilen görünüm şairin yaşadığı dönemdeki okurların kafasında kolayca doğmaktadır. Bugünkü okur ise bunu hiç ayrımsamayabilir, çünkü rençberlerin son başak demetini tabut gibi taşıma geleneği günümüzde ortadan kalkmıştır artık. Günümüzde, bu tür anıştırmaları bulup çıkarmak eleştirmene düşmektedir. Ama eleştirmen, halkın yaşamını ne denli yakından tanırsa, bu görevi de o ölçüde başarıyla yerine getirebilir.

Gördüğümüz gibi, şiir dilinin bütün temel özellikleri gerçekte konuşma dilinde de bulunmaktadır. Çünkü genel olarak dilin özünde varolan şeylerdir bunlar. Ancak bu özellikler şiirde özel bir düşünce biçimi içinde yoğrulmuşlardır. Bu düşünce biçimi temelde halktan

kaynaklanmaktadır, ama aynı zamanda bilinçli sanatın bir aracı olarak kullanıldığından son derece incelmiştir. Şairin halktan bütünüyle uzaklaştığı çağdaş kentsoylu toplumunda, şiir dili ile halkın konuşma dili arasındaki birlik büyük ölçüde yitmiştir. Varlığını sürdürdüğü yerlerde de onu koruyan, şairler değil, halkın kendisidir.

Anamalcılık öncesi toplumdan devralınan bir üretim biçimi içinde yaşayan köylüler arasında şair ile halk birbirine öylesine yakındır ki, bir bakıma hemen herkes şairdir. Belki bütün köy halkı şair kadar usta değildir bu işte, ama hepsi de doğal bir akıcılıkla konuşur, konuşmaları kendiliğinden şiirleşme eğilimindedir. Bir yere kadar hepsi şairdir bu insanların. İrlanda'nın batı kıyısında, artık terkedilmiş bulunan bir köyden bir örnek vermek istiyorum.

Yaşlı bir kadın köyün kuyusundan kovalarını daha yeni doldurmuş, durmuş denize bakıyordu. Kocası ölmüş, yedi oğlu da, onun deyişiyle , «toparlanıp» Massachusetts'de Springfield'e «gitmişlerdi». Birkaç gün önce oğullarından biri mektup yazmış, son günlerini rahat geçirsin diye onu da yanlarına çağırıyormuş. Gitmeye razı olursa, yol parasını da gönderecekmiş. Ayrıntılarıyla anlattı bütün bunları, sonra da tepelerdeki tezek yığınına gitmek için nasıl yorulduğundan, tavuklarının öldüğünden, karanlık, isli kulübesinden yakındı; düşündeki Amerika'nın, kaldırımlarından altın toplanabilecek bir Eldorado olduğundan, Cork'a kadar yapması gereken tren yolculuğundan, denizleri aşmaktan söz açtı, ama kemiklerinin ancak İrlanda toprağında dinlenebileceğini söyledi. Konuştukça coştu, dilinin akıcılığı arttı, renklendi, ağıtlaştı neredeyse. Gövdesi de bir beşik gibi sallanırcasına sözlerine eşlik ediyordu. Sonra kovalarını aldı, gülerek bana iyi geceler diledi, uzaklaşıp gitti.

Okuma yazma bilmeyen, en küçük bir sanat kaygısı taşımayan bu yaşlı kadının umulmadık coşkusunda şiirin bütün özellikleri vardı. Yalnız bir noktayı daha belirtmek gerekir.

Bu köylüler Amerika'da oturan çocuklarının gönderdiği parayla geçiniyorlardı. Onun için bir süre sonra Amerika'yı İrlanda mitologyasının Cennetiyle, Atlas Okyanusunun ötesindeki masalsı Gençlik Diyarıyla özdeşlemeye başlamışlardı. Ağaçları meyvalarla yüklü, her yerden balların, şarapların aktığı bir ülkeydi burası. Fenian'ların sonuncusu Usheen, Gençlik Krahnın kızı Niamh'ın çağrısına dayana-

mayıp oraya gitmiş, ama yıllar sonra yurt özlemi çekmeye başlayınca geri dönmüş ve İrlanda toprağına ayak basar basmaz birden yaşlanıvermişti. İşte kuyunun başındaki yaşlı kadının kafası bütün bu öykülerle doluydu.

4. Bilinçli Sanat

Sanat nasıl büyüden doğduysa, sanatçı da aynı biçimde ilkel büyücününkine benzeyen bir toplumsal işlevi yerine getirir. İnsanların manevi önderidir sanatçı. Bu düşünce, sanatı yalnızca bir eğlence olarak gören soyluların anlayışına karşı, yükselen kentsoyluluğun şairleri ve eleştirmenleri tarafından ileri sürülmüştür. Goethe'ye göre, şair, esinlenme gücüne sahip olduğu için, başkalarının duyup da açıklayamadığı, büyük acı ve sevinçleri onlar adına dile getirebilir. Goethe'nın *Tasso* adlı şiirinde şöyle sesleniyor şair:

Yaradılış gözyaşı vermiş bize, acının çığlığını vermiş,
İnsan artık dayanamaz gibiyse, üstelik
Ezgiler, sözler bağışlamış bana, yaramı
Bütün derinliğiyle dile getireyim diye;
Ve acıdan dili tutulunca insanın, bir tanrı
Çektiğimi anlatayım diye bana dil vermiş.

Aynı düşünceyi Belinski de şu sözlerle dile getirmişti:

Uyaklı tıngırtılar çağı bir daha geri gelmemek üzere gitti. Artık ucuz duygusallığa zerre kadar değer verilmiyor. Artık sanatsal bir biçimde yansıtılan derin duygu ve düşünceler aranıyor. Uyaklıymış, uyaksızmış, fark etmiyor. Bugün şiirde başarıya ulaşmak için yalnızca yetenekli olmak yetmiyor, çağın ruhunu okuyabilmek gerekiyor. Bundan böyle şair düşler dünyasında yaşayamaz; çağının, gerçeklik ülkesinin yurttaşı olmuştur artık o. Tüm geçmiş onda yaşamalıdır. Toplum, şairin bir eğlendirici olmasını istemiyor; toplumun ruhsal ve düşünsel yaşamının bir temsilcisi, en çetin soruları yanıtlayabilen bir konuşmacı, insanlığın ortak acılarını ilk önce kendisinde bulup ortaya çıkaran

ve onları şiirsel bir biçimde yeniden dile getirerek dindiren bir hekim olmasını istiyor.[5]

Şimdi birbirinden epey uzak yerlerde ve apayrı çağlarda yazılmış üç şiiri inceleyerek, büyünün en gelişmiş şiirde bile hâlâ varlığını sürdürdüğünü göstermeye çalışalım.

Sappho (İ.Ö. 630-580) zamanının en ileri Ege kent devletlerinden biri olan Midilli'nin tecim soyluluğundan geliyordu. Genç kızların gittiği bir okulun yöneticisiydi. Daha doğrusu, Aphrodite'ye tapan genç kızların bağlı olduğu dinsel bir derneğin önderiydi. Burada soylu kızlar evliliğe hazırlanıyordu. Sappho'nun şiirlerinin hemen hepsi, lir ya da flüt eşliğinde söylenen türkülerdir. Aşağıdaki şiir sevgisine karşılık görmeyen bir genç kıza adanmıştır:

Ey tahtı ışıl ışıl ölümsüz Aphrodite,
Ulu Zeus'un düzenci kızı,
Yalvarırım yüreğimi acılarla dağlama!

Yardıma gel gene, hani eskiden
Sesimi duyunca nasıl çıkıp
Babanın sarayından, kanat çırpan kuşların

Çektiği yaldızlı arabana biner,
Yeryüzüne inerdin bulutsuz mavilikten;
Ölümsüz dudağında o aydınlık güneşle sorardın,

«Gene nen var?» derdin, «nedir gene
Deli gönlünü çelen? Tılsımımla kimi
Baştan çıkarıp yollamam gerekiyor koynuna?

Söyle, Sappho, kim seni üzen?
Kaçıyorsa, kaçsın, bırak,
Yakında o senin ardına düşecek.

---

[5] V.G. Belinski, *Seçme Felsefi Yapıtlar*.

Bugün almıyorsa verdiklerini,
Yarın o sana armağanlar verecek;
Seni sevmiyorsa, istemese de, er geç sevecek.»

Geleceğin varsa, şimdi gel, kurtar beni
Kuşkudan, ne diliyorsa gönlüm
Yerine getir, sen de katıl benimle savaşa!

Bu şiirde kullanılan ölçüye (vezin) Sappho kalıbı da denilebilir. Koro için düzenlenmiş uzunca bir şiiri bir ağıtın gereklerine uyarlamış Sappho. Şiirin içeriğine baktığımızda, baştan sona akıp giden düşüncenin de, ölçü düzeninden bağımsız olarak, ritimli bir devinimi olduğunu görüyoruz. Sappho dileğini açıklayarak başlıyor söze (A); sonra buna benzer yakarışlarını bir zamanlar Aphrodite'nin nasıl karşıladığını anımsıyor (B); ve en sonunda Aphrodite'ye yeniden yakarıyor (A). Bu, üçlü biçimdir (A-B-A). Yakarış olumsuz, çekimser bir havayla başlıyor; olumlu, güvenli bir havayla sona eriyor. Sanki arada olup bitenler Sappho'ya dileğinin yerine getirileceği inancını vermiştir.

Arada olup bitenler nedir? Tanrıçaya geçmişi anımsatıyor Sappho: «Yardımıma gel gene, hani eskiden... nasıl...» Bir tapınma biçimiydi bu. Tanrılara yakaracağınız vakit, eskiden onlardan yardım gördüğünüzü, size iyi davrandıklarını anımsatır ve böylece dileğinizi güçlendirirdiniz. Tapınma deyince de büyü girer işin içine; dansçıların gerçekleşmesini istedikleri bir olayı yansılama danslarıyla düşsel bir biçimde gerçekleştirdikleri büyü. Sappho'nun yaptığı da budur. Ancak şiirde bedensel devinimlerin yerini düşgücünün akışı almış. Sappho, tanrıçaya gelmesi için yalvarıyor; sonra gelişini kafasında canlandırıyor, onu görüyor, sesini duyuyor; sonra da düşgücünün bu çabasıyla coşup daha bir güven kazanıyor ve yeniden yakarıyor tanrıçaya. Bu, Hegelci üçlüde olduğu gibi devingen bir biçimde kullanılan üçlü biçimdir: Sav-karşısav-bireşim (A-B-A).

Yakarış biçimi ilkel tapınma törenlerine dayandığına göre, tanrıçanın yeryüzüne inme imgesi de buna dayanıyordur. Tanrıların gökyüzünden yeryüzüne inmeleri ve yeryüzünden göğe çıkmaları, Homeros şiirlerinin temel özelliklerinden biridir. Bu özelliğin de ilkel

tapınma törenlerinden kaynaklandığını görmek için, Minos uygarlığı dönemindeki duvar resimlerine bakmak yeterlidir. Bu duvar resimlerinde tanrıça havada asılı durur, tanrıçaya tapınanlar da kollarını havaya kaldırarak selamlarlar onu. Aphrodite'ye tapınanlardan biri olduğuna göre Sappho da bu tür inançları paylaşmış olsa gerek. Onun için Sappho'nun da bu yanılsamanın dışında kalamayacağı söylenebilir.

İkinci örneğim, Keats'den bir sone:

Parlak yıldız, ben de senin gibi değişmez olsam!
Yapayalnız, görkemiyle gecenin doruğundan,
Doğa'nın sabırlı Dervişi gibi,
Kapanmayan gözlerle bakakalmamak,

Yeryüzünün kıyılarında su dökünüp
Dua eden keşişler gibi koşuşan dalgalara,
Ya da dağlara, fundalıklara ilk yağan karın
Yumuşak örtüsüne dalıp gitmemek—

Hayır, ama gene de aynı, gene de değişmeden,
Yaslanıp sevdiğimin kabaran göğsüne,
Hep onun yumuşak alçalıp yükselişini duymak,
O tatlı sallantıyla her an uyanık,

Dinlemek, durmaksızın, o ılık soluyuşu,
Ve hep böyle yaşamak, ya da hiç uyanmamak.

Keats yirmi dört yaşında ölmeden kısa bir süre önce yazmış bu soneyi. 1821 Şubatında sağlığını düzeltmek için son bir çabayla İtalya'ya gitmek üzere İngiltere'den ayrılmış. Bindiği gemi Manş Denizinde kötü hava yüzünden Lulworth Körfezine sığınmak zorunda kalmış. Keats bu soneyi orada tamamlamış ve içinde Shakespeare'in şiirleri bulunan bir kitabın arkasına yazmış. Dört ay sonra da İtalya'da veremden ölmüş.

«Parlak yıldız, ben de senin gibi değişmez olsam...» Bilinçli bir istektir bu; ölmekte olan bir insanın isteği. Şairin düşgücü yükseklere

doğru uçuyor. Gökyüzüne yükseliyor ve aydan ölümlü dünyamıza bakıyor. Ay, en eski zamanlardan bu yana ölümsüz yaşamın bir simgesi sayılmış, gizemsel bir tapınma kaynağı olagelmiştir. Ama herkes bilir ki, yalnız ve ıssızdır ay. Bu yüzden şair, yıldızların ölümsüzlüğüyle insan sevgisinin sıcaklığını birleştirmeyi dileyerek yeryüzüne iniyor. Ama böyle bir şey olası değildir. Ölümsüz yaşam olmaz. Sanki bir düşteymişizcesine ansızın uyanırız; ama artık bilincimizin coşkusal içeriğini ve dolayısıyla da insanlara olan duygumuzu derinleştirmişizdir. Dünya nesnel olarak gene aynı dünyadır, «gençliğin solup eriyerek öldüğü» dünyadır. Ama bizim dünya karşısındaki öznel tutumumuz değişmiştir.

Şairin düşünde gökyüzüne yükselmesi ve sonra yeniden yeryüzüne dönmesi ikili yapıya uygundur. Hiç kuşkusuz, gökyüzüne yükselme düşüncesi, şairin gözünde, salt alışılmış olduğu için kabul edilebilecek şiirsel bir aldatmadır. Ama gerçekte, daha önce gördüğümüz gibi, bu düşünce halkın düşgücünde derin kökler salmıştır, hem de kendini belli etmeden duyulacak kadar derin. Şiirin ritim düzeni nasıl ortaklaşa çalışmanın yankılarını çağrıştırırsa, benzer çağrışımlarla yüklü olan imgeler de bizi öyle büyüler. İşte şair, hepimizde ortak olan bu çağrışımlardan yararlanarak, kendi kişisel yaşantısını *toplumsallaştırır* ve böylece ona evrensel bir değer kazandırır.

Son örneğim, Mao Zedung'dan. Mao Zedung bu şiiri 11 Mayıs 1957'de yazmış.

Şiir klasik biçimde yazılmış. Çeviride yansıtılması olanaksız olan ölçü kalıbı çok kesin kurallara bağlı. Her birinde dört dize bulunan iki dörtlük var. Her dize yedi heceden meydana geliyor. Yalnızca ikinci dize değişik; dokuz heceden oluşuyor. Uyaklar ve ses tonunun yükselip alçalışı da belli bir kalıba uygun olarak düzenlenmiş. Bu kalıpla *(tzu)* yazılan şiirler, Tan Hanedanının (İ.S. 923-935) son dönemlerine kadar uzanan halk ezgilerine dayanıyor.

Mao Zedung bu şiiri, doğduğu yer olan Hunan eyaletinin merkezi Çangşa'da öğretmenlik yapan Li Şu-yi adlı bir kadın için yazmış. Li öğretmenin kocası Liu Çi-sun, Hunan Köylü Derneğinin önderlerinden biriymiş. 1933 yılında bir çarpışmada öldürülmüş. Mao'nun ilk karısı Yang Kay-huy da 1930 yılında Guomindang tarafından kurşuna dizilmiş. Şiirde, öğretmenin kocasının adıyla Mao'nun karısının

adı eşleştiriliyor. Gerçekte birer klan adı olan Liu ve Yang, «söğüt» ve «kavak» anlamına geliyor. Şiirde bu adlardan yola çıkılıyor:

Ben alımlı kavağımı yitirdim, sen söğüdünü,
Yükselir gögün dokuzuncu katına şimdi kavakla söğüt
Ve sorarlar Vu Kang'a orada ne olduğunu
Vu Kang akasya şarabı sunar onlara.

Kimsesiz Çang O rakseder bu iyi canlara,
Açarak yenlerini gögün bir ucundan ta öbür ucuna.
Birden bir haber yayılır yeryüzünde. Yere serilmiştir kovalanan kaplan.
Gözyaşları dökülür boşanan yağmurlarca.

Göğün dokuzuncu katı en yüksek yeridir. Liu ve Yang orada Vu Kang ve Çang O tarafından sıcak bir sevgiyle karşılanırlar. Vu Kang kendini ölümsüzleştirmeye kalkışarak tanrılara karşı gelmiştir. Aya hapsolunmuş ve koskoca bir akasya ağacı kesmeye mahkum edilmiştir. Ama Vu Kang keser kesmez ağaç yeniden büyümektedir. Bu ağacın meyvasından yapılan şarap tanrıların içkisidir. Bu şaraptan içen Liu ve Yang ölümsüzlük kazanırlar. Çang O ise, Sia Hanedanından (İ.Ö. 2205-1776) güzel bir prensestir. Ölümsüzlük iksirini içmiş ve ay tanrıçası olmuştur. Ama orada yapayalnızdır ve yeryüzüne geri dönmek istemektedir. Kaplan, Çan Kay-şek'tir. Gözyaşları ise, sevinç gözyaşlarıdır.

İlk iki dizede iki ruhun göğe yükselişi, son iki dizede ansızın yeryüzüne geri dönüş ve boşanan yağmurla dengelenir. Bu, iki dörtlüklü yapıyla çelişen üçlü bir devinim kazandırmaktadır şiire. Gökyüzüne yolculuk, Savaşan Devletler döneminin (İ.Ö. 436-221) bir ozanı olan Çu Yuan'a kadar uzanan köklü bir kavramdır. Ama Mao'nun Li Şu-yi'ye yazdığı açıklamada da belirttiği gibi, geleneksel şiirde şairin kendisidir gökyüzüne çıkan:

Gökyüzüne yapılan düşsel bir yolculuğu dile getiren bir şiir gönderiyorum sana. Ama benim şiirim bu kalıpla yazılan eski tzu'lardan bir noktada ayrılıyor; gökyüzüne yükselen, şairin kendisi değil.

Mao Zedung başka bir yazısında, mitologyada görülen biçim değiştirmelerden «çocuksu, düşsel ve öznel»[6] diye söz etmektedir. Peki öyleyse, şiirinde mitologyaya niçin bu kadar çok yer vermiştir? Bir şair olarak Mao Zedung, mitologyada çok sık rastlanan biçim değiştirmeleri insanların başarılarının bir simgesi olarak kullanmaktadır. Bugünkü Çin'de işçiler ve köylüler, eskiden atalarının ancak «düşgücü içinde ve düşgücü yoluyla» boyun eğdirebildikleri düşman güçleri gerçek yaşamda yere çalmaktadırlar. Dev akasya ağacı, kavakla söğüdün yanında bodur kalmıştır artık. Artık yeryüzünde acıyı sevince dönüştüren bu utkuyla, gökyüzünden gelecek hiçbir haber boy ölçüşemez.

Gerçi bu şiirin ölçü düzeni de, mitolojik içeriği de çok eskidir, ama bu mitolojik içeriğin içinde yepyeni bir siyasal öz vardır:

Yeryüzünde insandan daha değerli bir şey yoktur. İnsanlar var olduğu sürece, kendi örgütlerinin önderliğinde her türlü mucize yaratılabilir.[7]

---

[6] Mao Zedung, *Çelişme Üzerine*. 1937.
[7] Mao Zedung, *İdealist Tarih Anlayışının İflası*. 1949.

YEDİNCİ BÖLÜM

MODERN BİLİM VE FELSEFE

1. Modern Bilimin Başlangıcı

ENGELS, modern bilimin doğuşunu şöyle anlatıyor:

Modern doğa bilimi..: bütün yakın tarih gibi, Almanların (o sıralar üstümüze çöken ulusal yıkımından sonra) Reformasyon, Fransızların Rönesans ve İtalyanların da Cinquecento adını verdikleri, ama bu adların hiçbirinin tam anlamıyla dile getiremediği o büyük dönemle başlar. Bu dönem on beşinci yüzyılın ilk yarısında doğmuştur...

Bu, o güne kadar insanoğlunun tanık olduğu en büyük ilerici devrimdi. Düşünce, tutku ve kişilik bakımından büyük insanları, evrensellik ve bilgi bakımından büyük insanların yaratılmasını gerektiriyordu ve yarattı da. Kentsoyluluğun modern yönetimini kuran insanlar, kentsoylu sınırlamaların dışında hiçbir sınırlama tanımıyorlardı. Hepsi de şu ya da bu ölçüde o zamanların serüvenci ruhuyla doluydular. O zamanların önemli kişileri arasında, dünyayı karış karış dolaşmamış, dört beş dil bilmeyen, birkaç alanda birden ün kazanmamış bir kimseye rastlamak çok zordu. Leonardo da Vinci yalnızca büyük bir ressam değil, aynı zamanda büyük bir matematikçi, mekanisyen ve mühendisti. Fiziğin değişik dallarında önemli buluşları vardır. Albrecht Dürer ressam, oymacı, yontucu ve mimardı. Ayrıca daha sonraları Montalembert ve modern istihkâm biliminin yararlandığı birçok düşünceyi içeren bir istihkâm sistemi bulmuştu Dürer. Machiavelli devlet adamı, tarihçi, şair ve aynı zamanda anılmaya değer ilk modern askeri yazardı. Luther yalnızca Kilisenin yüzlerce yıllık pisliğini temizlemekle kal-

madı, aynı zamanda Alman dilini de arındırdı, modern Alman şiirini yarattı ve on altıncı yüzyılın Marseillaise'i durumuna gelen o görkemli ilahinin sözlerini yazdı, müziğini besteledi. O dönemin kahramanları, kendilerinden sonrakilerde kısıtlayıcı ve tek yönlü etkilerine çok sık rastladığımız işbölümünün boyunduruğuna girmemişlerdi daha. Ama onların en temel özelliği, hemen hemen hepsinin yaşamlarını ve etkinliklerini çağdaş akımların, kılgısal savaşımların içinde sürdürmüş olmalarıdır. Hepsi de saflarını belirlemiş ve kimi söz ve yazıyla, kimi kılıçla, çoğu da her ikisiyle birden savaşıma katılmıştır. İşte onları eksiksiz insanlar yapan, bu bütünlük ve bu kişilik gücüdür.[1]

Yeni bilimsel dünya görüşü Francis Bacon (1561-1626) tarafından ortaya konulmuştu:

İnsan, Doğa'nın yardımcısı ve yorumlayıcısıdır. İnsan ancak doğanın üzerinde çalışarak ve doğayı gözlemleyerek onun düzenini kavradığı ölçüde eylemde bulunabilir ve olup biteni anlayabilir. Bunun dışında ne bilgisi, ne de gücü vardır.[2]

İnsanın gücü, maddi dünyaya ilişkin bilgisinden gelir. İnsan maddi dünyayı ancak onun yasalarını kavradığı ölçüde denetimi altına alabilir. Modern maddeciliğin bakış açısı budur. Karl Marx, Bacon'la ilgili olarak şunları yazıyordu:

İngiliz maddeciliğinin ve tüm modern deneysel bilimin gerçek kurucusu Bacon'dı. Bacon'a göre, gerçek bilim doğa bilimiydi ve doğa biliminin en yetkin dalı da algılamaya dayanan fizikti. Homoemeri'leriyle *(zerreler) anaksagoras ve atomlarıyla Demokritos, onun sık sık başvurduğu ustalardı. Bacon'ın öğretisine göre, duyular yanılmaz, duyular bütün bilginin kaynağıdır. Bilim deneyseldir ve duyularla elde edilen verilere akılcı bir yöntemin uygulanmasından başka bir şey değildir. Tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlem ve deney akılcı yöntemin başlıca koşullarıdır. Maddenin özündeki ilk ve en önemli*

---

[1] F. Engels, *Doğanın Diyalektiğine Giriş*. 1875-76.
[2] F. Bacon, *Novum Organum* (Yeni Araç). 1620.

nitelik devinimdir; hem de yalnızca mekanik ve matematiksel devinimin değil, aynı zamanda daha da büyük ölçüde itki, canlı yaşam ruhu, gerilim. ... Maddecilik, ilk yaratıcısı olan Bacon'da, belli belirsiz bir biçimde de olsa çok yönlü gelişmenin tohumlarını taşıyordu. Madde şiirsel duygusal bir parlaklıkla gülümsüyordu insana.[3]

Dolayısıyla, Bacon'ın düşüncelerinin eski maddecilik ile modern maddecilik arasında dolaysız bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz.

Bu Rönesans öncülerinin bilimsel yapıtlarında kuram kılgıyla birleştirilmiştir. Deneysel bilimin denek taşıdır bu. Tanrıbilimcinin ve düşünürün gözünde, maddi dünyadaki somut olaylar, yalnızca tanrı sözüyle ya da katıksız düşünceyle önceden saptanmış tartışılmaz doğruları desteklemeleri bakımından önem taşırlar. Bilim adamı ise yalnızca ve yalnızca olgulara önem verir. Hiç kuşkusuz, bilim adamı da kendi sınıfının ideolojik kısıtlamalarına bağımlıdır, ama deneylerini yaparken ister istemez bir maddeci gibi düşünür, bir maddeci gibi davranır. Daha önce saptanmış olgulardan yola çıkarak bir varsayımda bulunur, sonra yeniden olgulara döner. Gerçekte bilim adamının varsayımı bir öngörüdür; sanki şöyle demek istiyordur: «Belli koşullar belli sonuçları doğurur.» Daha aşağı bir düzeyde de olsa, kuşaklar boyunca birçok zanaatkâr deneme-yanılma yöntemiyle çalışarak bu yolu izlemiştir. Gerçekten de bunun kökleri çalışma sürecinde yatar. İlkel insan, daha önceki uygulamaların bir sonucu olarak oluşan önceden tasarlanmış bir imgeye uygun olarak maddeyi yeniden kalıba dökerdi. Şimdi artık bu süreç, insanın tüm evreni kavramasını sağlayacak biçimde bilinçli olarak yürütülmektedir:

Kopernik sistemi, üç yüz yıl boyunca, doğruluğuna bire yüz, bire on bin bahse girişilebilecek bir varsayımdı, ama gene de bir varsayımdı. Ancak Leverrier, bu sistemin sağladığı verilerin yardımıyla, bilinmeyen bir gezegenin varlığının zorunlu olduğu sonucunu çıkardığı ve bu gezegenin gökyüzünde bulunması gereken yeri hesapladığı ve Galle de onu gerçekten bulguladığı zaman, Kopernik sistemi kanıtlanmış oldu.[4]

---

[3] Marx ve Engels, *Kutsal Aile*. 1848.

[4] F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. 1886.

Ama o dönemde tanrıbilim ile felsefe arasında ve bu ikisi ile bilim arasında açık seçik bir bölünme yoktu. Gerçi tanrıbilim de, felsefe de eylem alanına geçmeyip salt bilmek ve açıklamak amacı güden düşünceyle sınırlıydılar. Ama tanrıbilimde bu düşünce fazladan bir de dinsel dogmayla kısıtlıydı; felsefedeyse özgürdü. Felsefe, genellikle dünyevi bir tanrıbilim olarak görünür; dinin toplumsal işlevini, artık bilimsel bilgiden etkilenmeye başlayan ve tanrıyı insan biçiminde tasarlayan düşünceye inanamayan kimselerin kabul edebileceği bir biçimde yerine getirir. Bazı kentsoylu bilim adamları bilimsel bakış açılarını kendi uğraştıkları özel bilim dalıyla sınırlı tutmuşlar, dinsel inançlarını sürdürmüşlerdir. Şu ya da bu türden çeşitli felsefi görüşler savunmuştur birçoğu. Ama bunların arasından, bilinçli bir diyalektik kavrayışa sahip olan pek az kimse çıkmıştır.

2. *Yeni Metafizik*

Bilimsel düşünce genellikle metafiziğe karşı savaşım içinde gelişmiştir. Metafizik terimi, ister tanrıbilimsel olsun, ister felsefi, ister maddeci, iser idealist olsun, diyalektik olmayan bütün düşünce sistemlerini kapsar. Engels şöyle tanımlıyor metafizik düşünceyi:

Metafizikçiye göre, şeyler ve onların zihindeki yansımaları olan düşünceler, birbirinden kopuk, biri öbüründen sonra ve ayrı olarak düşünülmesi gereken, katı, durağan, bir kerelik inceleme konularıdır. ... Metafizikçiye göre, bir şey ya vardır ya da yoktur; bir şey aynı anda hem kendisi, hem de bir başka şey olamaz. ... Metafizikçi, tek tek şeyleri ele alırken aralarındaki ilişkileri gözden kaçırır; tek tek şeylerin o andaki varlığını düşünürken onların meydana gelişini ve yok oluşunu unutur; tek tek şeylerin durağanlığına bakarken onların devinimini gözardı eder. ...[5]

Metafizik düşüncenin özünü ve kökenini daha iyi anlayabilmek için, Marx'ın metalara ilişkin çözümlemesine bir kere daha göz atmakta yarar var:

---

[5] F. Engels, *Anti-Dühring*. 1889.

Metaların kullanım-değerini bir yana bırakacak olursak, geriye metaların bir tek özelliği, yani emek ürünü olmaları kalır. Ama emek ürünü bile elimizde bir değişikliğe uğramıştır. Onu kullanım-değerinden soyutladığımız zaman, onu bir kullanım-değeri yapan maddi öğelerden ve biçimlerden de soyutlamış oluruz. Artık onu bir masa, bir ev, bir iplik parçası ya da işe yarayan herhangi bir şey olarak görmeyiz. Emek ürününün maddi bir şey olarak varlığı ortadan kaldırılmıştır. O artık bir marangozun, yapı ustasının ya da dokumacının emeğinin, dahası herhangi bir üretici emeğin ürünü olarak bile görülemez. Ürünlerin yararlı niteliklerini ortadan kaldırmakla, o ürünlerin bağrındaki çeşitli emek türlerinin yararlı niteliğini ve o emeğin somut biçimlerini de ortadan kaldırmış oluruz. Aralarında hiçbir ayrım kalmaz; hepsi de tek bir emek türüne, soyut insan emeğine indirgenir.[6]

Değer kavramının temelini oluşturan bu zihinsel soyutlama süreci, metafizikçi düşünürün çözümleyici yöntemiyle karşılaştırılabilir:

İlkin bir evi oluşturan bütün gereçleri, sonra da onu ayırt eden biçimi atarak, bir evin benzersizliğini meydana getiren her şeyi birer birer çıkarıp attığınız zaman, elinizde yalnızca bir gövdenin kalması şaşırtıcı mıdır? Bu gövdenin sınırlarını hesaba katmadığınız zaman, geriye bir uzamdan başka bir şeyin kalmaması şaşırtıcı mıdır? Son olarak, bu uzamın boyutlarını hesaba katmadığınız zaman, geriye salt nicelikten, mantıksal sınıflamadan başka hiçbir şeyin kalmaması şaşırtıcı mıdır? Eğer her özneyi, ister canlı olsun, ister cansız, ister insan olsun, ister nesne, kendisine yakıştırılan tüm ilineklerden soyutlarsak, o zaman son soyutlamada geriye kalan tek şeyin mantıksal sınıflamalar olduğunu söylemekte haklı oluruz. ... Eğer varolan her şey, karada ve suda yaşayan her şey, soyutlama yoluyla mantıksal bir sınıflamaya indirgenebiliyorsa, eğer bütün bir gerçek dünya böylelikle bir soyutlamalar dünyasında, mantıksal sınıflamalar dünyasında boğulabiliyorsa, bunda şaşacak ne var?[7]

---

[6] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.

[7] K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*. 1847.

Meta alıp satan insanlar, bu alımsatım işleminin durmadan yinelenmesi sonucunda, değer kavramını kullanmayı bilinçli bir çabayla değil, yalnızca parmak hesabıyla öğrenirler. Bu kavramı yaratan sürecin bilincinde değildirler: «Sürecin ara aşamaları elde edilen sonuçta yok olur ve geride hiçbir iz bırakmaz.»[8] Bu yüzden, soyutlamayı, toplumsal kılgının zihindeki bir yansıması olarak değil, «katıksız düşünce»nin bağımsız bir sınıflaması olarak görürler. Bu, «meta tapıncakçılığı» ya da «düzmece bilinçlilik»tir; felsefe alanında ise kendini metafizik düşünce olarak gösterir.

Somut gerçekliğini göz önüne almaksızın maddeyi bir soyutlama olarak kabul eden bütün felsefi sistemler metafiziktir. Metafizik düşünce deneye değil, tasarıma dayanır. Kuram kılgıdan koparılmıştır metafizik düşüncede. Buna karşılık, bilimsel düşünce, kendini metafizikten kurtardığı ölçüde, sezgisel olarak diyalektiktir; tıpkı egemenliği altına almaya çalıştığı doğa süreçlerinin diyalektik olması gibi. Hiç kuşkusuz, bilim adamı da soyutlamalarla uğraşır. Ama bilim adamının kuramları durmadan uygulama içinde sınanır. Bu iki akım, yani diyalektik akım ile metafizik akım, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişmeye uygun olarak sınıflı toplumun düşüncesindeki temel çelişmeyi yansıtır.

Metafizik, Avrupa düşüncesinde ilk kez Parmenides'te görülür. Bundan Beşinci Bölümde söz etmiştik. Daha sonra, Hıristiyan tanrıbilimindeki soyut Tanrıda ve aynı ölçüde soyut insanda yeniden ortaya çıkar:

Dinsel dünya, gerçek dünyanın bir yansımasından başka bir şey değildir. Meta üretimi üzerine kurulmuş, üreticilerin genellikle birbirleriyle olan toplumsal ilişkilerinde ürünlerini birer meta ve değer olarak ele aldıkları ve böylece tek tek kişisel emeklerini bağdaşık insan emeği ölçütüne indirgedikleri bir toplumda, soyut insana inanan Hıristiyanlık, özellikle de onun kentsoylu döneminin gelişmiş biçimleri olan Protestanlık, Yaradancılık, vb. en uygun din biçimidir.[9]

Dünyayı evrenin ortasında durağan bir toprak parçası olarak gören

[8] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.
[9] Aynı yerde.

Ortaçağ bakış açısı, Kopernik ve Kepler'in çalışmaları sonucunda sarsılmıştı. Bacon izlenmesi gereken yolu gösterdi. Ama ona kulak asan olmadı. Katolik ve Protestan Kiliselerinin etkisi altındaki felsefi ve bilimsel düşünce hâlâ metafiziğin egemenliğindeydi. Felsefede zihnin maddeden ayrılması, maddenin zihne indirgendiği öznel idealizme ve zihnin maddeye indirgendiği metafizik ya da mekanik maddeciliğe yol açtı. Fizik alanında, Demokritos ve Epikuros'un yolunu izleyen Newton (1642-1727), mekanik yasalarıyla yönetilen maddi bir evren kurdu, ama onu hâlâ Tanrının hüküm sürdüğü daha geniş bir gerçekliğin içine hapsetti. Dirimbilim alanında, Aristoteles'in yolundan giden Linnaeus (1707-78), hayvan ve bitki türlerini sınıflandırdı, ama bu sınıflamayı yaparken bunların doğduktan sonra oldukları gibi kaldıkları ve hiç değişmedikleri varsayımına dayandı.

Dolayısıyla, eski Yunan düşünürlerinin tersine, bu dönemin bilim adamları dünyayı organik bir oluş ve yok oluş süreci olarak değil, gelişmeden yoksun, kapalı bir mekanik sistem olarak gördüler:

On sekizinci yüzyılın ilk yarısının doğa bilimi gerek bilgi bakımından, gerekse eldeki gerecin incelenmesi bakımından Eski Yunan'dan çok ileriydi. Ama bu gerecin ideolojik özümlenişi ve doğaya genel bakışı açısından ondan çok geriydi. Yunan düşünürlerine göre, kaostan doğmuş, gelişmiş ve oluşmuş bir şeydi dünya. Bu dönemin doğa bilimcilerine göreyse, dünya kemikleşmiş, değişmez ve çoğunda da bir çırpıda yaratılmış bir şeydi. Bilim hâlâ büyük ölçüde tanrıbilimin boyunduruğundaydı. Her yerde en yüksek şeyi, Doğa'nın kendisiyle açıklanamayacak dıştan bir itkide arıyor ve onda buluyordu.[10]

3. Yeni Diyalektik

Kentsoylu felsefesinde maddecilik ile idealizm arasındaki çatışma, kentsoylu devriminin eşit olmayan gelişmesi sonucu daha da karmaşıklaştı. Kentsoylu devrimi İngiltere'de 1649'da, Fransa'da 1789'da, Almanya'daysa ancak 1848'de gerçekleşti. İngiliz ve Fransız kentsoy-

[10] F. Engels, *Anti-Dühring*. 1889.

luluğu iktidarı ele geçireli uzun bir zaman olmasına karşın, Alman ve Avusturya kentsoyluluğu hâlâ derebeyliğin yönetimi altındaydı. İngiltere'de ana felsefe akımı idealizm ve bilinemezcilik (Berkeley, Hume) doğrultusundaydı; Fransa'da metafizik maddecilik (Helvétius, Diderot), Almanya'da ise idealizm (Leibniz, Kant, Hegel) hüküm sürüyordu. Ama Alman idealizminde, hem devrimci gelişimden hem de en yeni bilimsel gelişmelerden esinlenen yeni bir diyalektik anlayış vardı. Nitekim son kopuş Almanya'da, başka bir deyişle çelişmelerin en keskin olduğu ülkede gerçekleşti.

Kant (1724-1804) maddenin varolduğunu ve zihnimizi duyular yoluyla etkilediğini gördü, ama zihnin mantıksal sınıflamalardan oluştuğunu ileri sürdü. Ve Kant'a göre, duyusal algılamayla elde ettiğimiz verileri bu mantıksal sınıflamalar içinde düzene koyuyorduk, ne var ki mantıksal sınıflamalar maddeden doğmuyordu. Dolayısıyla da, bizim doğada algıladığımız gerçekten doğanın düzeni değil, zihnin doğaya yakıştırdığı bir düzendi. Nesnel gerçeklik —«kendinde şey»— bilinemezdi.

Ama gene de Kant, gençlik yıllarında, kendi ekseni çevresinde dönen bir bulut yığınından gelişen bir güneş sistemi varsayımını öne sürdü. Bu, daha önce, Charles Darwin'in büyükbabası Erasmus Darwin tarafında bitkibilim ve hayvanbilime, Rousseau (1712-78) tarafından da insanın incelenmesine uygulanmış olan evrim anlayışıydı. Rousseau'da ve Fransız Aydınlanma Çağının öbür düşünürlerinde insanın gelişebilirliği ve yetkinleşebilirliği düşüncesi olarak görülen bu anlayış daha sonraları «ütopyacı» toplumculuğa varacaktı.

Hegel (1770-1831) ise, dünyanın bir ve bilinebilir olduğunu söyledi. Hegel'e göre bilgi, şeylerin dış görünüşlerindeki çelişmelerden bunların özdeki çözümlerine ve belli bir gelişme aşamasındaki çelişmelerden onların bir sonraki aşamadaki çözümlerine doğru ilerleyen bir süreçtir. Her olayın gelişme süreci içinde bir iç çelişme doğar; o olayı bir sonraki gelişme aşamasına ilerleten işte bu iç çelişmedir. Yeni aşama eski aşamayı yadsır ve sonra kendi de yadsınır. Hegel'in «yadsımanın yadsınması» (olumsuzlamanın olumsuzlanması) adını verdiği şey budur. (Gerçekte bu deyim, olumsuz yönü fazla abarttığı için yetersizdir. Eğer «B» «A»yı yadsıyorsa, o zaman «A» «B»nin yadsıdığını olumluyordur; eğer «A» «B»nin yadsınmasıysa, aynı za-

manda «A»nın da yeniden olumlanmasıdır. Başka bir deyişle, her aşama hem olumlayıcı, hem de olumsuzlayıcıdır.) Hegel, son derece kapsamlı bir bilgiyle, bu diyalektik mantığı, hukuk, din, estetik ve felsefe de içinde olmak üzere doğa biliminin ve tarih biliminin bütün dallarına uyguladı. Gelgelelim, idealist bir düşünür olduğundan, maddeyi değil, zihni biricik gerçeklik saydı. Hegel'e göre, gerçek dünyadaki diyalektik devinim bir düşünce süreciydi; sanki Tanrı kendi kendine düşünüyormuşçasına «İdea»nın ya da «saltık Ruh»un gözler önüne serilmesiydi.

Bundan ötürü, Hegel'in sistemi derin bir diyalektik kavrayışa ve zengin bir bilimsel bilgiye sahip olmakla birlikte, bir bütün olarak ele alındığında idealist ve metafizikti. Kuram kılgıdan ayrılmıştı. Hegel'in sistemi, bilimin gelişmesi karşısında iyice gerilmiş bulunan kentsoylu düşünce sınıflamalarının işçi sınıfı tarafından koparılmak üzere olduğu aşamanın özelliklerini taşır.

Hegelci diyalektiğin tam olarak anlaşılması için, diyalektik deyiminin geçmişine bir göz atmak gerekir. «Diyalektik» (Yunancada *dialektiké*) sözcüğü, tartışma sanatı anlamına gelir. Gerçekte, «çelişme» ve «yadsıma» sözcükleri de tartışmayla ilgili deyimlerdir. Peki öyleyse, şeylerin özünde varolan diyalektik niçin bir düşünce alışverişiymiş gibi tanımlandı?

Eski düşünürler içinde en derin diyalektik kavrayış Herakleitos'taydı, ama diyalektik bir yöntem yaratamadı Herakleitos. Bunu gerçekleştirmek, Parmenides'in izleyicilerine düştü; ama onlar da, maddi dünyayı aldatıcı ya da bilinemez bir şey olarak gören idealistler olduklarından, düşünceleri incelemenin bir aracı olarak yarattılar diyalektik yöntemi.

Eski düşünürlerin tartışmaları çok iyi bilinen bir yöntemle yürütülüyordu. «X» ortaya bir önerme (sav) koyar, «Y» bu önermeyi yadsır (karşısav). «Y» bu önermenin her iki yanın da kabul ettiği bir doğruyla çeliştiğini göstermeye çalışır. «X», bu karşıçıkışa, önermesini yeni bir biçimde yeniden ortaya koyarak (bireşim) karşılık verir. Sav karşısav tarafından, karşısav da bireşim tarafından yadsınmıştır. Böylece tartışma içinde gelişmiş, üçüncü aşama birinci aşamayı daha yüksek bir düzeyde yeniden olumlamış olur. Daha sonra, önermenin üzerinde anlaşmaya varılan yeni biçimi, aynı yöntemle tartışıla-

cak ve daha da yüksek bir düzeyde yeni bir bireşime vardırılacak olan yeni bir ilk önerme durumuna gelir. Ve böylece, tartışma içinde ortaya çıkan çelişmelerin durmadan çözülmesiyle, daha alt düzeydeki gerçeklerden daha üst düzeydeki gerçeklere doğru ilerlenir ve en sonunda saltık doğruya ulaşılır.

Eski felsefenin kalıtı olan bu yöntem, Hegel'in geliştirdiği üçlü yöntemin (sav-karşısav-bireşim) temelini oluşturdu. Ama Hegel de bir idealist olduğundan, bu yöntemi düşüncelerin bir ilerleyişi, «katıksız aklın» bir işleyişi olarak gördü. Marx, Hegelci diyalektiğin açmazlarını şöyle sergiliyordu:

Katıksız aklın devinimi nelerden oluşur? Kendini ortaya koymasından, kendine karşı koymasından, kendini bireştirmesinden, kendini sav, karşısav, bireşim biçiminde formüle etmesinden; ya da bir başka deyişle, kendini olumlamasından, kendini yadsımasından ve yadsımanın yadsınmasından. ...

Bir kere kendini bir sav olarak ortaya koydu muydu, kendi kendine karşı olan bu sav, bu düşünce iki çelişik düşünceye bölünür: Olumlu olan ve olumsuz olan, evet olan ve hayır olan. Karşısavın kapsadığı bu iki uzlaşmaz öğe arasındaki savaşım, diyalektik devinimi oluşturur. Evetin hayıra dönüşmesi, hayırın evete dönüşmesi, evetin hem evete hem hayıra dönüşmesi, hayırın da hem hayıra hem de evete dönüşmesi sonucunda, karşıtlar birbirini dengeler, yansızlaştırır ve etkisiz kılar. Bu iki çelişik düşüncenin kaynaşmasından, onların bireşimi olan yeni bir düşünce doğar. Bu düşünce de yeniden, ileride başka bir bireşimde kaynaşacak olan iki çelişik düşünceye bölünür.[11]

Daha sonraları Marx, Hegel'in diyalektiğini idealist zincirlerinden kurtardı ve Hegelci felsefenin özündeki çelişmenin üstesinden geldi:

Benim diyalektik yöntemim Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, aynı zamanda onun tam karşıtıdır. Hegel'de, insan beyninin yaşama süreci, başka bir deyişle düşünce süreci —Hegel bunu «idea» adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürür— gerçek dünyanın yaradanıdır ve gerçek dünya «İdea»nın bir dış görünüş biçiminden başka

[11] K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*. 1847.

bir şey değildir. Bana göreyse, tam tersine, idea denilen şey, insan beyni tarafından yansıtılan ve düşünce biçimlerine dönüştürülen maddi dünyadan başka bir şey değildir.[12]

Demek ki Marxçılık, tarihsel çerçevesine oturtulduğunda, yadsımanın yadsınması olarak tanımlanabilir.[13] Eski çağlarda, ilkel maddecilik, Aristoteles'ten geçerek Hıristiyan tanrıbiliminin temelini meydana getiren Platoncu idealizm tarafından, diyalektik ise metafizik tarafından yadsınmıştı. Sonradan, kentsoyluluğun ortaya çıkışıyla birlikte, maddecilik metafizik bir biçimde, diyalektik ise idealist bir biçimde yeniden olumlandı. Ve en sonunda, işçi sınıfının doğuşuyla birlikte, bütün bunlar Marxçılık tarafından yadsındı.

İşçi sınıfının yeni felsefesini daha önceki bütün felsefelerden ayırt eden canalıcı nokta, kuram ile kılgının yeniden birleşmesidir:

Bugüne kadar düşünürler dünyayı yalnızca yorumlamakla yetindiler. Oysa asıl sorun, dünyayı değiştirmektir.[14]

İnsan bilgisinin gelişmeleri, Marxçılığın bağrında toplanmış ve dünyayı değiştirmenin bir aracı durumuna getirilmiştir.[15] Dolayısıyla, Marxçılıkta kuramın kılgıyla yeniden birleştiğini söylerken, kuram ile kılgının, her ikisinin de birbirine yol gösterdiği karşılıklı bir devinim içinde bilinçli olarak geliştirildiğini söylemek istiyoruz:

Gerçeği kılgı içinde bulmak ve sonra gene kılgı içinde kanıtlamak ve geliştirmek. Algısal bilgiden yola çıkmak ve onu etkin bir biçimde ussal bilgiye vardırmak; sonra ussal bilgiden yola çıkmak ve hem öznel, hem de nesnel dünyayı değiştirmek üzere kılgıya etkin bir biçimde yol göstermek. Kılgı, bilgi, sonra yeniden kılgı, yeniden bilgi. Bu süreç sonu gelmeyen döngülerle yinelenir ve kılgının ve bilginin özü her keresinde daha yüksek bir düzeye ulaşır. Diyalektik maddeci bilgi kuramı budur; bilme ve yapmanın birliğine ilişkin diyalektik maddeci kuram budur.[16]

---

[12] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.
[13] F. Engels, *Anti-Dühring*. 1889.
[14] K. Marx, *Feuerbach Üzerine Savlar*. 1845.
[15] V.İ. Lenin, *Gençlik Birliklerinin Görevleri*. 1920.
[16] Mao Zedung, *Kılgı Üzerine*. 1937.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÖZ VE BİÇİM

1. Bilimsel ve Sanatsal Yaratış

BİLİM ADAMI DA sanatçı da dünyayı değiştirmeye uğraşır. Bilim adamı, insanın doğayla olan nesnel ilişkilerinin dış dünyasını değiştirmeyi amaçlar. Sanatçı ise, insanın öteki insanlarla olan öznel ilişkilerinin iç dünyasını değiştirmeye çalışır. Bilim adamı, dış dünyayla ilgili bilincinde bir çelişme bulup çıkarır ve onu bilimsel bir varsayım içinde çözer. Sanatçı ise, iç dünyaya ilişkin bilincinde bir çelişme bulur çıkarır ve onu bir sanat yapıtı içinde çözer. Bunların her ikisi de yaratıcı eylemlerdir. Bilim adamı, bilgimizi zenginleştirerek, doğa üzerindeki egemenliğimizi biraz daha pekiştirmiş olur. Sanatçı ise, toplumsal bilincimizi daha yüksek bir düzeye vardırarak gelişmeyi ilerletir.

Hiç huşkusuz, bilim ile sanat birbirinden bağımsız değildir. Bilim adamıyla sanatçının ayrı ayrı kendi özel çalışmalarını yürüttükleri iki değişik dünya, gerçekte ikisinin bir arada yaşadıkları ve çalıştıkları toplumsal dünyanın ayrılmaz parçalarıdır. Kaldı ki, kendi özel çalışmalarında bile, ne bilim adamı özneden kurtulabilir, ne de sanatçı nesneden.

Bilim adamı, nesnel gerçekliği bulgularken, olanca dikkatini şeylerin niceliksel yönü üzerinde yoğunlaştırır ve katıksız matematik dünyasına varıncaya kadar durmadan bir soyutlama düzeyinden daha yüksek bir soyutlama düzeyine geçer. Ama bu, doğa, yani nesne dünyası değil, tam tersine katıksız düşünce, yani özne dünyasıdır; dolayısıyla bilim adamının bu alandaki çalışması belli bir sanatsal niteli-

ği gerektirir. Sanatçıysa, öznel gerçekliği bulgularken şeylerin niteliksel yönüne ağırlık verir ve konuşmadan şiire, şiirden de müziğe geçerek en sonunda katıksız ses dünyasına varır. Ne var ki, katıksız ses dünyası, doğa yasalarına uygun olarak niceliksel bir biçimde düzenlenmiştir.

Bilim adamı, dış dünyayla ilgili bilgi edinebilmek için, duyusal algılamayla elde edilen verileri içselleştirmek, yani onları bilincinde önceden varolan kavramsal sınıflamaların içine yerleştirmek zorundadır ve bu süreç öznel bir etkeni gerektirir. Sanatçı ise, insanları etkileyebilmek için, duygularını dışsallaştırmak, yani onları başkalarının algılayabileceği bir biçimde sunmak zorundadır. Ama bunu yapabilmek için sanatının nesnel koşullarını özümlemesi gerekir.

Bu yüzden bilimde de, sanatta da, özle biçim arasında sürekli bir çelişme vardır. Bu çelişme, toplumun kendi içinde gelişmekte olan çelişmelerin bir yansımasıdır. Bu çatışma, toplumsal değişikliklerin patlak verdiği dönemlerde öylesine kızışır ki, geleneksel sınıflamalar darmadağın olur.

Bu bölümde iki temel sanat biçimini, bir başka deyişle eski sanat ile modern sanatı inceleyeceğiz. Bu iki sanatın kendi dönemlerindeki toplumsal ilerlemeyi gerek öz, gerek biçim bakımından nasıl yansıttıklarını göstermeye çalışacağız. Önce, Homeros destanlarıyla birlikte klasik Yunan şiirinin en yetkin örneği sayılabilecek Aiskhylos tragedyasını ele alacağız. Sonra da modern kentsoyluluğun romanla birlikte, yarattığı en yetkin sanat biçimi denilebilecek senfonik müziği inceleyeceğiz.

2. *İlkel Tapınma Töreni Yapısı*

Sanat, ilkel tapınma törenlerinden doğar. Bu tapınma törenlerinin biçimi, bilinçli sanatçının elinde geliştirilerek sanat biçimine dönüşür. Eski biçim, halkın yabancısı olmadığı ve kolayca benimseyebileceği geleneksel bir yapı sağlar sanatçıya. Sanatçı, bu geleneksel yapıya yeni bir katkıda bulunarak onu değiştirir, geliştirir. Böylece özle biçim arasında yeni bir birlik yaratır. Sanatsal gelişmenin diyalektiğidir bu. Özle biçim arasındaki çelişmeye ilişkin kavrayışını yitiren sanatçı,

ya biçimciliğe kapılır ya da doğalcılığa. Sanat yapıtının özünü bir yana bırakıp salt biçimini yetkinleştirmeye kalkışırsa, biçimciliğe düşer. Öte yandan gerçekliğin edilgin bir suretini sunmakla yetinirse, doğalcılığa saplanır. Bu iki eğilim, metafizik düşüncenin sanat alanındaki yansımasından başka bir şey değildir. Oysa sanat, diyalektik değilse, beş para etmez.

Dionysos dininden kaynaklanan ilkel tapınma töreni yapısı, Atina demokrasisi çok çabuk geliştiği için Yunan tragedyasında varlığını büyük ölçüde korudu ve tiyatro gösterileri dinsel niteliğini hiçbir zaman yitirmedi. Ama sanatçılar bu oyunlarda çağın en ileri sınıfının demokratik, akılcı ve bireyci düşüncelerini dile getiriyorlardı. Böylece, demokratik devrim tarafından sağlanan geçici denge döneminde, öz ile biçim arasında canlı bir gerilim doğdu.

Modern kentsoylu müziğinde de missa ve kantat gibi bazı dinsel biçimlerin sürdüğünü görüyoruz. Ama devrimci akımın güç kazanmasıyla birlikte, modern kentsoylu müziği de gittikçe daha çok dindışı bir niteliğe bürünmüştür. Müzik biçimlerinin öteki sanat biçimlerine oranla alışılmış sınırlamalardan daha fazla arınmış, daha değişken, daha esnek ve yeniliklere daha açık olduklarını söyleyebiliriz.

Kentsoylu klasik müziği, Ortaçağ toplumundaki derebeylikten gelen başlıca üç kaynağa yaslanıyordu. Birincisi, katı bir denetim altında bulunan kiliselerdeki dinsel törenlerdi. İkincisi, soylu derebeylerinin düzenledikleri çeşitli saray eğlence biçimleriydi. Ortaçağ tiyatrosunun bir uzantısı olan opera da bunlardan biriydi. Üstelik opera gösterileri genellikle tecimen ve zanaatkârlara da açıktı. Üçüncüsü, köylülüğe ilkel toplumdan kalıt kalan zengin türkü ve dans dağarcığıydı; besteciler için hem halkçı, hem de ulusal nitelikte sonsuz bir kaynaktı bu.

3. Aiskhylos

Her yıl düzenlenen şenliklerde en iyi oyuna ödül verilirdi. Tragedyalar, bu şenliklerin en önemli olayıydı. Her yarışmacı «dörtlü» adı verilen dört oyun sunmak zorundaydı. Birbiri ardı sıra oynanan üç tragedya («üçlü») ve bunları izleyen bir satirik oyun. Satirik oyun bir taşlamaydı. Bu adı taşımasının nedeni, oyunda bir satirler korosunun

bulunmasıydı. Satirler, Atinalıların gözünde kaba vahşileri temsil eden destansı yaratıklardı; gövdelerinin belden yukarısı insan, belden aşağısı ise hayvan biçimindeydi. (Mozart'ın *Sihirli Flüt*'ündeki Papageno'ya benzedikleri söylenebilir.)

Sözgelimi, Aiskhylos'un büyük dörtlüsü *Oresteia*'yı alalım. Mitolojyadan alman bu öykü, ataların ilençlemesi ve kangütme gibi birçok ilkel özellikler taşır, ama üçlünün sonunda bütün bunlar geçmişe gömülür. Birinci oyunda, Troya savaşından dönen Agamemnon karısı Klytaimestra tarafından öldürülür. İkinci oyunda, Apollon'un buyruğuyla, Orestes anası Klytaimestra'yı öldürür. Üçüncü oyunda; Apollon tarafmdan günahlarından arındırıldıktan ve öç alma tanrıçaları Erinys'ler tarafından cezalandırıldıktan sonra Orestes, demokratik Atina'nın tanrıçası Athena'nm kurduğu bir mahkemeye çıkarılır ve yargılanır. Athena, Apollon ile Erinys'ler arasındaki çatışmayı çözmek için onları yeni mahkemeyi birlikte denetlemeye çağırır. Yasaların egemenliği başlamıştır artık. Üçlünün sonunda, öykünün bir yorumu sunulur. İnsanoğlunun barbarlıktan uygarlığa geçmek için verdiği savaşımın canlandırılmasıdır bütün öykü. Satirik oyunda, ağabeyi Agamemnon'un yürekler acısı dönüşünün yanı sıra, Menelaos'un Troya'nın düşüşünden sonraki yolculukları romantik ve sevinçli bir hava içinde anlatılır.

Aiskhylos bir demokrat ve Pytagorasçıydı. *Oresteia*'da öç alma tanrıçaları Erinys'ler tarafından temsil edilen aşiret töresi ile Apollon tarafından temsil edilen soylu ayrıcalığı arasındaki çatışmanın, karşıtların ortada kaynaşması olarak kabul ettiği demokrasi içinde çözüldüğüne inanıyordu. Dolayısıyla, suç, karşı-suç ve uzlaşma bölümlerinden oluşan bu üçlüde Aiskhylos, düşüncesinin diyalektik devinimini eşsiz bir biçimde yansıtan bir dramatik biçim yaratmıştı.

Aiskhylos'tan sonra bir değişiklik oldu. Sophokles ve Euripides'in elinde bu dörtlü biçim bütünlüğünü yitirdi. Gerçi şenliğe katılan her yarışmacı gene üç tragedya sunuyor ve bunu bir satirik oyun izliyordu, ama tragedyaların üçünde de aynı konu işlenmiyordu artık. Elbette bu, Sophokles'in Aiskhylos'tan daha geri bir oyun yazarı olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, tragedya sanatı gerçek olgunluğuna Sophokles'le erişti. Aristoteles'in deyişiyle, tragedya, «eylemin karşıtına dönüşmesi»yle talihin tersine dönmesini dile getiriyordu. Bir

başka deyişle, tragedya kahramanı, asıl amacının tam tersi bir sonuç doğuran bir eyleme girişerek kendi yıkılışını yaratıyordu. Bu özelliğe Aiskhylos'un yapıtında da rastlanır, ama onu tam olarak geliştiren Sophokles'tir.

Herakleitos ile Pitagoras arasındaki ayrım neyse, Sophokles ile Aiskhylos arasındaki ayrım da odur. Aiskhylos'ta tragedyanın odak noktası uzlaşmadır; Soplokles'te ise ağırlık çatışmaya kaymıştır.

4. Senfoni ve Roman

Senfoni orkestrası, modern kentsoyluluğun ürünüdür. Şarkı ya da dans eşliğinden yoksun olan orkestra müziği, nesnel gerçeklikle doğrudan bir bağı bulunmadığı ve dolayısıyla da somut anlamdan yoksun olduğu için «soyut» bir şey olarak tanımlanabilir. Bu nedenle senfoni, gene modern kentsoyluluğun bir ürünü olan ve somut yaşamı dolaysız bir biçimde sunduğu için «somut» olan romanın bir karşıtlamasıdır. Senfoni ve roman, sanatların yansılama danslarından doğup geliştikleri ayrışma süreci içersinde iki karşıt kutuptur. Şimdi bu süreci kısaca gözden geçirelim ve «soyut» müziğin kendine özgü özelliklerini aydınlığa çıkarmaya çalışalım.

Yansılama dansındaki ilkel birlik, hem tiyatro sanatında kullanılan, hem de ayrıca bağımsız olarak söylenen Yunan koral ağıtlarında varlığını sürdürdü. Bir oyuncu topluluğu, çalgısal bir müzik eşliğinde, şarkı söyleyip dans ediyordu. Farklılaşma sürecinin ilk aşamasında bir yandan dans, öte yandan da söz ortadan kalktı. Böylece iki gelişme çizgisi doğdu.

Birincisinde, dansın ortadan kalkması sonucunda koronun yerini kendi çalgısının eşliğinde tek başına söyleyen bir şarkıcı aldı. Burada, bir yandan, Sappho'nun Aphrodite'ye yakarışında olduğu gibi tek başına söylenilen şarkıyı (monodi), bir yandan da epik şiiri görmekteyiz. Daha sonra, müzik eşliğinin de ortadan kalkması sonucunda, tek ses tarafmdan söylenilen şarkıdan çeşitli lirik biçimler doğdu: Bunlar Yunan epigramması, sone ve Çinlilerdeki *tzu* ve *lu şih*'tir. Ayrıca epik şiir düzyazı öykülere dönüştü, oradan düzyazı romans ve alegori doğdu, bunlar da romanın ortaya çıkmasına yol açtılar.

İkincisindeyse, söz ortadan kalktı. Dansçılar çalgısal bir müzik eşliğinde sözsüz olarak dans ediyorlardı. Daha sonra, dansçılar da kayboldu ve yalnızca «soyut» çalgısal müzik kaldı.

Ne var ki, müzik, bu salt çalgısal biçimlerinde bile, çalışma sürecinde yatan kökleriyle olan bağıntısını tam olarak yitirmez. İkinci bir dildir sanki. Müziğin şiir ve günlük konuşmayla olan ilişkisini inceleyerek, bu noktayı da açıklığa kavuşturabiliriz.

Günlük konuşmada duyumsal ve bilgisel öğeler az çok eşit bir biçimde dengelenmiştir. Şiir dilindeyse ritim, ezgi ve fantezi gibi duyumsal öğeler ağır basar. Bu öğeler müzik eşliğinde söylenen şiirde daha da öne çıkar. Klasik müzikteyse, artık o denli gelişmişlerdir ki, bütünüyle sözün yerini alırlar. Ama gene de klasik müzik, kendi dilbilgisi ve söz dağarcığıyla donatılmış olduğundan, son derece açık seçiktir. Bir kere, son çözümlemede, konuşma kurallarının aynısı olan bazı biçimsel kurallara dayanır; sonra da izlekte kullanılan öğeler, dolayh ya da dolaysız olarak geleneksel halk türküleri ve danslarından alınmıştır. Sözlü imgeler şair için neyse, müzik izlekleri de besteci için odur. Düşüncesini bütün bütüne ezgi ve ritmin egemen olduğu bir yoldan tüm boyutlarıyla dile getirmesini sağlarlar.

Diyelim ki, birkaç kişi hiç bilmediğimiz bir dilde canlı bir tartışmaya girişmiş, biz de dinliyoruz. Ayrı ayrı söz alıp birbirlerini suçluyorlar, kendilerini savunuyorlar, karşılarındakini bir kınıyor, bir yatıştırıyorlar ve en sonunda herkes söyleyeceğini söylüyor ve tartışma sona eriyor; bütün bu süreç boyunca, sözcüklerin anlamını kavrayamadığımız için, tüm dikkatimizi dilin doğal ritim ve ezgisine, seslerdeki değişimlere, ses tonundaki incelip kalınlaşmalara yöneltebiliriz. Ya da, bir orkestra yapıtı tek bir kafanın ürünü olduğuna göre, Marx'ın «katıksız aklın devinimi»ni Hegel'in nasıl tasarladığını anlattığı bölümü anımsayalım: «evetin hayıra dönüşmesi, hayırın evete dönüşmesi, evetin hem evete hem hayıra dönüşmesi, hayırın da hem hayıra hem evete dönüşmesi.» Bir yaylı çalgılar dörtlüsünün devinimini andırmıyor mu? Bunun alanını genişletin, çalgıların sayısını ve türlerini çoğaltın, ortaya senfoni çıkar. Bir bakıma diyebiliriz ki, Hegel bize «katıksız düşünce»nin diyalektiğini sunduysa, Beethoven de «katıksız duygu»nun diyalektiğini sunmuştur.

Ama gene de, düşünce ile duygu, karşıtların birliğini oluşturduk-

ları için birbirlerinden ayrı tutulamazlar. Burada yeniden romanla senfoni arasındaki ayrılığı ele alabiliriz.

Daha önce de değindiğimiz gibi, her ikisi de modern kentsoyluluk tarafından yaratılan senfoni ve romanın ortaya çıkıp gelişmesi, ancak daha üstün nitelikte çalgıların yapılması ve kitap basımının başlamasıyla gerçekleşebilmiştir. Senfoni, yetmiş, seksen kadar çalgıcıdan kurulu, yüksek düzeyde örgütlenmiş bir müzik topluluğunca gerçekleştirilen açık bir gösteridir. Romansa daha özel ve daha dolaysız bir olaydır; işin içinde yalnızca iki kişi, yani yazar ile okur vardır ve bu ikisi arasındaki biricik bağ basılı sözcükler yoluyla kurulur. (Elbette şair de artık şiirlerini yalnızca sözlü bir biçimde aktarmaktan kurtulmuştur, ama gene de şiir dilinin kendine özgü özelliklerini sürdürür; okur onları kendine göre yeniden düzenleyebilir.) Romancı, sanatını öyle bir ustalıkla kullanır ki, yarattığı kişilerde en içten duyguları dile getirir; belki o kişilerin bile sözle anlatamayacakları duygulardır bunlar. Romancı duyguları nasıl «basılı sözcükler» aracılığıyla dolaylı bir biçimde dile getiriyorsa, besteci de düşünceleri «katıksız ses» aracılığıyla dolaylı bir biçimde yansıtır.

Senfoni ve roman, kentsoylu devriminin aynı döneminin, ama ayrı aşamalarının ürünüdürler. Senfoni, Fransız Devrimi'nin kentsoylu-demokratik düşüncelerinden esinlenerek Viyana'da derebeylik düzeninin «dölyatağında» olgunlaştı. Roman ise, o sıralar somut anlatımını İngiltere'de özgür yarışmanın gelişmesinde bulan kentsoylu birey anlayışının bir yansımasıydı.

5. Senfoni Biçimi

Ortaçağ müziğinden modern müziğe geçişi belirleyen en önemli göstergelerden biri de, sesli bölümün giderek daha az yer tutmasıdır. Ortaçağ müziğinde sestir egemen olan. Kantat ve operada temel birim olarak gelişen *da capo* aryada ses ve çalgı öğeleri denge içindedir. Senfoni, az sonra başlayacak olan müzikli sahne yapıtının genel havasını ve tonalitesini sunan çalgısal bir prelüd diye tanımlayabileceğimiz opera uvertüründen gelişmiştir. Konçerto ve sonat gibi öteki biçimler ise, boyutları bakımından senfoniye oranla daha sınırlı, ama senfoniden daha sıcak ve daha liriktirler. Piyano konçertosu aryadan

gelişmiştir ve sesin yerini piyona almıştır. Piyano sonatındaysa piyano orkestranın da yerini alır. Denilebilir ki, konçertoda dostlarıyla söyleşiye dalan piyano, sonatta kendi kendisiyle söyleşmeye koyulur.

Klasik çalgısal müziğin bütün biçimleri (senfoni, konçerto, sonat, dörtlü, vb.) sonat adı verilen biçim üzerine kurulmuştur. Sonat biçimi, temelde, klasik müziğin ana özelliklerinden biri olan tonalite çeşitlemelerinin ve ton değişimlerinin sistemli bir biçimde kullanılmasına dayanır. Sonat biçimi, onsekizinci yüzyılın ilk yarısında gelişmiştir. Daha önceki besteciler, bakışımlı (simetrik) ve durağan bir biçim olan ikili biçimi kullanıyorlardı. Gerçi halk müziğinde çok sık rastlanan üçlü biçimin de yabancısı değildiler, ama gene de Ortaçağ kilisesinden kalma alışkanlıklar arasında bulunmayan üçlü biçim onların beğenisine ters düşüyordu. Ne var ki, bestelerinin devinimden yoksun olduğu hiçbir zaman söylenemez. Birçoğunun, özellikle de J.S. Bach'ın yapıtları, motiflerin iç içe geçtiği ya da birbirini izlediği sürekli bir devinim izlenimi yaratır; ama sanki belirli sınırlar içine hapsolmuşçasına dönüp dolaşıp aynı yere gelen bir devinimdir bu.

Üçlü biçimde yapıyı belirleyen ana etken, tonalitedir. Şöyle doğmuştur üçlü biçim: İlk başlarda, bir kez çalındıktan sonra yinelenen tek bir izlek (tema) görülür. Gerçi ton değişimleri yok değildir, ama bunlar rastlantısal olmaktan öteye gitmez. Bu, ikili biçimdir: A-B. Daha sonra, birinci kesitin (A) içinde bir ton değişimi (a-b) gelişir ve bunu ikinci kesitte (B) ters yönde bir ton değişimi (b-a) izler: Aa-Ab-Bb-Ba. Burada, üçlü biçim, sanki ikili biçimin «dölyatağında» gelişmektedir: a-bb-a. En sonunda, tonaliteye dayanan yeni biçim Haydn'ın yapıtlarında eski biçimin zincirlerinden kurtulur ve sonat ile senfonide en gelişmiş boyutlarına erişir. Tipik bir sonat üç ya da dört bölümden oluşur. Bu bölümler gerek kendi iç yapılarında, gerekse organik bir bütünün parçaları olarak birbirleriyle olan ilişkilerinde ton değişimleriyle biçimlenirler. En ayrıntılısı, birinci bölümdür. Birinci bölüm Sergi (A), Gelişme (B) ve Serginin Yinelenmesi (A) diye adlandırılan üç bölmeden meydana gelir. Genellikle yinelenen birinci bölmede karşıt iki izlek sunulur. Bu izlekler ikinci bölmede geliştirilir ve Gelişme bölmesinde belirlenmiş olan yeni bir biçimle üçüncü bölmede yinelenir. İşte parçalar arasındaki bu diyalektik ilişki, bölümün tümüne devingen bir nitelik kazandırır:

Dramatik bir yapıt olan sonat biçiminin bütün özü, bestecinin Sergi bölmesinde bize belli bir malzeme sunmasıdır; Gelişme bölmesinde bu malzeme konusunda hiç ummadığımız ölçüde bilgi ediniriz; Serginin Yinelenmesi bölmesinde ise, kazanılan deneyimin ışığında *malzemeyi yeniden değerlendiririz.*[1]

Başka bir deyişle, bu üç bölme birbiriyle sav, karşısav, bireşim ilişkisi içindedir: A-B-A.

Senfoni sonatla aynı biçimsel ilkeler üzerine kurulur. Ancak bir ya da iki çalgı için değil de, bütün bir orkestra için bestelendiğinden senfoninin boyutları daha büyüktür. Senfoni çoğunlukla dört bölümden oluşur. Ağır bir ikinci bölümün ardından bir Menüet ya da Scherzo, neşeli bir enterlüd gelir ve bunu da çatışmanın görkemli bir havayla çözüme vardırıldığı Final (Bitiriş) izler.

Bu yüzden, sonat ve senfonideki diyalektik devinimin, o dönemin felsefesinde görülen diyalektik devinime uygun olduğunu söyleyebiliriz. Her ikisi de, on sekizinci yüzyılda Avrupa'nın dört bir yanını saran ve Fransız Devrimiyle doruğuna ulaşan kentsoylu-demokratik akımın birer yansımasıdırlar.

6. Beethoven

Senfoni biçimini Haydn (1732-1809), Mozart (1756-1791) ve Beethoven (1770-1827) yarattılar. Üçü de, o sıralar Avrupa'daki derebeyliğin kalesi sayılan Habsburg İmparatorluğunun başkenti Viyana'dandılar. Haydn, Prens Esterhazi'nin hizmetindeydi; hizmet yükümlülükleri öylesine ağırdı ki, eğer Prens Esterhazi iyice geri kafalı bir efendi olsaydı Haydn'ın dehası kesinlikle körelir giderdi. Mozart, Haydn kadar talihli değildi. Efendisi Salzburg Başpiskoposundan koptu, ömrü boyunca para sıkıntısı çekti ve yoksulluk içinde öldü. Beethoven ise hiçbir zaman derebeylerinin hizmetine girmedi. O bir kentsoyluydu ve övünüyordu kentsoyluluğuyla. Bir keresinde şöyle dediği söylenir: «Prensler sürüsüne bereket, ama Beethoven yalnızca bir tane.» Ne var

[1] A. Hopkins, *Talking About Symphonies* (Senfoniler Üzerine). 1961.

ki kentsoyluluğunun getirdiği çelişmelerin de iyiden iyiye farkındaydı, Beethoven.

O dönemin kentsoylu-demokratik düşünce ve inançlarını yayanlar, Farmasonlardı. Bunlar gizli bir derneğe bağlıydılar. Eski Yunan ve Mısır'daki dinsel törenlerden esinlenen karmaşık bir törenle üyeliğe alınıyorlardı. Üyeler genellikle tecimenlerden, aydınlardan ve soyluluğun alt kesimlerinden seçiliyordu. Bu derneğe katılanlar arasında Fransa'dan Voltaire, Diderot, Condorcet ve Mirabeau'yu, Almanya'dan Goethe, Lessing ve Herder'i, Avusturya'dan Gluck, Haydn ve Mozart'ı sayabiliriz. Beethoven'in üye olup olmadığını bilmiyoruz, ama Farmasonlarla yakın bağları bulunduğu ve onların düşüncelerinden epeyce etkilendiği açıkça görülüyor.

Farmasonların düşünceleri, «üçlüler» biçiminde simgesel olarak dile getiriliyordu: örneğin, Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik, Doğa-Akıl-Erdem. Bu «üçlüler»de üçüncü deyim her zaman birinciyle ikincinin birleşmesini ya da uzlaşmasını yansıtıyordu. Başka bir deyişle, Özgürlük ve Eşitlik Kardeşlikte birleşiyor, Doğa ile Akıl Erdemde uzlaşıyordu. Mozart'ın *Sihirli Flüt* adlı yapıtını anımsayalım: Sarastro Tapınağının üç sütunu vardır; iki uçta Doğa ve Akıl, ortada ise Erdem, Gizli derneğin kurucuları eski Yunan felsefesini incelemişler ve bu öğretinin köklerinin Pitagoras'a kadar uzandığını görmüşlerdi. Bu öğretiyi benimsemelerinin nedeni, kendi durumlarına son derece uygun düşmesiydi.

Yüzyılın hemen başlarında ordularıyla Orta Avrupa'ya yürüyen Napolyon, her gittiği yerde Devrimin savunucusu ve ulusal kurtuluş savaşının önderi olarak karşılandı. Napolyon'un utkularının demokratik çevrelerde ne kadar büyük bir coşku uyandırdığını, Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı romanında bütün açıklığıyla görürüz. Bu romanın kahramanlarından Kont Bezuhov (daha sonra Farmason olur) ortaya attığı ilerici görüşlerle saray dalkavuklarını şaşkınlık içinde bırakır. Gene o günlerde, Napolyon Jena'ya girdiğinde, Hegel'in onu «beyaz savaş atına binmiş Salık Ruh» diye yüceltiği söylenir. Wordsworth de aynı dönemle ilgili olarak şu dizeleri yazmıştı:

Mutluluktu o şafakta yaşıyor olmak,
Cennetin kendisiydi ama genç olmak.

Beethoven, Viyana'daki Fransız elçisi Kont Bernadotte'un önerisi üzerine bestelediği Üçüncü Senfonisi Eroica'yı işte bu coşkun hava içinde Napolyon'a adamıştı. Ama sonradan, Napolyon'un imparatorluk tacını giydiğini duyunca bu sunusunu geri aldı.

Daha sonraki yıllarda Napolyon'a karşı çıkan cumhuriyetçiler arasında Beethoven de vardı. Ama Hegel de içlerinde olmak üzere birçok devrimcinin inançlarından dönmesine karşın, Beethoven savunduğu düşüncelerden hiçbir zaman vazgeçmedi. Yalnız kaldı, ama yılmadı. Devrimci yükselişin gerici güçler tarafından bastırıldığı Viyana Kongresinden (1814-15) sonra Viyanalılar kendilerini hafif İtalyan operalarına verdiler. Beethoven ise derin bir suskunluğa gömüldü. Ne var ki, aradan dokuz yıl geçti, en son ve en güçlü senfonisini yarattı Beethoven. Bu yapıtında, kentsoylu devrimini hemen bütün çağdaşlarından daha yüksek bir düzeyde kavradığını kanıtladı. Koral Senfoni gerek öz, gerek biçim bakımından devrimcidir. Senfoniye koronun getirilmesi bile başlı başına devrimci bir yeniliktir. Masonların düşüncelerini dile getiren Schiller'in *Neşeye Övgü*'sünün (Farmasonlara göre, neşe ve özgürlük birbirinden ayrılmaz şeylerdi) seçilmesi de gerçekte evrensel kardeşliğe olan inancın yeniden doğrulanmasıydı. *Fidelio*'daki Florestan'ın aryasını anımsatan ağır bölümün ana izleği, doğruluk uğruna her şeylerini gözden çıkaran insanların acısını dile getirir («Meine Pflicht habe ich getan»). Aynı zamanda bu bölüm, Beethoven'in, bir zamanlar nerdeyse gerçekleşecekmiş gibi görünen umutların artık çok uzaklarda kalışını yansıtan son dörtlüklerindeki havanın da habercisidir. En önemlisi de, final bölümünün devrimci bir Fransız marşını anımsatan ve halk yığınlarının ayağa kalktığını duyurarak eşsiz bir kreşendoya erişen *Alla marcia* bölmesi, yaşamının son yıllarında Beethoven'in, tarihin gerçek yaratıcılarının her zaman yanılabilecek olan tek tek önderler değil, geniş halk yığınları olduğunu kavradığını gösterir.

Fransız Devrimi hiç kuşkusuz bir kentsoylu devrimiydi ve en sonunda onun özgürlük, eşitlik, kardeşlik ülküsünün bir yanılsama olduğu anlaşıldı. Ama gene de Bourbon'ların kökünü kazıyan ve Habsburg'ların yüreğine korku salan Fransız Devrimi Avrupa derebeyliğini temellerinden sarstı. 1848 devrimlerini ve en sonunda da 1917 devrimini gerçekleştiren güçleri özgür kıldı. 1907 yılında Lenin'in dediği

gibi, «uyandırdığı amansız nefretle bugün bile insanlık üzerindeki etkisinin canlılığını ve gücünü gösteren»[2] bir devrimdi Fransız Devrimi. İşte Beethoven de müziğinin canlılığını ve gücünü bu kaynaktan almıştı.

Gerek Aiskhyos'ta, gerekse Beethoven'de derin bir diyalektik kavrayış görülür. Onların, çağlarının toplumsal akımını belirleyen çelişmeleri, yapıtlarının özü ve biçimiyle açıklığa kavuşturabilmelerinin temelinde bu diyalektik kavrayış yatar. Dolayısıyla, Aiskhylos ve Beethoven'in yapıtlarının daha sonraki kuşaklar için bir esin kaynağı olmasının kalıcı bir değer taşımasının gerçek nedeni, bütün çağlar için geçerli kesin doğruları dile getirmeleri değil, yaratıldıkları çağı son derece yoğun bir biçimde yansıtmalarıdır.

Eğer bu ölçüt doğruysa, Beethoven'in daha büyük bir sanatçı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü tıpkı Pitagoras'ın diyalektiği gibi Aiskhylos'un diyalektiği de geleceğe kapalıydı. Bu, *Oresteia*'nın sonlarında olanca açıklığıyla görülür. Athena, demokrasiyi kurduktan sonra, halka yasaları olduğu gibi bırakmalarını, hiç değiştirmemelerini öğütler. Yaşamının son yıllarında Hegel de Prusya krallığını tarihsel gelişmenin varacağı en yüksek nokta olarak kabul ederek, kendi diyalektiğine buna benzer bir sınırlama koyar. Ama Beethoven sınır tanımaz. Onun diyalektiği, «insanın pratik duyusal etkinliği»nin sonsuz saklı güçlerini sanatsal bir biçimde dile getirir. Bu bakımdan Beethoven de en azından Hegel kadar öncüsüdür Marx'ın.

---

[2] V.İ. Lenin, *Boykota Karşı*. 1907.

DOKUZUNCU BÖLÜM

AYDINLAR VE EMEKÇİLER

1. Devrimci Aydınlar

TOPLUMUN düşünce yaşamı genellikle egemen güçlerin etkisi altındadır:

Her dönemde, egemen düşünceler egemen güçlerin düşünceleridir. Başka bir deyişle, toplumun egemen maddi *gücü olanlar aynı zamanda toplumun egemen* düşünsel *gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde tutanlar aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının denetimini de elinde tutar. Dolayısıyla, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri genellikle egemen güçlere bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen durumda bulunan maddi ilişkilerin eksiksiz bir yansımasından başka bir şey değildir.*[1]

Ne var ki, eski toplum yapısının parçalanmaya yüz tuttuğu dönemlerde, egemen gücün küçük bir kesimi kendi sınıfından kopma ve ezilenlerle birleşme yönünde bir eğilim gösterir.

Egemen gücün içinde (gerçekte bütün bir eski toplumun içinde) süregelen dağılma süreci toplumsal savaşımın yaklaştığı zamanlarda öylesine yeğin ve belirgin bir niteliğe bürünür ki, egemen gücün küçük bir kesimi kendini onlardan koparır ve geleceği elinde tutanlara katılır. Bu nedenle, bir zamanlar soyluların bir kesimi nasıl kentsoylulugun safına geçtiyse, bu kez de kentsoylulugun bir kesimi, özellikle de

---

[1] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*. 1835-46.

tarihsel akımı kuramsal bakımdan bir bütün olarak kavrama düzeyine erişmiş bulunan kentsoylu ideologların bir kesimi emekçilerin safına geçer.[2]

Bu aydınlar emekten yana güçlerin hizmetine girerler. Çünkü geçmişteki başarıları ne olursa olsun artık anamalcı toplumun gerek akla, gerekse ahlâka aykırı düştüğünü kendi yaşamlarında somut bir biçimde görürler.

2. *Anamalın Hizmetindeki Bilim*

Anamalcı toplumda bilim «halktan kopuk ve anamalın hizmetine koşulmuş bir üretici güç» durumuna gelir.[3] Tekelci anamalcılık çağında bilimsel araştırmanın örgütlenmesi her zamankinden daha yüksek bir düzeye erişmiştir. Ama ağır basan amaç her zaman özel kârdır. Bilimsel araştırma gittikçe artan bir ölçüde savaşın hizmetine sokulur. Doğa bilimleriyle uğraşan kimseler o kadar sınırlı uzmanlık alanlarına hapsolurlar ki, insan toplumunun incelenmesi konusunda hiçbir eğitim görmezler ve doğa bilimini kuramsal bakımdan bir bütün olarak kavramakta büyük güçlük çekerler. Öte yandan, toplumsal ve tarihsel incelemeler de doğa bilimlerinden kopuk bir biçimde düzenlenir. İktisat tarihten, iktisat ve tarih de siyasetten bütün bütüne koparılır. Bilimle en küçük bir ilişkisi yokmuşçasına öğretilir tarih. Doğa bilimleri okuyan bir öğrenci, toplumcu öğretiden bütün bütüne habersiz de olsa, doğadaki diyalektik süreçleri bu adla bilmese bile, onları en azından sezinleme olanağına sahiptir. Oysa sınıfsal oluşumları bile tanımayan bir kentsoylu tarihçi için diyalektiğin yasaları hiçbir anlam taşımaz.

Kentsoylu eğitim sisteminde doğanın incelenmesi ile insanın incelenmesi arasındaki bu çelişme, kentsoylu bilincinde bilimi bir üretici güç olarak geliştirme gereksinmesi ile anamal ve emek arasındaki gerçek ilişkiyi gizleme gereksinmesi arasındaki çatışmanın bir yansımasıdır.

---

[2] Marx ve Engels, *Komünist Partisi Bildirgesi*. 1848.
[3] K. Marx, *Kapital*. 1867-94.

Bazı kentsoylu bilim adamları, çalışmalarının toplumsal sonuçlarıyla ilgilenmediklerini, aslında salt bilginin gelişmesiyle ilgilendiklerini söyleyerek, içinde bulundukları durumu haklı göstermeye çalışırlar. Ama toplumsal sorunların baskısı arttıkça, bu tutumu kendilerine olan saygılarını yitirmeden sürdürmeleri güçleşir. Öte yandan, bazıları da uğraşları sanayi alanıyla ilintili olduğundan, işçilerle ister istemez ilişkiye girerler ve böylece toplumsal savaşımın içine çekilirler. Halkın hizmetindeki kullanım-değerlerinin üretimi için çalışan bir güç olarak bilimin emekle yeniden birleşmesinin nasıl gerçekleşebileceğini öğrenirler.

3. Bir Meta Olarak Sanat

«Anamalcı üretim, kafa emeğinin bazı dallarına, sözgelimi şiir ve sanata düşmandır.»[4] Bilim bir üretici güç durumuna gelirken, sanat da bir meta olup çıkar. Bu meta da bir tüketim maddesidir, ama belli bir noktada öteki metalardan farklıdır: Sanat yapıtının değerini, zengin koleksiyoncuların ve girişimcilerin vurgun hesapları ve moda değişiklikleri gibi dış etkenler belirler.

Derebeylik düzeninde öteki zanatkârlarla birlikte sanatçının da toplum yaşamında gösterişsiz, ama güvenli bir yeri vardı. Sanatçı, efendisine bağımlıydı gerçi, ama aralarındaki ilişki tecimsel değil, kişiseldi. Meta üretiminin gelişmesi sonucunda, bu «dingin» ilişkilerin yerini «nakit ödeme» aldı. Bundan önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, ilişkilerdeki bu değişiklik, Viyanalı büyük bestecilerin yaşamlarında açıkça görülebilir. Beethoven'in zamanında müzik etkinliklerinin odak noktası saray salonlarından konser salonlarına kaymakta, efendilerin elinden çıkıp emprezaryoların eline geçmekteydi. Beethoven bu değişikliği bir yandan olumlu bir şey olarak karşılarken, bir yandan da kendisinin piyasa için bir üretici durumuna geldiğini acıyla görmüştü:

Yeryüzünde büyük bir sanat emanetçisi olmalıdır. Sanatçı yapıtlarını buraya vermeli ve karşılığında kendisi için gerekli şeyleri almalı-

[4] K. Marx, *Artı-Değer Kuramları*. 1860-65.

dır. Ama günümüz koşullarında sanatçı yarı-tecimen olmak zorundadır. Buna yürek dayanır mı?[5]

Sanatçının anamalcı toplumdaki özgürlüğü, piyasa özgürlüğüdür.

Tekelci anamalcılık çağında bu özgürlük bile kısıtlıdır. Tekelci anamalcılıların gözünde sanatın biricik anlamı, küçük bir seçkinler takımının eğlencesi olmasıdır. Ayrıca yığınsal iletişim araçlarını da bir kâr kaynağı ve ahlâksal ve manevi yozlaşmayı yaymanın bir yolu olarak kullanırlar. Bu kötülüğün zararlı etkileri her yerde, ama özellikle de hâlâ emperyalizmin boyunduruğu altında bulunan ve halk kültürünün geleneksel biçimlerinin sistemli olarak yok edildiği ülkelerde olanca açıklığıyla görülür.

Bu durumda seçimini yapmak zorundadır sanatçı. Dilerse, bir meta üreticisi olmayı kabullenebilir ve salt daha fazla para kazanmak için çaba harcayabilir. Ama hiç kuşkusuz, böyle davrandığı zaman, bir sanatçı olarak tutarlılığını yitirecektir. Ya da tecimsel değerleri bir yana bırakarak, sanatsal yaratışın kendi kendini dile getiren bağımsız bir eylem olduğunu savunabilir, bir başka deyişle sanat için sanat anlayışına sığınabilir. Oysa bu anlayış sanatçıyı tecimsel değerlerin pençesinden kurtarmaz. Çünkü sanat için sanat anlayışının kendisi, meta üretiminin özünde varolan bencil bireyciliğin bir yansımasından başka bir şey değildir. Sırtını sanat için sanat anlayışma yaslayan sanatçı, toplumsal sorumluluğunu gözardı ederek, gerçek esin kaynağından uzaklaşır. Yaratıcı gücünü yeniden elde etmek istiyorsa, esin kaynağını halkta aramak zorundadır. Sanatçı, yarattığı yapıtın piyasadaki fiyatına göre değil de, insanlara verdiği mutluluğa göre değerlendirilmesini ancak halkla bütünleşerek sağlayabilir.

4. İdeolojik Yeniden Biçimlenme

Meta üretiminden ve sınıfsal sömürüden kaynaklanan düşünceler kafamızda öylesine derinliğine kök salmıştır ki, onların gerçekte ne demeye geldiklerini ancak zorlu bir siyasal savaşım içinde kavrayabiliriz. Bu nedenle, sosyalist devrimden gerek önce, gerek sonra, bütün sı-

[5] Beethoven, *Mektuplar*.

nıfların yani yalnızca eski sömürücü sınıfların değil, aynı zamanda devrimi destekleyen sınıflarla birlikte aydınların ve emekçilerin de ideolojik bakımdan yeniden kalıba dökülmesi gerekir:

Emekçiler, sınıf savaşımı ve doğaya karşı savaşım içinde, bütün toplumu olduğu kadar kendilerini de yeniden biçimlendirir.[6]

Kendi örgütlerinin önderliğinde emekçiler, aydınlara yol gösterirken, onları, topluma tam olarak katkıda bulunmalarının ancak kendilerini yeniden kalıba dökmekle mümkün olabileceğine inandırmalıdır:

Sanat ve edebiyat işçilerimiz bu görevi yerine getirmeli ve tutumlarını değiştirmelidirler. Yavaş yavaş emekçilerin saflarına geçmeli ve bunu, onların arasına girerek, pratik savaşımın ta içine atılarak, Marxçılığı ve toplumu inceleyerek yapmalıdırlar.[7]

Aydınlar gerçi belli bir ilerleme gösterdiler, ama bununla yetinmemelidirler. Yeni toplumun gereksinmelerini tam olarak karşılayabilmek için kendilerini yeniden kalıba dökmeyi sürdürmeli, yavaş yavaş kentsoylu dünya görüşünü atıp toplumcu dünya görüşünü benimsemelidirler. Dünya görüşünün değişmesi temel bir sorundur. Ama bugüne kadar aydınlarımızın çoğunun bunu gerçekleştirdiği söylenemez. Aydınlarımızın ilerlemeyi sürdüreceklerini, çalışma ve inceleme süreci içinde giderek toplumcu dünya görüşünü benimseyeceklerini umuyoruz.[8]

Bu süreç kesinlikle emekçilerin önderliğinde yürütülmelidir. Ama bu sürecin gerçekten başarıyla sonuçlanması isteniyorsa, aydınlar tam olarak inandırılmalı ve bu çalışmaya kendi istekleriyle katılmaları sağlanmalıdır:

Özgürlüğü önderlik ve merkezî rehberlik altındaki demokrasiyle bir arada savunurken, ideolojik sorunları ya da halk arasında doğru

---

[6] Mao Zedung, *Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine*. 1957.
[7] Mao Zedung, *Yenan Sanat ve Edebiyat Forumunda Konuşmalar*. 1942.
[8] Mao Zedung, *Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine*. 1957.

ile yanlışın ayırt edilmesiyle ilgili sorunları çözmek için baskı önlemlerine başvurulması gerektiğini söylemek istemiyoruz. İdeolojik sorunları ya da doğru ile yanlışın ayırt edilmesiyle ilgili sorunları çözmek için yönetsel buyruklara ya da baskı önlemlerine başvurma yolundaki bütün çabalar yalnızca etkisiz değil, zararlıdır da. Genelgeler yayımlayarak ya da halkı dine inanmamaya zorlayarak, dini ortadan kaldıramayız. Halkı toplumculuğa inanmaya zorlayamayacağımız gibi, idealizmden vazgeçmeye de zorlayamayız. İdeolojik nitelikteki sorunları ya da halk arasındaki tartışmalı sorunları çözmenin biricik yolu, demokratik yöntemdir; tartışma, eleştiri, inandırma ve eğitme yöntemidir; zor ve baskı yöntemi değil.[9]

5. Kentsoylu Ahlâkı ve Kültürü

Kentsoylu ideolojide doğru ile yanlışın ayırt edilmesiyle ilgili sorunlar, tanrı istemine ya da insan toplumu dışında başka bir ölçüte bağlı olarak ele alınır. Toplumcu yapıtlarda ise bu sorunlar, toplumculuğu sürdürme ve böylece insanın sömürülmesine son verme gerekliliğine hizmet edecek biçimde değerlendirilir:

Biz, insandışı ve toplumdışı kavramlara dayanan her türlü ahlâkı reddediyoruz. Bunun toprak sahiplerinin ve anamalcıların çıkarları uğruna halkı aldattığını, kandırdığını, uyuttuğnu söylüyoruz. Bizim ahlâkımızın bütünüyle halkın çıkarlarına bağımlı olduğunu söylüyoruz.[10]

Eski toplumların ilkeleri şunlardı: ya sen başkalarını soyarsın ya da başkaları seni soyar; ya sen başkaları için çalışırsın ya da başkaları senin için çalışır; ya köle sahibi olursun ya da köle. ... Ben hele şu tarlamı süreyim de, başkaları ne halt ederse etsin; başkaları aç mı, çok iyi, ürünümü daha pahalıya satarım öyleyse. Benim hekimlik, mühendislik, öğretmenlik ya da yazmanlık gibi bir mesleğim olsun da, başkaları ne halt ederse etsin. Eğer bugün güçlü olanlara yağcılık

---

[9] Aynı yerde.

[10] V.İ. Lenin, *Gençlik Birliklerinin Görevleri*. 1920.

edip yaltaklanırsam, işimi koruyabilir, dahası yükselebilir ve zengin olabilirim.

Bize ahlâktan dem vurdukları zaman, ahlâk denilen şeyin birleşik düzenceden ve yığınların sömürücülere karşı bilinçli savaşımından oluştuğunu söylüyoruz. Biz ilâhi bir ahlâka inanmıyoruz ve ahlâkla ilgili tüm masalların düzmeceliğini gözler önüne seriyoruz. Ahlâk, insan toplumunun daha yüksek bir düzeye vardırılması ve kendini emeğin sömürülmesinden kurtarmasına yardımcı olma amacına hizmet eder.[11]

Evet, biz kentsoylu ahlâkını reddediyoruz. Ama bu, kentsoylu kültürünü reddettiğimiz anlamına gelmez. Burada, kentsoyluluğun ikili niteliğini göz önüne alarak, bir ayırım yapmalıyız.

Bilimsel gerçek, dış dünyanın uygulama içinde sınanmış nesnel bilgisidir. Bugün modern bilim, insanların sömürünün ortadan kaldırılabileceğini görebilmelerini sağlamaktadır. Oysa modern bilim kentsoyluluğun ürünüdür. Kaldı ki, toplumculuğun kendisi «anamalcılık koşullarında biriktirilmiş insan bilgisinin somut temeline dayanır.»[12] Emekçiler bu bilgileri reddetmez; tam tersine, onu devralır, geliştirir ve insanlığın yararına kullanılmasını sağlar.

Sanatsal gerçek ise, duyguların iç dünyasının sanatçı tarafından dile getirilen bir anlatımıdır. Sanatsal gerçeğin içerdiği güzellik, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi kavramlar sınıftan sınıfa ve çağdan çağa değişir. Bu nedenle, özü gereği özneldir sanatsal gerçek. İnsanoğlu, uzun bir zaman kentsoylu bilimiyle yan yana ilerleyen kentsoylu sanatı aracılığıyla, geleceğe duyduğu yeni güveni dile getirmiş ve böylelikle bu inancını pekiştirmiştir. Üstelik büyük kentsoylu gerçekçiler, içinde yaşadıkları toplumdaki çürümeyi ta yüreklerinde duymuşlardır:

En küçük bir kusuru bile gizleyemez yırtık pırtık giysiler,
Sırmalı kürklerse, her ayıbı örter. Günahını altınla kaplat,

[11] Aynı yerde.
[12] Aynı yerde.

İz bırakmadan kırılır doğruluğun mızrağı;
Paçavralara sar, bir saman çöpü bile kolayca delip geçer.

(Shakespeare, *Kral Lear*)

Büyük kentsoylu gerçekçilerin yapıtlarındaki olumlu ya da devrimci yöndür bu. Hiç kuşkusuz, onlarda, sınıflarının ve çağların ideolojik sınırlamalarından doğan olumsuz ya da gerici bir yön de vardır. İşte günümüz kentsoylu toplumunda bu olumsuz yön baskın çıkar. Sanatçının yapıtı biçimsel bakımdan yetkin olabilir, ama öz bakımından tam bir çöküntü içindedir ve tüm anlamını yitirmiştir. Halk yığınlarıyla olan bağını kopardığı için ta kökünden çürümüştür.

Dolayısıyla, emekçiler, kentsoylu klasikleri karşısındaki tutumunu saptarken, kendi çıkarlarından yola çıkmalıdır. Siyasetten bağımsız, tartışılmaz bir sanat ölçütü yoktur. Ama bir sanat yapıtı salt siyasal bir bakış açısıyla da doğru değerlendirilemez. Bu ikisi, yani siyasal ölçüt ile sanatsal ölçüt birleştirilmelidir:

Bir siyasal ölçüt vardır, bir de sanatsal ölçüt. Peki, bu ikisi arasındaki ilişki nedir? Siyaset nasıl sanatla bir tutulamazsa, genel bir dünya görüşü de bir sanatsal yaratış ve eleştiri yöntemiyle bir tutulamaz. Biz yalnızca soyut ve kesinlikle değişmez bir siyasal ölçütün değil aynı zamanda soyut ve kesinlikle değişmez bir sanatsal ölçütün de karşısındayız. Bütün sınıflı toplumlarda her sınıfın kendine özgü bir siyasal ölçütü ve sanatsal ölçütü vardır. Ama bütün sınıflı toplumlardaki bütün sınıflar sanatsal ölçüte değil, siyasal ölçüte öncelik verirler. Kentsoyluluk sanat değeri ne kadar yüksek olursa olsun toplumcu sanat ve edebiyatını her zaman görmezlikten gelir. Aynı biçimde, emekçiler de, geçmiş çağların sanat ve edebiyat yapıtları arasında bir ayırım yapmalı ve bu yapıtlara karşı benimseyeceği tutumu, ancak onların halk karşısındaki tutumlarını ve tarihsel olarak ilerici bir rol oynayıp oynamadıklarını inceledikten sonra belirlemelidir. Siyasal bakımdan açıkça gerici olan bazı yapıtlar belli bir sanat niteliği taşıyabilir. Ne var ki, bunların özü ne kadar gerici ve sanat niteliği ne kadar yüksekse, halk için o kadar zararlıdır ve reddedilmeleri de o kadar zorunludur. Çöküş dönemindeki bütün sömürücü sınıfların sanat ve edebiyatı-

nın ortak bir özelliği de, gerici siyasal özleri ile sanat biçimleri arasındaki çelişmedir. Bizim istediğimiz, siyasetle sanatın birliği, öz ile biçimin birliği, devrimci siyasal öz ile olabildiğince yetkin sanat biçiminin birliğidir.[13]

Emekçiler, kentsoylu klasiklerini kendi dünya görüşlerine göre yeniden yorumladıktan sonra, onların içerdiği bütün yaratıcı öğeleri özümleyecek ve onları, zengin halk türküleri kalıtı da içinde olmak üzere kendi sanat gelenekleriyle kaynaştıracaklardır. Bu kaynaşma sonucunda, siyasal savaşım süreci içinde geleceğin yeni sanatı; başka bir deyişle, özde toplumcu, biçimde ulusal olan yeni sanat doğacaktır.

Devrimci aydınlar bütün bunların gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynayabilirler; yeter ki, halk yığınlarıyla bütünleşsinler:

Biz, sanat ve edebiyat kalıtımızdaki bütün iyi şeyleri devralmalı, yararlı olan her şeyi eleştirici bir biçimde özümlemeli ve içinde yaşadığımız yer ve zamanın insanlarının yaşamlarındaki sanat ve edebiyat hammaddelerinden yarattığımız yapıtlarda bunları örnek almalıyız. ...Ama bu kalıtı üstlenmek ve örnek olarak kullanmak hiçbir zaman kendi yaratıcı çalışmamızın yerini almamalıdır. Hiçbir şey kendi yaratıcı çalışmamızın yerini tutamaz. ... Çin'in yazar ve sanatçıları, umut verici yazar ve sanatçılar halk yığınlarının arasına gitmelidirler. Her çeşit insanı, bütün sınıfları, bütün yığınları, yaşamın ve savaşımın bütün canlı örneklerini, sanat ve edebiyatın bütün hammaddelerini gözlemek, tanımak, incelemek ve çözümlemek üzere uzun bir zaman kararlılık ve içtenlikle halk yığınlarının arasına gitmeli, savaşımın ateşine atılmalı, biricik kaynağa, en kapsamlı ve en zengin kaynağa gitmelidirler. Ancak o zaman yaratıcı çalışmada bulunmaya başlayabilirler.[14]

Kuram ile kılgıyı kendi yaşamında ustaca bütünleştiren ve devrim uğrunda canını veren Christopher Caudwell da İngiliz aydınlarına

---

[13] Mao Zedung, *Yenan Sanat ve Edebiyat Forumunda Konuşmalar*. 1942.
[14] Aynı yerde.

hemen hemen aynı şeyleri söylemişti. İngiliz aydınlarına halk adına şöyle seslenmişti Caudwell:

Zorlu ve yaratıcı olan yolu, yani sanat sınıflamalarını ve yöntemlerini yeniden biçimlendirme yolunu seçmelisiniz. Öyle ki, sanat doğmakta olan yeni dünyayı dile getirebilsin ve onun gerçekleştirilmesinin bir parçası olabilsin. İşte o zaman sizin sanatınızın halkçı ve canlı bir sanat olduğunu söyleyeceğiz. İşte o zaman sizin ruhunuzun geçmişten koptuğunu, geçmişi sürüyüp bugüne getirdiğini ve geleceğin gerçekleştirilmesini zorladığını söyleyeceğiz.[15]

6. *Yanılsama ve Gerçeklik*

Sınıflı toplumda, özellikle de çağdaş anamalcı toplumda, gerçeklik ile güzellik birbirine karşıt ve uzlaşmaz şeyler olarak belirir. Gerçek olan çirkindir, güzel olan ise gerçek değildir. Sanatçı bu çelişmeyi «düşgücü içinde ve düşgücü aracılığıyla» çözmeye çalışır. Bu bakımdan büyücüye ve mitos yaratan insanlara benzer. Ama gerek büyücüler, gerekse mitos yaratanlar yanılsama ile gerçekliği ayırt edemezler. Oysa sanatçı kendi yanılsamasının bilincindedir. Giderek halk yığınlarıyla kaynaştığında daha da köklü bir değişikliğe uğrar. Artık yalnızca kendi yanılsamasının bilincinde olmakla kalmaz, onun toplumsal temelinin de bilincine varır. Bir toplumcu olarak, insanın bilincinin toplumsal varlığı tarafından belirlendiğini kavrar. Aynı zamanda, genellikle maddi olanın zihinsel olanı belirlemesine karşılık, zihinsel olanın da maddi olanı etkilediğini anlar.[16] Dolayısıyla, artık onun gözünde sanatçının görevi, gerçeklikten kaçarak bir düş dünyasına sığınmak değil, emekçilerin yaratmakta oldukları yeni dünyanın gerçekliğini tüm zenginliğiyle onların gözleri önüne sermek ve böylece onları daha da büyük çabalar harcama coşkusuyla donatarak yeni dünyanın gerçekleştirilmesini hızlandırmaktır:

Toplumcu sanat ve edebiyat, gerçek yaşamdan çıkarılmış çeşitli ki-

[15] Christopher Caudwell, *Yanılsama ve Gerçeklik*. 1937.
[16] Mao Zedung, *Çelişme Üzerine*. 1937.

şiler yaratmalı ve yığınların tarihi ilerletmelerine yardımcı olmalıdır. Sözgelimi, açlığın, soğuğun ve baskının getirdiği acılar vardır; insanın insan tarafından sömürülmesi ve ezilmesi vardır. Her yerde varolan bu olguları insanlar olağan şeyler gibi görürler. Oysa yazarlar ve sanatçılar bu tür olayları yoğunlaştırır, bunların içindeki çelişmeleri ve savaşımları gözler önüne serer ve yığınları uyandıran, coşkuyla tutuşturan, çevrelerini değiştirmek üzere birleşmeye ve savaşım vermeye zorlayan yapıtlar yaratırlar.[17]

Böylece eski toplumun aydınları halk yığınlarıyla birleştikçe ve halk yığınları eski toplumun bilim ve sanat alanlarındaki düşünsel başarılarını özümleyerek kültür düzeylerini yükselttikçe, toplumun sınıflara bölünmesi, kol emeğiyle kafa emeği arasındaki ayrılık ve insan bilincindeki bölünme yepyeni bir birlik içinde, insanın düşüncesinin bilgisel yönü ile duyumsal yönü arasındaki birliği ve bu ikisinin kılgıyla olan birliği içinde bütünleşecektir. Bunu devrimci bir İngiliz şairi şu dizelerle dile getirmişti:

O iğrenç maske düştü artık, insan
Boyunduruksuz, özgür, sınırsız, ama eşit.
Ne sınıf, ne oymak, ne ulus
Korkudan, baskıdan, ezilmekten uzak
Kendi başına buyruk insan.

(Shelley, *Zincirden Kurtulan Prometheus*)

[17] Mao Zedung, *Yenan Sanat ve Edebiyat Forumunda Konuşmalar*. 1942.

Tarihöncesi Ege adıyla iki cilt olarak yayımladığımız kitabıyla tanıdığımız George Thomson, 1903 yılında Londra'da doğdu. 1926'da Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi ve İrlanda'ya giderek orada dil üzerine incelemeler yaptı. Daha sonra çeşitli üniversitelerde Yunan dili ve edebiyatı dersleri verdi. Bu arada eski Yunan klasiklerini İngiliz ve İrlanda dillerine çevirdi. Yunan dili üzerine birçok kitap hazırladı. George Thomson, 1987'de 84 yaşındayken Londra'da öldü.

İnsanın Özü'nde Thomson, sanatın ve bilimin kaynaklarını inceliyor. Sanatla bilimin, toplumsal gücün örgütlenmesinin birbirine bağımlı iki biçimi olduğunu ve ikisinin de çalışma sürecinden doğduğunu ortaya koyuyor. Bilimle sanatın toplumdaki tarihsel işlevlerini ve bilim adamıyla sanatçının dünyayı değiştirme ortak çabasında nasıl birleştiklerini çok yalın bir anlatımla gözler önüne seriyor.

ISBN 975 - 388 - 026 - X